

KF
4596

NEDL TRANSFER

HN 5WNT 0

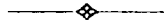

KRIZA-ALBUM.

Kriza János
Magyar Unitárius püspök

KRIZA - ALBUM

SZERKESZTETTE ÉS KIADTA

KOVÁCS JÁNOS.

KRIZA HŰ ARCZKÉPÉVEL.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA

1892.

HF 4-796

American ...

TARTALOM.

	Lap.
<i>Tartalom</i>	I—II
<i>Előszó</i>	III—IV
I.	
<i>Az emlékünnepe keletkezésének története</i>	1—4
II.	
<i>Az emlékünnepet megelőző istentisztelet</i>	5—6
III.	
<i>Az emlékünnepegy részletei</i>	
1. Megnyitó beszéd, Kovács János, igazgató tanártól	7—13
2. A Magy. Tud. Akadémia üdvözlő irata	13—14
3. A Kisfaludy-Társaság üdvözlő irata	14
4. Az Erdélyi Múzeum-Egylet üdvözlő irata	15
5. Emlékbeszéd. Tartotta Jakab Elek m. tud. Akad. I. tag	15—37
6. Kriza bölcsőjénél. Alkalmi óda, Györfly József VIII. oszt. tanulótól Szavalta Mózes Mihály	38—40
7. Bezáró beszéd. Székely József tanárjelölttől	40—41
IV.	
<i>A lapok alkalmi cikkei az emlékünnepegyről</i>	
1. Kriza-ünnepély. <i>Magyar Polgár</i> , 1882. júl. 30.	42—44
2. Kriza-ünnepély. <i>Ellenszék</i> , 1882. júl. 30.	44—46
3. Kriza-ünnepély. <i>Nemere</i> , 1882. júl. 30.	46
4. A Kriza-ünnepély leírása. P. J. <i>Magyar Polgár</i> , 1882. aug. 1.	47—49
V.	
<i>A lapok nyilatkozatai Krizáról</i>	
1. Kriza Jánosról. Sz. B. <i>Kolozsvári Közlöny</i> , 1882. júl. 30.	50—53
2. Krizáról. Mercutio. <i>Ellenszék</i> , 1882. júl. 30.	53—55
3. Kriza János. <i>Borsszem Jankó</i> , 1882. aug. 6.	55
4. Külföldiek véleménye Krizáról. Közli: Boros György.	55—58
VI.	
<i>Kriza barátainak s tisztelőinek művei</i>	
I. Próza.	
1. Kriza János. Gyulai Páltól, a Kisfaludy-társaság elnökétől	59—67
2. Kriza János. Dr. Ferenczi Zoltántól	67—78

3. Kriza, mint missionárius, Kövály László akad. lev. tagtól . .	78—80
4. Emlékezés Kriza Jánosra, mint hitoktatómra, Fanghné-Gyujtó Izabellától	80—82
5. Emlékezés Kriza Jánosra. Hajós Jánostól	82
6. Gróf Kálnoky Dénes levele az ünnepélyrendező bizottsághoz.	82—83
7. Péterfi Sándor felső-fejérvári esperes levele Kriza Sándor nagy-ajtai paphoz	83—84

II. KÖLTEMÉNYEK.

1. Kriza születési házára. Szász Károlytól	84
2. Özveggy fohásza. Dr. Szász Bélától	84—85
3. Kriza. Jakab Ödöntől	85—86
4. Mesemondó pásztor. Gabányi Árpádtól	86—87
5. Kriza. Dr. Hegedűs Istvántól.	88
6. Kriza János emléke. Rédiger Gézáttól	88—89
7. Kriza. Rédiger Gézáttól	89

VII.

<i>Az Emléktábla és az ünnepély költségeire adakozók névsora</i>	90—95
--	-------

ELŐSZÓ.

A Kriza-Albumot, melyet a Kriza-emlékünnepele után kell vala kiadnom, sok év után ime itt veszi az olvasó közönség. A kiadás elmaradásának s a hosszú késedelemnek főoka az volt, hogy az ünnepele után, mint az unitárius vallás-közönség küldöttje Észak-Amerikába útaztam az *«Amerikai unitáriusok s más szabadelvű keresztényeknek Saratogában tartott nemzeti gyűlésére»*, a mely küldetésben fél év telt el. A nagy út és fáradságos megbízatás miatti kimerültség ismét fél évig gátolt hivatalos kötelességeimen kívül minden egyéb munkásságban. Időközben Kriza barátai és tisztelői közül sokan az Albumhoz dolgozatukkal járulni kívánván: az az iránti levelezéssel is hosszabb idő telt el. Ezután a kiadás nehézségei s különböző akadályok okoztak hosszab késedelmet; míg végre minden akadály legyőzése után a könyv megjelenése lehetségessé vált.

A mi a tartalmat illeti: úgy az emlékünnepen tartott beszédek, mint a Kriza barátainak és tisztelőinek dolgozatai nem időhöz kötöttek, de állandó becsüek levén, Kriza neve pedig a magyar irodalom s főleg a székely népköltészet kedvelőinek kegyeletes emlékében ma is élénken élén: ezek az Albumnak érdekeltséget adnak, s hiszem, hogy a közönség azt most is örömmel fogadja.

A mint az *Előfizetési Felhívásban* ki volt jelentve, a tiszta jövedelem az *«ifjúsági olv. egyesület»* javára fog fordíttatni.

Kegyelet és szeretet munkája lévén úgy az *emlék-tábla állítása*, mint az *ünnepély* minden részlete s a későbbi *dolgozatok*: az Album remélhető haszna is, a ma meglevő 271 frt 17 kr. «*Kriza János-alaphoz*» fog csatoltatni, melynek évi kamatait az ifjúság körében évről-évre hirdetendő szép-irodalmi pályázatokra tűzi ki a kolozsvári főiskola igazgatósága, hogy a késő nemzedék a boldogultnak hasznos életét ebben az alakban is hirdesse s nevét áldva emlegesse.

Fogadják forró köszönetemet mindazok, a kik a *Kriza-Emlékünnep* és *Kriza-Album* létrejöttét nagybecsű közreműködésökkel előmozdítani sziveskedtek. Azt hiszem, a szerény lelkű tudós e szerény *Emlékkönyvecskéje* azt a helyet, a mit az irodalomban elfoglal, megérdemli.

Kolozsváratt, 1892. jun. 1-én.

Kovács János.

I.

AZ EMLÉKÜNNEP KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

Az 1882. év július 30-ik napja örökre emlékezetes marad a kolozsvári unitárius főtanoda «Ifjúsági Olvasó-önképző Egyesületének» történetében.

E nagy napon jelölték meg a nevezett Egyesület tagjai Kriza Jánosnak, a magyar unitáriusok nagynevű püspökének, Magyarország s különösen a Székelyföld hírneves dalnokának születése házát márvány *Emléktáblával*, Erdővidéken, Nagy-Ajtán.

Az ünnepély lefolyását és rokonszenves méltatását már ismeri a közönség a hirlapokból; azért itt is kiterjedni rá felesleges. De, hogy az ünnepély eszméje miként fogamzott meg az ifjúság szívében, minő körülmények folytak be annak érlelődésére és megvalósítására; szóval: mik voltak az ünnepély előzményei? ez még nincs nyilvánosság elé hozva.

Én, mint az ünnepély működő bizottságának titkára, annak határozata folytán, ez iránt óhajtom a közönséget felvilágosítani.

Az «Ifjúsági Olvasó-önképző Egyesületnek» 1881. május 19-iki gyűlésén, Székely József, tanárjelölt és egyesületi tag ily czímű felolvasást tartott: «Megemlékezés Kriza János irodalmi működéséről», híven ecsetelve Krizának halhatatlan érdemeit a magyar nyelv és irodalom fejlesztése érdekében; megemlítve és tényekkel igazolva, hogy a főtanodai régibb «Ifj. Olv. önk. Egyesületnek» egyik lelkes megalapító tagja ő volt, hogy ifjúi éveit teljesen ez Egyesület szellemi gyarapodására szentelte, és hogy az ifjúság által 1839. kiadott «**Remény**» czímű kis zsebkönyv létrejövetele is főleg az ő szellemi közreműködésének eredménye. E szem-

pontokból meghatóan rajzolta, hogy az ifjúság mily nagy hálával tartozik a kitünő férfi emlékezetének, s felolvasása végén a következő indítványt tette: «Rendezzen az ifjúság Kriza emlékére ünnepélyt születése helyén, N.-Ajtán, jelölje meg születése házát emléktáblával». A szép eszme azonnal megfogamzott a szép-, jó- és nemesért lelkesülni tudó ifjúság szívében, s az indítvány közlekedéssel elfogadtatott.

Ennek folytán az ifjúsági nagygyűlés egy 12 tagból álló kisebb bizottságot választott Székely József elnöktele alatt a végre, hogy ez az ünnepély módozatait részletesen dolgozza ki, s miután az ifjúság helybenhagyta, a főtanodai Igazgatóság útján terjeszse az Egyházi Képviselő Tanács elé, kérve határozata megerősítését s szándéka valóstításának pártolását. A bizottság tagjai voltak: Székely József elnök, Gábor Albert titkár, Mózes Mihály pénztárnok, Adorján Domokos jegyző, Végh Mihály, Székely Zsigmond, Pál Ferencz, Györfi József, Marosi Ferencz, Csegezi Lajos, Deák Lajos, Durugy Ferencz, Csifó Salamon és Ürmösi Kálmán.

E bizottság az ünnepély tervét s módozatait felterjesztette az Egyházi Képviselő Tanácshoz, mely az ifjúság nemes törekvését nem csak nem ellenezte, de a kivitelben is részt veendő, megbízta Kovács János főtanodai igazgató tanárt, hogy a tanári kar részéről, mint a rendező-bizottság védnöke, az ünnepély rendezésében felügyelettel legyen.

A bizottságnak a nyert engedély folytán első teendője volt a szükséges pénzalap megszerzése, a mire nézve a megerősített módozatok alapján az ifjúság közt havi részletfizetésekben gyűjtést rendezett.

A felsőbb osztályú tanulók mindnyájan, az alsóbb osztályokból szintén sokan irtak alá meghatározott összeget, s havonként a pénztárba be is fizették. E mellett a tordai és székely-kereszturi unitárius középtanodák ifjúságai is az ünnepélyt rendező bizottság fölhívására külön-külön összeggel járultak az *Emléktábla* pénzalapjához. Bár ha a bizottság a nyert engedély folytán csak a kolozsvári, tordai és székely-kereszturi unitárius tanodák tanuló ifjúságának kebelében rendezett gyűjtést, mindazonáltal egyes unitárius egyházközségek, sőt magánosok is önkéntes buzgóságból adakoztak a nemes célra, kiknek nevei, hátrább, megfelelő helyen, pénztárnok Mózes Mihály számadása rendén közölve vannak.

1882. május elsejére, tehát egy év alatt a kellő alap már együtt volt, a mikor a gyűjtés megszüntettetett. A gyűjtési év alatt

azonban a bizottság, az ünnepély tervezetében foglalt egyéb pontok valószínűsítésében is fáradozott. Jelesen fölkererte Jakab Elek akadémiai levelező tagot, mint Krizának kortársát és benső barátját, *Emlékbeszéd* tartására, a ki arra szíves készséggel vállalkozott; az ünnepélyt *Megnyitó beszéd* tartására főtanodai igazgató-tanár Kovács János kéretett meg, *Alkalmi óda* írására Győrfi József VIII. gymn. oszt. tanuló, elszavalására Mózes Mihály papjelölt, *Zárbeszéd* tartására a bizottság elnöke, Székely József, a kik mindnyájan elfogadták a megbízatást.

De hogy az ünnepély *Programmja* változatos és az ünnepély méltóságának megfelelő legyen, a bizottság arról is gondoskodott, hogy az istenítisztelet tartás és *Emléktábla* leleplezés időközzeit alkalmi énekek összhangzatos előadása töltsen be s egészítse ki. E végre Adorján Domokos szakképzett papnövendéket kérte föl, hogy az ünnepélyre kiválóbb énekes ifjakkal alkalmi darabokra készüljenek elő, a ki a megbízatást szintén elfogadta. Az *Emléktáblát* Lorenz Ferencz kolozsvári szobrász készítette hazai fekete márványból, az *Emlékiratot* rá Nagy Lajos főtanodai tanár fogalmazta. A bizottság a mellett, hogy az ünnepély megtartása idejét a hírlapokban nyilván közzétette és arra az érdeklődőket egyetemlegesen meghívta, egyesekhez és társulatokhoz külön-külön is intézett meghívást. Így a *Magyar Tudományos Akadémiához*, melynek Kriza levelező és a *Kisfaludy-Társasághoz*, melynek rendes tagja volt. Meghívta a nyolcz unitárius egyházkör espereseit oly felkéréssel, hogy az egyes körök magukat az ünnepélyen legalább egy-egy tag által képviseltessék.

A nagy-ajtai unitárius egyházközséghez is intézett a bizottság felszólítást, illetőleg kérelmet a végre, hogy az ünnepélyen megjelenő bizottsági tagoknak és vendégeknek elszállásolásáról gondoskodni sziveskedjék, a mit az kész szívvel, sőt némi büszkeség érzetével ajánlott meg.

Minthogy pedig a bizottság a nagy távolság miatt nem tehetette, hogy az ünnepély színhelyén, N.-Ajtán, a szükséges előkészületeket végezze, ez okból felkererte Lőfi Áron unitárius papot és kőri esperest arról gondoskodásra, hogy ott benn Erdővidéken is alakuljon egy szűkebb bizottság, mely érintkezésbe téve magát a kolozsvári bizottsággal, együtt s egyetértőleg végezzék az ünnepély érdekében fölmerülő teendőket.

A bizottság így alakult meg: elnök Lőfi Áron, jegyző Antos József ügyvéd és Zathureczky József n.-ajtai, id. Barabás Sándor bölöni

birtokosok. E bizottság mindent megtett arra nézve, hogy az ünnepély komoly méltóságának teljesen megfelelő legyen. Nem hagyhatom említetlenül a nagytekintetű Vasúti Igazgatóságnak azon szives jószágát, hogy a bizottság kérelmére a vasúton való utazásnál tetemes árleengedést volt szives engedélyezni.

Ezeket véltem szükségesnek az *Emléktábla*-állítás előzményeiül, az utókor számára történethíven fentartani.

Nagy-Ajta, 1882. június 30.

GÁBOR ALBERT,
bizottsági titkár.

II.

AZ EMLÉKÜNNEPET MEGELŐZŐ ISTENITISZTELET.

Az unitáriusoknál régi hagyományos szokás, minden nagy ünnepélyt Isten nevében, istenitisztelettel kezdeni. Ennek ájtatosságai alatt nemesb ihletet nyer a lélek, s a szív imájában Istenhez emelkedve s megigazulva engedi át magát azon vallásos benső érzelmeknek, a miket az élet köznapja nem ismer, s csak a kegyelet és hazafiság maihoz hasonló ünnepélyei nyujtanak.

Az ünnepélynek az idő is kedvezett. A legszebb nyári nap volt, felhőtlen kék egével, ragyogó napjával. Faluhosszant ifjú fenyő sorfal között, virággal disztett diadalkapuk alatt vonult végig közelből és távolról, csaknem az egész Székelyföldről, felekezet és osztálykülönbség nélkül összegyűlt közönség, s a mint a tisztos agg torony harangjának áhítatra hívó hangja megszólalt, özőnölve tódult a templom felé, mely csakhamar zsufolásig megtelt s a néparadat végén levők alig juthattak a templom közelébe, helyet foglalva annak udvarán, s a buzgó nép ünnepélyes hangulatban halkán beszélgetett az istenitisztelet alatt. Nemsokára megszólalt az orgona, s a gyülekezet zsolozsmája tölté be a templomot, melybe az udvaron künn levő áhítatos nép halk éneke is bele vegyűlt.

Ezután a kolozsvári unitárius főiskola ifjúságának karéneke hangzott fel, mi alatt Ferencz József püspök a szószékre lépett. Az ének elhangzása után a közszeretben álló püspök magas szárnyalású s sziveket mélyen megható imát mondott, mely nem egy hallgató szemébe könyet csalt. A főpásztori ima alatt: *«a lélek az ihlet és áhítat szárnyain ragadtatott az Örök Szellem felé, ki nem csak minden-*

napi életünkről, nemcsak az egyesről gondoskodik, hanem a nemzeti élet hatalmas folyamait is mozgatja és intézi a szellem felkentjei által.»

Erre ismét karének következett, s utána Péterfi Dénes kolozsvári unitárius jelkész tartott alkalmi beszédet, alapigéjéül Pál apostol e szavait választva: *«Tartsátok meg a nektek adatott tudományt»*. A jeles szónok beszédében fejtegette az unitarizmus hittételeit s buzdította a hallgatóságot az unitárius keresztény vallás megtartására s az abban való állhatatosságra. A hallgatóságra mély benyomást gyakorló beszédét ekkép fejezte be: *«Legyetek állhatatosok — így int az a kimagasló szellem is, melynek emlékére ma a nemzeti hálás kegyelet ünnepet szentel, az a nemes férfi, a kinek lelkében a múlt érdemei, a jelen széles ismeretvilága és a jövő messzenéző prófétai reménye egyesülve tükröződtek. Az ő geniusza, hűméltsége, kimagasló keresztény jelleme, szent hitélete, szelid hősiessége a tisztább keresztény elvek diadalra juttatásában és az unitárius kereszténység más geniuszai, vezérszellemei mind így intenek: legyetek állhatatosok! Maga Jézus, az örök világosság, az örök halhatatlan vallási nagy szellem, ő is így buzdít: legyetek állhatatosok, legyetek kitartók a tiszta keresztény igazságok mellett és biztatok, mert «az igazság meggyőzi a világot!»* A gyülekezet buzgó zsoltár éneke fejezte be az áhítatos istenitiszteletet.

III.

AZ EMLÉKÜNNEPÉLY RÉSZLETEI.

1. MEGNYITÓ BESZÉD

a «*Kriza-Emléktábla*» leleplezési ünnepélyén mondotta Kovács János, főtanodai igazgató-tanár.

Mélyen tisztelt gyűlekezet!

E lélekemelő s szokatlan ünnepélyen kettős érzelem hatja át keblemet e pillanatban. Egyik a mély fájdalom érzete, hogy miért kelle oly korán megszakadni ama munkás és nemes életnek, melyre még annyi elvégezni való várt; miért kelle oly korán elveszteni koronánkat, büszkeségünket s szeretetünknek legdrágább tárgyát?...

A másik érzelem, mely lelkemet elárasztja, az öröm érzete, hogy a mai önző s realistikus korban is az igazi érdemet méltányolva s megjutalmazva látom. E váltakozó érzéseknek ad kifejezést a költő is e hangulatteljes sorokban:

«Az idők árja most sötétben hullámszik,
Az idők árja majd derűs fényben játszik,
Öröm és fájdalom kíséri mind egymást
Valamig az idő öröklétbe megy át.»*)

Ez örök érvényű igazságnak hódolva, én elfojtom hánykodó érzelmeimet, hogy tisztemet teljesíthessem.

Miután engemet oly szoros kapocs fűzött a megboldogulthoz, önkéntelenül e kérdést vethetik föl sokan, hogy miért veszek én mégis cselekvő részt ez ünnepélyen?...

* Angolból ford. *Kriza*.

Egyfelől azért, mivel e szerény kis hajlék *Emléktáblával* megjelölésének nemes eszméje, önkéntesen, ama főtanoda lelkes és hálás ifjúságának lelkében fogamzott meg, s általuk lett valósággá, melynek ez idő szerint élén állani nekem van szerencsém. S jól esik lelkemnek, hogy e szép kezdeményezés, mely tudomásom szerint első Erdélyben, az unitárius tanuló ifjúság kebeléből indult ki.

Szeretett tanítványaink, nemes barátaink! Ti e tény által bebizonyítottátok, hogy mint a hajdani római ifjak, ti is a nagyok iránti kegyeletet [*pietas erga majores*] főerénynek tartjátok; s hogy ti e kegyeletet nemcsak szavakban, hanem hatásban és cselekedetben is nyilvánítjátok. Épen ezért nagy lelki örömmel jelentem meg e kegyeletteljes ünnepélyen, s boldognak érzem magam, hogy egy ily nemes gondolkozású ifjúságnak szellemi vezetője lehetek; mert e tettek által mintegy biztosítékot nyújtotok egyházunknak s nemzetünknek az iránt, hogy ti is, mint a megdicsőült, a közművelődés és szellemi jólét előbbre vitelével fogjátok teljesíteni feladataitokat. S ennek zálogául már most is igyekeztek felhasználni az alkalmat, midőn az e téren küzdött jelesebbek, jobbak iránt kimutathatjátok őszinte tiszteleteteket, s lefizethetitek hálás kegyeletetek kedves tartozását.

Másfelől az bátorított e tiszt elvállalására, mert tanári karunk is, történelmi multjához híven, nagy buzgalommal karolta fel az ifjúság kezdeményezését, s igyekezett közreműködni, hogy a mindenkitől igazán szeretett s őszintén becsült egykori jeles tanár, az ő tanártársuk emléke megörökítve legyen. Az Egyh. Képv. Tanács szintén örömmel fogadta felejthetetlen s bölcs tapintatú egyházi elnöke születése helyének *Emléktáblával* megörökítését; s a tervezet kivételét és az ünnepély vezetését az igazgatóra bizta. Ime az indokok, mélyen t. gyülekezet! a melyekért hivatalos tisztemnél fogva épen nekem, a néhai vejének, kell az érdekelt fő- és középtanodák nevében ez alkalommal néhány megnyitó szót szólanom.

A közönyösök, kik magasabb eszmékért nem tudnak vagy nem akarnak lelkesülni, talán kicsinyelhetik az ilyen ünnepélyeket; mert hiszen a mint Kisfaludy Károly koszorús költőnk mondja: «Az, a ki akar, s nem tud, kész mindig gúnynyal itélni.» De én a kegyeletes érzelmeknek s tiszteletnek látható jelekben való kifejezését nagy fontosságúnak s üdvös hatásúnak tartom.

A történelem is azt igazolja, hogy a különböző népek és nemzetek kiváló egyéneik iránt életökben vagy haláluk után mindig teljesítették a tisztelet és kegyelet kötelességét. És ez annál nagyobb

mértékben nyilvánult és nyilvánul, minél műveltebb valamely nemzet. Róma és Athen nyilvános terei tele voltak a nagy emberek, hazafiak, tudósok, művészek szobraival. Sőt azokat, a kik a népnek anyagi, szellemi és erkölcsi felvirágzására hathatósan befolytak s életöket az emberiségnek, főleg pedig nemzetüknek szentelték, úgy tekintették, mint az emberi tökély magasztos példányképeit, s fél-istenek gyanánt tisztelték.

A görögök — midőn Leonidásnak azon helyen, hol elesett, tiszteletére s rendíthetlen bátorsága jelzésére oroszliánt ábrázoló kőemléket állítottak — egyszersmind spártai harczostársaiknak is emlékszobrot emeltek e felirattal:

«Vándor! vidd hírül a lacedaemoni népnek: e hant itt
Föd, mert megtartók hiven a rendeletet.»

Pindár, híres költő házáat Nagy Sándor Thebae leromboltatásakor megkímélte; Romulus szalmás kunyhója fölé a Capitolium s a nagy Cicero háza helyére a szabadság temploma épült; a híres Goethe lakát nemzete családjától megvásárolta; Ariosto, Galilei, Mozart, Molière házáat fölírat jelöli.

A felhozott példák azt mutatják, hogy az érdem iránt nyilvánuló kegyelet és hálás érzelem az emberi szivben s lélekben gyökerezik.

Mi is, mélyen tisztelt gyülekezet! — lelkünk őszinte sugallatát, szivünk szent érzelmeit követve, azért sereglettünk össze, hogy hazánk, s már csak kiállott szenvedéseinél fogva is dicső multtal bíró vallásfelekezetünk egyik jeles fiának születése helyét *Emléktáblával* jelöljük meg s hálaünnepélyt üljünk.

De hát ki volt Kriza? Méltó tárgya-e ő a tiszteletnek s hálás megemlékezésnek? . . . Hiszen Kriza nem volt sem államférfi, sem hadvezér, kinek élete gazdag érdekes mozzanatokban. Hanem ha áll az, a mit Szász Károly koszorús költőnk mond, hogy: «Az emberi társaság leghasznosabb tagjai, sőt az emberiség valódi jóltevői kétségkívül azok, a kik szellemi vagy anyagi tehetségeik összegét az emberiség szellemi emelésére, értelmi és erkölcsi jobbjólétének előmozdítására, egyszóval a közművelődés terjesztésére fordítják»: akkor Kriza kétségtelenül méltó tárgya ünneplésünknek s tiszteletünknek; mert ő egész életét a közművelődés érdekének szentelte. S már ifjúkora reménykedéseivel, költői álmadozásaiival és alkotásaival, valamint férfikorának egész munkásságával s tisztos öregségének minden gondjaival és töprengéseivel azon csüngött, annak élt, hogy igazán nemzetté legyen a magyar, s tehát lehessen művelt, erős, hatalmas.

Szinte negyven évig szolgált mint pap, tanár és püspök. S ugyanennyi ideig volt szóval, tollal s egész életének bizonyosság-tételével a szivbeli nemesség, az igaz keresztényi felebaráti szeretet s a valódi humanismus lelkiismeretes szolgája s fölkent buzgó apostola.

Nem az én feladatom, mélyen t. gyülekezet! érdemei fejtegetésébe bocsátkozni; mert nem engedi már a közeli viszony sem, melyben a megboldogulthoz állottam. De hogy Kriza nem csak egy kis köré, nem csak egy egyházé volt: eléggé hirdetik érdemei, nyilvános elismertetésének tényei.

A M. Tud. Akadémia s a Kisfaludy-Társaság emlékbeszédekben örökítették meg nevét; egyháza kegyelettel őrzi emlékét; egyik amerikai hitrokonunk így nyilatkozik róla: «Benne az ész és jellem elemei bámulatos összhangban voltak egyesülve. Bölcsesség és szeretet, erély és gyöngédség, tudomány és mély vallásos érzelem, önálló gondolkozás, szelidség és kegyesség valának tulajdonai. Benne, mint Channingben, a tiszta ész nemes jellemmel volt párosulva.» Az angol unitáriusok egykori küldöttje, a tudós tanár és pap, Taylor János Jakab azt írta, hogy: «Kriza a leglelkőtelezőbb modorú férfi, ki míg egyfelől olyan egyszerű, mint egy gyermek, másfelől a legfőbb mértékben universális ember.»

«Kriza püspök — így ír egy másik angol hitrokon — egyike volt Dávid Ferencz legmértőbb utódjainak; egy valódi szent, ki egész életében hazája és egyháza emelésén fáradozott. Az ő tevékenysége nem csak mint papnak, tanárnak, hanem mint költőnek és emberbarátnak is, az ő mély vallásos szellemének természetes kifolyása volt, s épen ezért volt oly nagy hatása és eredménye.»

De hogy ő egy valódi, egységes és mintaember volt, arról tegyetek tanúbizonyosságot ti különösen, a kik őtet közelebről ismertétek, vezetése alatt állottatok, tanításait hallgattátok, önzetlen barátságát élveztétek s szívjóságának melegítő sugarait éreztétek? . . . Tégy tanúbizonyosságot, hogy ő a népnek igaz fia volt, te derék székelly nép, kinek érzelmeidet dalokba foglalta, *«elme-virágaidat»* megörököltette, természetes észjárásodat, érzés- és kifejezőmódotat a maga eredeti valóságában jellemezte.

De nincs szükség tanúbizonyosságra, mert a nemeskeblű munkások önmagukban találják föl jutalmukat, külső kitüntetésre nem vágnak. A néhai is sokkal szerényebb volt, mintsem ilyeneket kívánt avagy csak ilyenekre gondolt volna is. Az elhunytaknak különben nincsen is szükségök emlékjelekre; de igen is van az élőknek,

hogy ez által figyelmeztessenek az általános emberi kötelességekre, erényekre s nemes tettek végbevételére.

Áldott emlékü jelesünk megdicsőülése szellemhonából bizonyosan kedvtelve tekint le reánk, s örömmel szemléli e kegyeletes ünnepélyt, mert ebben biztosítékát látja annak, hogy mi az ő nyomdokaiban kívánunk haladni, nemes lelki tulajdonait magunkévá tenni.

Hogy Kriza nekünk eszményképünk, hogy akaratját teljesítjük, s az ő szellemében munkálkodunk: arról tanuskodik lánglelkű s buzgó püspök-utódjának tevékenysége, a tanári karnak s papságnak nemes törekvése, az ifjúságnak tettekben is nyilvánuló lelkesülése, a magyar nemzetnek s különösen a székely népnek általános részvéte.

S midőn én az itt megjelenteket tisztelettel üdvözlöm, szívem legbensőbb elkötelezettségével mondok hálás köszönetet mindazoknak, a kik az ünnepély létrehozásához hozzájárultak, s azt részint személyes megjelenésökkal, részint nagyrebecsült képviselőik kiküldésével vagy üdvözlő irataikkal s kegyeletes emlékjelők letételével valóban ünnepiessé s meghatóvá tenni segíték.

Minden egyes részvevő, ezek közt pedig különösen nemzeti közművelődésünk és irodalmunk legfontosabb tényezői s leghatalmasabb emelői: a m. tud. Akadémia, Kisfaludy-Társaság s az Erdélyi Muzeum-Egylet csak azt bizonyították meg részvételöikkel, üdvözlő soraik beküldésével, hogy multon épült fel a jelen, s lesz nagygyá a jövő. Apoljuk azért szeretettel és kegyelettel mindazt, a mi a multban nagy és dicső volt, s ekkor jövőnk felvirágzásán munkálunk, s a megdicsőült magasb létköréből is örömmel fog tekinteni műveltségben folyvást haladó nemzetére.

Most pedig, hadd hulljon le a lepel, mely eddig szemeink elől elfedte az *Emléktáblát*, s hadd legyen az a «szellemi szikra», mely e szerény hajlékból pattant ki, «égő és világos szövétnek» a minden szépért, jóért, igazért s nemesért hevülni tudó lelkeknek.

* * *

Az Emléktábla.

A szép mívű márványtábla a ház utczára néző oldalán jobbról van a falba illesztve; rajta aranyos betűkkel e szók olvashatók:

KRIZA JÁNOS,

unitárius püspök, kir. tanácsos,

a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Kisfaludy-Társaság tagja, s a székely népköltésnek a «VADRÓZSÁKBAN» halhatatlan gyűjtője.

Született 1811. június 28-án, meghalt 1875. márczius 26-án Kolozsvárt.

«Itt született, itt pattant ki a szellemi szikra,
Mely a Kriza nevet fénynyel övezi körül;
Mint költő gyűjté Székelyföld elmevirágát,
Népdal a nép ajkán, dalban a dalnok is él».

Az Emlékünnepre küldött különböző koszorúk feliratai:

1. *Tordai gymnasium ifjúsága.*
Dalt érdemelt, mert költő,
Könyvet, mert szeretett.
2. *A székely-udvarhelyi esperesi kör.* Hivatali mély tisztelet jeléül, kar-társi becses emlékek, barátsági hív szeretet. 1882.
3. *Toroczko-bányaváros közönsége.* Kriza János püspöknek 1882. júl. 30.
4. *Az aranyos-tordai unitárius egyházkör.* Fuchsia virág, sötét vörös, közben örökzöld levelekkel, szalaggal. Kriza János jeles püspöke emlékére. 1882. júl. 30.
5. *A küküllői unitárius egyházkör.* Fejér gyöngyvirág koszorú, fejér szalaggal. Felejthetetlen püspökének, 1882. júl. 30. A kör képviselője e szavakkal tette fel az Emléktáblára a koszorút: Dicső neved műveidben, emléked egyházunkban örökké élni fog.
6. *A székely-kereszturi egyházköri lelkesi kar.* Ibolya koszorú, feje-rselyem szalaggal. Felejthetetlen emlékü püspöke, Kriza János emlékére. 1882. júl. 30. A küldött e szavakkal tette fel az *Emléktáblára* a koszorút: Én nem vágytam, én nem kerestem e főpapi hivatalt, tanúm az Isten, — így szólottál dicsőült szellem 1861-ben július 1-ső napján a tordai unitárius anyaegyház-ban, midőn az unitárius vallásközönség — az érdemet jutalmazandó — püspöknek választott. E mostani megtiszteltetésre se vágyott a te dicső szellemed; de a lelkes ifjúság erre méltónak ítelt tégedet és a keresztur-köri unitárius lelkesi kar is részt kívánt benne venni ezen általam ide függesztett jelvénynyel.

Nagy-Ajta, 1882. július 30-án.

Péterfi Samu.

7. *A kolozsvári unitárius főtanoda ifjúsága.* 1882. júl. 30. A felejtethetlen püspök, költő és író Kriza János emlékére.

Díszes babérkoszorú, sárgaszín szalaggal s e felirattal:
A feledhetetlen püspök, költő és író Kriza János emlékére a kolozsvári unitárius főtanoda ifjúsága. 1882. júl. 30.

Virágot az élőknek, dalt a halottnak adjatok. Mi dalt is, virágot is hoztunk, emléked ez ünnepére dicső nagyunk! fényes bizonyságul, hogy: *«ki szeretteinek emlékében él, nem halt meg az, csupán elutazott, halott csak az, kit elfelejtének.»*

E hittel szentelünk ma emlékednek ünnepet, s e hittel teszem én is, a tisztelet és kegyelet koszorúját, a kolozsvári unitárius főtanoda ifjúságának nevében, születésházad *Emléktáblájára.*

Legyen azért e koszorú, szellemed velünk kötött szövetségének hű képe, mely buzdítson minket ifjakat, a nemesnek, az igaznak, a te példádnak hű követésére!

Legyen e koszorú azon, őseinktől örökölt közszellemnek is látható jele, mely elhunyt jeleseink emlékét van hivatva fentartani, s a mely méltókká teszen minket ifjakat is, a magyar unitárius nevezetre.

Ifj. Végh Mihály,
papjelölt.

8. *A marosi unitárius egyházkör.* A dalnok főpásztor emlékének. 1882.
9. *A felső-fejéri unitárius egyházkör.* Emlékjeléül feledhetetlen püspöke, Kriza Jánosnak. 1882. júl. 30.
10. *A háromszéki unitárius egyházkör.* Kriza János, egyházkörünk nagyfrú szülöttje, hitéletünk főpásztora s valódi honpolgár emlékére. 1882. júl. 30.

Mint különös bizonyítékát Kriza nagy érdemei elismerésének, mutatja az, hogy a kolozsvári főtanodai tanári kar a jövőnek is biztosításául 50 frtos, a székely-kereszturi középtanoda tanári kara 20 frtos alapítványt tett *Kriza emlékére.*

* * *

2. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÜDVÖZLŐ IRATA.

Tisztelt bizottság!

A magyar tudományos Akadémia vette Önök meghívását a f. hó 30-án Nagy-Ajtán tartandó Kriza-ünnepélyre, melyen a boldogultnak szülőháza *Emléktáblával* fog megjelölni. Fogadják Önök az Akadémia köszönetét a kegyeletes tettért, melylyel e jeles tagjának emlékét megtisztelik.

Valóban, Kriza János, az Akadémiának régi és jelesebb tagjai közé tartozott. Toldy és Vörösmarty ajánlatára választatott meg, midőn a negyvenes évek elején, mint költő, már az első fölléptével is magára vonta a közfigyelmet; majd a midőn *Vadrózsáit* kiadta, egy székely szótár s a székely tájszólás sajátosságairól írt értekezés kíséretében, az Akadémia örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy értekezését a Sámuel-díjjal megtisztelhesse.

Az ünnepélyen az Akadémia képviselőjére s érzelmei tolmácsolására Szabó Károly r. t. kéretett fel. Adja Isten, hogy a székely nép, mely ily kegyelettel tiszteli meg költőit és tudósait, ott a keleti határon folyvást őre legyen a haza egységének és a nemzeti műveltség ügyének.

Fogadja egyébiránt tisztelem kifejezését.

Budapesten, 1882. július 25-én.

Gyulai Pál, s. k.
helyett. főtitkár.

Gr. Lónyai Menyhért, s. k.
elnök.

* * *

3. A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÜDVÖZLŐ IRATA.

Tisztelt bizottság!

A Kisfaludy-társaság örömmel vette az önök meghívását, az e f. hó 30-án Nagy-Ajtán tartandó Kriza-ünnepélyre.

Társaságunk kegyelettel őrzi e kitünő tagja emlékét, ki mint költő, egy új hűrt pendített meg a magyar költészetben, a székely nép örömei és fájdalmai húrját; mint fró pedig 1842-ben először emelt szót népköltési maradványainak gyűjtése ügyében, előbb, mint maga a Kisfaludy-társaság, bár gazdag gyűjteménye csak a 60-as években láthatott napvilágot, népköltészetünknek egy egész új világát fedezve fel: a székely népballada költészetét.

Az ünnepélyen társaságunk képviselőjére Szász Béla r. t. kéretett fel, kit ajánlok önök szívébe. Fogadják önök általa a Kisfaludy-társaság üdvözlését, hogy Kriza szülőházát *Emléktáblával* jelölik meg, s adja Isten, hogy a nemzeti műveltség az a szelleme, mely Krizát lelkesítette, lelkesítse az egész székelységet.

Maradtam

Budapest, 1882. július 25-én.

teljes tisztelettel

Gyulai Pál, s. k.
a Kisfaludy-társaság elnöke.

* * *

4. AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET ÜDVÖZLŐ IRATA.

Tekintetes Tanár ur!

A midőn az erdélyrészi unitárius Státus kegyeletteljes ünnepélyre gyűl, hogy állandó emlékjellel tüntesse ki azt a szerény hajlékot, a melyben felejthetetlen püspöke, Kriza János született: az erdélyi muzeum-egylet sem maradhat ki azok sorából, a kik egybesereglenek, hogy ez alkalommal leróják a kegyeletes megemlékezés adóját a jeles férfiú iránt, a ki mint polgár és mint hazafi, mint egyházfő és felkent papja a múzsáknak, mint szellemi előharczosa nemzeti művelődésünknek és mint mintaszerű ember, a szó szép értelmében egyaránt kedves volt a közel és távol állók előtt, és mint szeretve tisztelt tagja a társadalomnak, épen úgy, mint egyházának, nagy érdemeinek tiszteletet parancsoló túlsúlyát szeretetreméltóságával kiegyenlítve, felülemelkedett az irgylkedés gőzkörén, fényt és dicsőséget árasztva mindenre, a mivel érintkezett, és mindenre, a mi valaha kapcsolatba jött nevével és személyével.

A Muzeum-Egylet, fájdalom, e perczen nincs abban a helyzetben, hogy a maga képében egy képviselő küldöttséggel járuljon a nagy emlékű férfi ünnepéhez, a ki neki is alapító tagja volt; ezért legalább e sorokkal kívánta jelét adni őszinte részvétének és kéri a Tkts. Igazgató Tanár urat, hogy e részvétnyilatkozatát az ünneplő gyülekezet tudomására juttatni sziveskedjék.

Az Erdélyi Muzeum-egylet igazgató választmánya, Kolozsvártt, 1882. július 21-én.

Gr. Eszterházy Kálmán,
elnök.

Finály Henrik,
titkár.

* * *

5. EMLÉKBESZÉD

KRIZA JÁNOS nagy-ajtai születésházának emléktáblával megjelölésekor tartotta
JAKAB ELEK, m. tud. akad. levelező tag.

Midőn Kriza János költő és püspök szemeit hét évvel ezelőtt a halál hideg keze lezárta, mély gyász borult családjára és az egyházra, közfájdalom rezgett végig a nemzet szívéen a megdöbbenő hírre, hogy a magyar dalvilág egy felkentjének lantja kezében szét-törött, szive dobogása megszűnésével ihletett dalnokaink száma egy-gyel kevesebb lett.

S ím ma eltűnve látjuk a gyász sötétét, szelid önmegadás váltott fel jajt és panaszt. A köny, mely a szemekre tolul, enyhít, nem éget; a szívnek mintegy örömévé vált a fájó bánat, nem sajogtatja többé azt, szentté lett közrészvét által a családi keserv és nemzeti fájdalom; mert hű fiát s lelkes dalnokát, kit akkor siratott, most kegyelet ünnepével tiszteli meg az egyház és haza, valónak bizonyítván Rousseau ama szép mondását: *«A halál az igazak életének kezdete».*

Ugy tetszik nekem, mintha lelke árnya itt lebegne közöttünk, szeretettel és vigasztalólag tekintve övéire, a kik szive imádatának tárgyai voltak, a székely népre, melynek véréből való volt, melyet úgy szeretett s oly hiven szolgált. Úgy tetszik, mintha most is mosolyogna ránk, áldólag terjesztvén felénk kezeit.

Igen, ő itt van szellemben, egykori hivei s e nemes nép között; ajakról ajakra száll neve, száz és ezer szív dobog felé, a lelkekben ő él, a szemek őt keresik, róla szól a karének és dicsőítő óda, róla az Isten szolgáljának kenetes beszéde, mindenhol, mindenki róla akar hallani, e nap az ő ünnepe — szülőföldén, nemzete egyik sasfészékében, szerető honfitársai szentelik azt neki.

A mely nép jeleseit nem felejt s emlékét tiszteletben megőrizni kész, míveltségét s háladatosságát bizonyítja, az erény magvát hnti a társadalom földébe, jóra nevelvén az ifjú nemzedéket, nemesbíti önmagát s egyszersmind jogot szerez arra, hogy érdekei szolgálatában az utódoktól is hű önfeláldozást várhasson.

Azon könytartó szelenczék, melyekben az ókor fájó szeretete s bánata könyeit, a hamvvedrek, mikben a hősök szent porát, az ossariumok, melyekben a jelesek s nagyok bebalzsamozott csontjait fehér lepelbe takarva őrizte; a szobrok és emléktáblák, melyekben Hellász és Róma nagyjai iránt elismerését fejezte ki, Krisztus és Washington, Zrinyi Miklós és Petőfi mellképe, Széchenyi és Deák márvány emlékei, minden időben kegyelet és tisztelet tárgyai, lelkesülést keltő tanítói lesznek az emberiségnek, az általok képviselt eszmék örökifjú igézetten vonzó eszmények a jóra termett népek előtt.

A mai kor míveltségi színvonalának emelkedését mutatja, látszó ellentünetek mellett is az, hogy míg a hajdankor jeleseinek csak nagy tetteit dicsőítette s poraik nyugvó helyét jelölte meg, a mai nemzedék oda is emléket állít, hol az született s bölcsője ringott; megtiszteli benne az érdemest, a ki a köznek hasznára élt, kitünteti szülőit, a kik őt a hazának és emberiségnek adták, a községet, melynek kebeléből támadott, s a honnan a nemzetre fény és dicső-

ség áradott ki. Ez mintegy az ő életök symbolizálása. A néma kép és kő a beszédes történetíró tisztét teljesíti, mintha mondaná: itt kezdődött e deréknek pályája, ez úton haladt, ezek a viszonyok emelték, ezek voltak akadályai; itt nyílt számára virág, amott vérzett lába az útjába gördített éles kövektől, szive a nem érdemelt bántalmak tövisszúrásitól, itt végződött életösvénye, elveszve ama végtelenségben, melynek neve örökkévalóság.

Ismeretes Solon szava: halála előtt senki sem mondható boldognak. Az új tan is ez. A halál a végpont, de a nagy emberek életét egészben kell vizsgálni, s úgy ítélni meg. A jeles halálát siratjuk, hogy megszűnt lenni, születéshelyét emlékekkel jelöljük meg, hogy dicsekedve mutassunk hosszú pályájára: mily szépen élt, mennyi hasznost cselekedett, mennyire hű volt kötelességeiben halálig, s emberi rendeltetését mily nemesen töltötte be, hogy végre elmondhassuk: Im a koszorú a hív küzdő homlokára, Im a fényes jellem, a követendő eszmény az utónemzedék számára! E táblák néma jegyei, mintha megszólalának s regélnék: Itt született a férfi, a ki világotl nemzete előtt, férfiasan kiállott apró szenvedéseket és nagy megpróbáltatásokat, nagy célokért elszántan küzdött mind végig, s életének áldásos nyomait hagyta hátra a társadalomban és nemzetéletben.

De mintha e kérdést hallanám a t. gyülekezettől hozzám intézetni: Hogy élt hát s mit tett Kriza? . . . Im rá az igaz felelet.

Mint költőt és nyelvbuvárt ismertetem őt élete azon általános működési köreiben, melyekben a haza és nemzet közérdekeire nyomósan hatott és sikert ért . . . A forrás, ha szűk területe ezüst csillámiban eget tükröz is vissza, csak egy csöppje a földet beölelő tengervilágnak, a mit mutat csak miniatüre képe a végtelen kiterjedésű égnak. A hol hajózható folyammá lesz, ott kezdődik igaz értéke. Ilyen a férfi életpályája is. A szülői hajlék, község s hitfelekezet körében kicsiny a legkitünőbb nagyság is, mikor a honé, egész nemzeteé, az emberiségévé tud lenni, annak van hasznára, az mondja magáénak, akkor válik valódi nagygyá. Kriza kivívta, ő megérte azt. Ő bár Erdély szülötte, egész Magyarországé volt.

E nap nemcsak a székelységet és Kriza hitfelekezetét, de az öszszes magyar nemzetet és irodalmát érdekli, mert neve ismert és tisztelt volt mindenütt széles e hazában. Az ő dicsősége kiárad székelly véreire és felekezetére is. Élvezzen felette mindkettő örömet, büszke önérzettel gondolva műveire. Az ifjúság pedig, melyé az ünnep eszméje s valósításának érdeme, gyönyörködjék a mai nap látásaiban s élvezeteiben.

Kriza életének s írói munkásságának szellemes rajzát adta két nagy nevű költőnk: Szász Károly, a magy. tud. Akadémia 1875. decz. 20-iki, Gyulai Pál, a Kisfaludy-társaság 1879. február 10-iki közülésében, mely társulatoknak ő kitűnő és kitüntetett tagja volt.* Én oly szellemi képet szeretnék alkotni róla, saját tudásomból s műveiben nyilatkozó lelki életéből, hogy lénye titka e gyülekezet előtt egész mivoltában föltáruljon s meglássék: miként érzett és gondolkozott, mi volt osztályrésze szenvedésből és boldogságból, babér- és töviskoszorúból, a szerencse mily kedvezéseiben s a sors minő csapásaiban részesült? Ha bírnék az igézet erejével, rábírn szeretném őt, hogy nyiljanak meg rég elnémult ajkai, szóljon az ihletés nyelvén hozzánk, maga beszélje el, mint Homer, Ulysses és Odisseus, Vergilius Hector és Achilles harczy tetteit, mint egy őskori bárd, vagy XVI-ik századi lantos önélete történetét. De az ő ajkai örökre elnémultak. Nekem kell felőle szólnom, nekem kell a közérzelmet tolmácsolnom. S én hív készséggel — szerencsém teljes mértékben érezve — teszem azt. Képe amott függ megkoszorúzottan, munkásságának diadaljele (*Trophaeuma*) e könyv: «VADRÓZSÁK, székely népköltési gyűjtemény». A római triumphator ellensége zászlóira, a mai kor polgárosult vad győzője hadi foglyaira kevély, nekünk is jogunk van ezekre, mint a béke és tudomány hódításaira elégtétellel tekintenünk. Valóban van . . . A kit ama kép ábrázol, azé e könyv. Ez az a kettős mesgye, mely emlékbeszédem eszmekegőré elhatárolja.

Róla szólok előbb, azután művéről.

Kriza arcza typicus barna, vonásai határozottak; ez arczon igaz szívjóság, mosolyra kész vonásain élczelő vidor szellem van kifejezve; szeme mély nézésében mélaság van, nemes homloka éles gondolkodó észre mutat. Született Nagy-Ajtán, Erdővidéken, e tudósokat és írókat csaknem pazar bőséggel termő földön, hol Cserey Mihály, a Rákóczy-kor híres történetírója porai nyugosznak, hol a mult század közepén Cserey Elek székely jogtudós élt, Cserey Farkas udvari tanácsos, államférfi és kitűnő író, Lázár István és Körmőczy János unitárius püspökök, Molnos Dávid, az ifjúság kedvelt történettanára, Thukydides görög történelme fordítója születtek; a honnan irta magát Kovács István, magyar tud. akadémiai lev. tag, tisztult kritikai érzékű történetbuvár, könyvedvelő és gyűjtő, ki az unitáriusok kolozsvári főtanodájának tizezer forintnál többet érő könyv- és kéziratgyűjteményt hagyott; közelében van Bölön, mely

* Ez utóbbi hátrább közölve van.

Farkas Sándort, Wesselényi barátját, az első északamerikai magyar utazót szülte, Közép-Ajta, hol a nagy Benkő József élt, késő napjainban mátyrkodott, s történeti munkássága által oly nagy fényt árasztott nemzetére, mint a minő árnyat vet korára s Erdély akkori vezérférfiaira, méltatlan üldöztetése és nyomora. Közel a Barcaságon született Apáczai Cséri János, a XVII-ik századi magyar tudományosság dicsősége; amott a hegyeken túl Baróton a lelkes Szabó Dávid, a kinek új mértékű versei s székely-magyaros szép költői nyelve már a mult század végén tapssal fogadtattak az anyaországban, újjáalakítólag hatottak az irodalomra, s a kit Toldy a magyar prozódia megalkotójának, a magyar nemzet hajnalcsillagának nevezett. És hogy a kép teljes legyen, amott a délnyugotra vonuló hegyek lábánál, Hidvégen született Mikó Ferencz XVII-ik századi, gróf Mikó Imre — jelenkori nagynevű székely, buzgó hazafi és író, államférfi, miniszter és tanodaalapító mindkettő.

Ha Görögország szigetvilágának dicsőség, hogy ott Homer, Tyrtheus, Anacreon, Sappho s még sok nagy költő született, tán a kis Erdővidéknek is annyi derék fiára, a szerénység megsértése nélkül, szabad bensőjében némi büszkeséget érezni.

Az irodalomtörténeti nevezetességekhez köztörténetiek és földrajziak is járulnak. Az apai ház közelében ódon várkastély, góth stílusú templom, melynek tornya felett sok század fergetege zúgott el, melyben szent zsolozsmát s Ave Máriát énekeltek hajdan az első magyar keresztény századok katolikusai, s ma az egyetlenegy Isten igéjén épül a hívő közönség, mely látta átviharzani e tájon a reformatiót, szelid eszmemozgalmával és pusztító tüzével; falai közt talált menhelyet tatár és oláh portyázó hadak ellen a gyöngye asszony- és gyermeknép, míg a férfiak nyílt csatában üzték tovább határukról, mely templom kevéssel ezelőtt ezernyi testvérnépet egyesített szeretetben és emlékezésben. Szemben északra a *Rika* őserdeje emelkedik föl sötétes zöldjében, maig fentartva Attila egyik hitvese, Réka királyné ősmónáját; keletre az égbe meredt Hargita hegy, ossiáni örök borongó ködével; délre a *Vadas* erdő rengetege rabló meséivel; nyugotra a brassói Czenk növénytelen ormózata... Ily fenséges természetvi viszonyok s fölemelő hagyományok emlékezései, nem csoda, ha már zsenge korában költői hatást gyakoroltak Kriza lelkére, sőt a népszellem buvárlására és költészetre hangolták s arra mintegy előre elkészítették.

Székelyek voltak szülői; atyja pap, mint Sterne Lőrinczé, Lessingé, Höltyé, igénytelen anyagi viszonyok közt, mint Vergilius

és Metastasio atyja, azon népből, mely nem királyoktól nyerte, de hősi bátorsággal és fegyverrel maga szerezte földét, írta Constitutióit, megvédte határát másfél, Magyarországot kelet felől egy évezreden át, melynek természeti erős izomrendszere s ép alkotása, mint szellemi képességei őt Szent István koronája birtokterületén a legbecsebb állami erőnyaggá és hatalmi tényezővé minősíti, mely a magyar ezredek soraiba jól megtermett fiait ezrével adja, az ipar különböző ágaiban nem egy természetes lángészt mutat fel, mely a tudománynak jeles művelőket, a birói karnak és irodalomnak sok derék, munkagyőző erőt nevel, s ősi földé művelésére is bőven juttat munkás kezét.

Már a szülői háznál és helyi iskolában gazdag lelki tehetsége feltűnt; Thoroczkó, Székely-Keresztur és Kolozsvár unitárius tanodáiban virágzásnak indult, komoly tudományi hajlama itthon és a berlini egyetemen, az akkor pezsgésben volt magyar irodalom üde termékei, a görög és latin classikusok s angol, francia és német jeles írók olvasása korán oly mély és széles alapú tudományosság-hoz juttatta, hogy hitfelekezete sietett őt legelső egyházi szószékére, a kolozsvárirra állítani.

Kolozsvár a magyar fejedelmi udvartartás fénye és tradíciói örököse, ez időben az erdélyi aristokratia lakhelye s a magyar irodalom és művészet második gyújtópontja volt. Innen áradt ki Erdélyre a politikai szabadság és nemzeti műveltség minden sugara. E város nemzeties érzületének erős lendületet adott Kazinczy Ferencznek az itt élő felsőbb körökkel, a két Wesselényi Miklós barátsága által megismerkedése, s Döbrenteknek a gróf Gyulay-ház tagjaival télen át ott lakása; ők az ottani salon-világot és közép-osztályi értelmiséget magukhoz vonták s a magyar irodalom termékeit az aristokraciát követni szerető és képes honoratiorok és polgárság minden köreiben elterjesztették. Bárá Jósika Miklós az által — hogy mint Scott Walter regényeinek első tárgyait az erdélyi történetből vette, s azok legnevezetesebb egyéneinek élete épen Kolozsvárral folyt le, az aristokratia rokonszenvét a magyar irodalomnak még inkább megnyerte. Ott töltötték a telet az ifjú báró Wesselényi Miklós és gr. Kendeffy Ádám, Erdély ifjú Alkibiadesei, emelkedett szellemű s jellemben erős, befolyásra hatalmas két gazdag főúr, kik a politikát vezették s a társadalomnak irányt adtak, segítve a főrangú hölgyvilág által, melynek élén a tudós és fenkölt szellemű báró Jósika Jánosné, később gróf Teleki Jánosné — Teleki Sándor anyja — állott. Kolozsvár hölgyeinek háziassága, gazdasszonyi szelleme s

gyönyörű magyar beszéde Kazinczyt már e század elején annyira elbájolta, hogy az anyaország előtt az igazi magyar asszonyok mintaképévé őket állította. A magyar irodalom megkedvelése sehol mélyebb és átalakítóbb hatást nem gyakorolt, mint Kolozsvár társadalmi és szellemi életére, a hol a talaj a régóta fennálló nemzeti színház és színészet által különben is elő volt készítve. A hazai nyelv a költészet varázsában jelenvén meg, kétszeresen hódított; a nemzetiség édesen izgató érzelme vonzani kezdett, a hazaszeretet alvó tüze fellobbant, s a köznemzeti lelkesedés nemzetivé, magyarrá tette a míveltséget.

Ez behatott az iskolák komor falai közé s felrázta az ifjúságot is. Nem csoda, ha Krizának immár a könyvekből megtermékenyült szelleme itt új és nemesb lelki tápot nyervén, mintegy titkos ihletéstől meghatva, a költészet szárnyaira kelt.

Az iskola az élet után alakul. Az ifjúság irányát és mintaképeit a kultársadalomtól veszi. A Pesten megélenkült irodalmi mozgalmak, mozgalmat keltettek az erdélyi unitáriusok főtanodájában is. Az ifjak olvasó-társaságot alkottak, gyűléseket és felolvasásokat rendeztek, hetilapot adtak ki kéziratban, ebben egymás műveit megbirálták. Itt kedvező alkalom nyílt Kriza írói tehetsége fejlődésére.

Legelső volt s legtöbbet ifjú társai közül ő dolgozott. Írsko-dása azonban nem tüzetes munka volt; sőt később sem lett azzá, csak öngyakorló kíséretül nézte s kívánta nézetni. Kriza, mint dévajkodó lány kedvesével, csak enyelegni s mulatni kívánt műzsájával. Azt hitte, annak úgy kell lenni, hogy mint mások, ő is verset írjon, de komolyan még a komoly tárgyúakat sem vette, azokra sokat soha nem tartott; mert a hírnév valóban nem volt vágyai közt — költővé lett, bár *azzá lenni* nem törekedett. Később életkorában, ifjú verselőknak adott tanácsaiból tűnt ki, mily roppant magosságban képzelte Parnassus hegyét, hol Kisfaludy Sándor édes dala zeng, s Kölcsey, Vörösmarty és Berzsenyi komoly műzsája a magyar nemzet tapsaitól kísérve, lelkesítő hymnuszát s horatiusi ódáit énekli. Mások fedezték fel, hogy költői ere és ereje van, ő nem hitte; pedig hogy volt, lelkének azon kettős iránya mutatja, mely őt a néphez s mindahhoz, a mi a népet illeti, tehát nyelvéhez és költészetéhez, ellenállhatlan erővel vonzotta. Tanuló és pap korában, az irodalomban és életben, figyelme örök tárgya az volt. Mindig dicsérte a nép romlatlan erkölcsét, szívesen járt-kelt közöttük, hallgatta beszédét, tanulmányozta a nyelvjárásokat, elleste mindkettőnek legsajátosb szépségeit.

A székely nyelv eredetiségeinek nyomozása valóságos nemes szenvedélye s állandó törekvési célja volt, mire ingert azon viták adtak, melyek az irodalomban gyakran megújultak az iránt: vajjon a tiszavidéki magyar beszéd, vagy az erdélyi székely-magyar romlatlanabb és szebb-e? — Hátha a nehéz kérdés tisztázásához ő is járulhatna valamivel — e gondolat foglalkoztatta sokszor, ez volt hő óhaja, ezért fáradott és reménykedett . . . Másik volt a nép költészete.

Elmés és vidám, élczes és énekelni szeret a székely — mondá sokszor. Akár örvend, akár búsul, ha dolgozik, ha mulat, utaztában s éj csöndében, szeretője karjai közt s barátai társaságában, bucsúzik övéitől vagy viszontlátja őket, halotti torban úgy mint mikor csatába megy — a székely ember dalol.

Ez azt mutatja, hogy van költői szelleme. Miért nincsenek hát dalai? Miért nincs költészete? Ez bántotta. Lenni kell. «*Mégis mozog a föld*» mondá csaknem türelemvesztve Galileivel. Hisz minden hegyi nép ilyen, mint a mi székelyünk: a skandináv, a skott, északi germán, a provencei, svájci . . . A székelynek szintügy, mint a magyarnak, a pogány korban is szívzsüksége volt az ének, csak nem tudjuk oklevéllel bizonyítani, mint némely tudósunk kritikái túlzással kívánja. Lennie kellett dalainak, csak a harczok vészei közt kipusztulván, nem ismerjük; hangszerének, csak nem szállott le ránk őseink hanyagsága s tán létért vívott örök küzdelmeink miatt. Elhanyagoltuk egészen multunkat, elfelejtettük századokkal ezelőtt megkérdezni felőle magát a népet. Oh ha valaki három vagy négy száz évvel ezelőtt kezdette volna összegyűjteni vitézi énekeinket s népballadáinkat, mi más lenne ma ő s multunknak képe, mennyivel gazdagabb költészeti irodalmunk!

Igy jött Kriza a gondolatra, hogy székely tájszókat, népnyelvi emlékeket, népdalt és balladákat gyűjtsön és gyűjtessen. E kettős hajlamban van forrása későbbi verselésének is.

Hamar kezdett írni s hamar elnémult. Anyagi helyzete és társadalmi állása nem volt rá kedvező. Papi és tanári fizetése együtt is csekély, e miatt el kellett forgácsolni erejét. A hitfelekezet conservatívjei sem szívesen látták, hogy lelki atyjok verset ír. Egyéb-ként is csak imént készítette ott elő erre az útat a protestáns magyarok közt Kis János superintendens és Székács. Ez oka, hogy keveset irt, de azon rajta volt a múzsa csókja s a dal méz-édessége. Ritkán szólalt meg s mindig kérve, sürgetve, soha sem dicsvágyból; de mindig igazolta azokat, a kik benne jeles költőt és író t vélték

birni. Összes fenmaradt művei az ő szerénysége s tiltakozása daczára mutatják, hogy ő az volt.

Magyar író és költő! kétes értékű pálya volt ez nálunk t. gyülekezeti félszázad előtt. Régi mostoha idők áldástalan öröksége. Az íróságot már az ókor szerencsétlen sorsnak tartotta. Ovidiust intette atyja, hogy író ne legyen. Mégis az lett. Pontusi panaszos levelei s *Tristium*-a mutatják, hogy a szülői tanácsra hallgatni kell vala. Életirói azt mondják, hogy a *Liber Amorum*-ért száműzte Augustus császár . . . Miért is állott ő be a szív tanítójának? Miért dicsőítette a szerelmet? Tudták azt úgy is Róma senatorai, hogy ő, a költő és kedvelt férfi, szerencsével udvarol hölgyeiknek . . . Rousseau a tudósokat a legszerencsétlenebb emberfajnak, az emberiség legboldogtalanabb osztályának mondotta, mely a 24 betűből él, legtöbbnyire teng, s mint az égi madár innen-onnan hordja össze szűk eledelét; vagy az emberek kegyéből szeszélyök szerint kapja, mint a ki ajtóról-ajtóra jár. Az ó és új irodalomtörténet szintúgy igazolja ezt, mint az előfizetések, könyvajánlások, reclam, Maecenás-hajszá, az írók számára kéregetés stb. Homer, a költők királya, egyidőben széjjel járt a nép között, s a kik verseit hallani akarták, díjért énekelte el. Milton szegénységben halt el, s idegenek kenyereit sokszor könyvek között ette. Cervantes mint rabszolga sokáig nyomorban élt Algirban. Petrarca, kora legnagyobb költője s legszerencsétlenebb embere volt, s asztala mellett nyitott könyvre hajtva le fejét halt meg.

S más volt-e saját jeleseink sorsa? — Bajza félszázad lett élte utóéveiben, elviselhetetlen nélkülözés s honfájdalom miatt. Garayt a bánat vitte sírba. Vörösmarty özvegye és árvái sorsát Deák közbenjárására a honfiak biztosították. Igazán mondja egy francia tudós: az írók története a könyvek története, s gyakran a legnagyobb írókat álmodott dicsőségök útja a szegények kórházába viszi. Odavitte Camoenst, a *Luixiada*, Tassot, a *Megszabadított Jeruzsálem* íróját, a ki városról-városra járt, szánva az emberektől, míg utoljára, mint elmebeteg kórházba jutott . . . Plató, a híres görög bölcs épen kizárta a költőket Respublikájából. Vajjon bennök volt-e a hiba vagy az ő Respublikájában? mert hogy Aeschilos és Sophokles miért ne találhatott volna helyet abban, alig megfogható. Kölcsey is szánja önmagát, hogy költővé lett:

«Fáj énnekem s annak, a ki engem
Verset írni búmra megtanított,»

így kiált fel egyik elegikus hangulatú dalában. Gonosz ironiája a sorsnak! . . .

Arany János, ez a méltán világhírű ember az ötvenes évek alatt, a csizmadia inasnak sorsát kedvezőbbnek ítélte a magyar költőénél . . . Sokan vigaszul a dicsőséget hozzák fel. Igen! a dicsőséget, mely mint egy csillámló köd, mikor legnagyobb, akkor oszlik el. Azt is mondják: a tudós symboluma fákllya, mely másoknak világítva fogy el s alszik ki. Valóban eszményies szép! de az éhező erény nem kecsegtető.

A világ fele része neveti a tudósokat, fele számba sem veszi. Bámultatni és megénekeltetni az íróknak rendesen haláluk utáni sorsuk . . .

S Kriza mégis e szerencsétlenek sorába állt, magyar íróvá s költővé lett. Ihlette a genius, sodorta végzete: «*Trabunt sua fata nolentem*». Költészetének iránya eszményi és tárgyias, az alanyiség csekély és finom vegyületével. A szülői ház és a Székelyföld, az Unio és Magyarország egysége, a szabadság és egyenlőség, olykor a történelem azon eszmezőr, melyben mozog. Költői érzelme mindenünnen oly mozzanatokot választ ki, melyekhez lelke különösen vonja; a népéletből és történelemből oly jeleneteket énekel meg, mikhez nagy emlékek fűződnek, s a mik mintegy a nép szívéből lévén kiragadva, hatásuk bizonyos, visszhangjok rokonszenves.

Csak kettőt idézek belőlük.

A határórség százados vérző sebe volt a székelységnek, mert ősi jogai ellenére, részrehajlólag s katonai erőhatalommal tétetett két osztályra. Ennek a magyar költészet egyetlen emlékét bírja Kriza azon népdalában, hol az ő szelid múzsája, a nép fájdalomának háborgó kifejezést nem adott, inkább hadi erényét dicsőíti, s oly resignatióval dalol, a miből a bú hangja mégis tisztán kiérzik.

Erdővidék az én hazám, katonának szült az anyám,
Zöld erdő zúgásán, vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám . . .

Nyilj mélyebben te barázda, patakként foly könyvem árja,
Apámat háború, anyámat sok gond, bú
Szegényt eltemette . . .

Majd elfojtja búját, keblébe zárva titkos keservét, a viszontlátás örömeivel vigasztalja népét és magát —

Zöld erdő zúgását, vadgalamb bűgását
Majd meghallom eszmég.

A két hon egyesülését szívmelző föllengéssel éneкли meg «*Arva*» című dalában, melynek lendületes utolsó versszaka ez:

Zengjeteك szirteк, riadozz hegy, erdő,
Zúgiateк völgyeк dagadó folyókkal,
S minden érző szív veleteк dobogja

Egy a Magyarhon.

Nagy-Ajtáról, hol született, a *Vén körtefa* és *Ajtai torony* című két dalában emlékezett meg. Thoroczkóról, a hol zsenge ifjúságát töltötte, a *Székelykő alatt* címűben. A házi és családi tűzhely egyszerűsége és vonzó bájai, a gyermekkor ártatlan öröme s édes boldogsága, Kriza gyermeteg kedélyességével oly élethíven van azokban festve, hogy a táj mintegy megelevenedik, a tárgyak képei mozogni látszanak, a költői benyomás összhangja tökéletes.

A toronyról így dall:

Föld sokszor remegett nyelvedtől, Ajta toronyja!
Zúg a föld, nyilnak torkai: most te remeg!

Kriza ereje a lyrában, népdalban és epigrammban nyilvánult. A két elsőt komolyság és mély érzés, az utolsót metsző gúny és játszi elmésség jellemzi. Alapeszméit szívéből s a nemzetéletből veszi s gazdag képzelme és költői kedélye szépségeivel mintegy megaranyozva ragyogó színben állítja elénk. Lelke a képzelet fenséges tájain szabadon száll, de nem túloz, érzelmei mélyek és valók, képeit a természetről veszi, s mint a lány bokkrétáját művészi kézzel fűzi egybe; nyelve költői, tiszta, zamatos, ha szerelmet dall — vagy ha panaszát önti ki, lágyan foly, mint a völgyi csermely, melynek susogása elandálít; erővel és méltósággal, ha a szabadságról szól. Dalaiban természetes kecs van és igaz nemzeti rhythmus. Álpáthoszt és érzélgősséget nem ismer. A nép iránti gyermekded meleg érzület jellemzi s lángoló szeretet a hon és szabadság iránt; rokonszenvez az elnyomott népekkel, s az emberiség nagy érdekei és erkölcsi eszmék iránti benső hódolat úgy verődik vissza lelke tiszta tüköréről, mint kristályról a csillámló sugártörés. Ha Kriza hajlamainak élhet vala, Magyarország egyik legkitűnőbb lyrikusa és népköltője lehetett volna, feltételeit — némi önbizalmon és kissé több becsvágyon kívül — mind birta.

Átmeigyek népdalgyűjtői s nyelvkutatói munkásságára.

Míg dalaiban szíve melegét s lelke nemes eszményiségét tárta a nemzet elé, népdal- s nyelvemlékgyűjtésével a székely népszellem költőiségét bizonyította be, ennek elismerést szerezve s a magyar költészeti irodalmat és irodalmi nyelvet gazdagítva. A mint a század harmadik tizedében a gyűjtés az anyaországban elkezdődött, Kriza is munkához látott, s már 1843-ban kész volt első zsengéje a kiadásra. Nem rajta mult, de a közönségen, hogy magyar népdalgyűjteményt legelsőbben nem ő adott ki. E szerencse Erdélyi Jánosé lön, a dicsőség a Kisfaludy-Társaságé. Nálunk azóta is sok dal és

népköltemény elpusztult, az alkotmánynyal együtt veszélybe jutott a nyelv, s a nemzet megdöbbsent lelkiismerete akkor ébresztette fel újból a közfigyelmet a népnyelv és népköltészet emlékei összegyűjtésére. Most Kriza volt első, a ki tett, mert volt nemzete fiai közt egy nagy, a ki annak fontosságát átlátva, a kiadás költségeit megajánlotta. E nagy ember gróf Mikó Imre volt. E maecenási nagylelkűség nyílt és hálás elismerésével tartozunk neki, Kriza és ez *Emlékbeszéd* írója, a ki azon időben szerencsés volt a nagy hazafi bizalmát birni, s elhatározására némi befolyással lenni. Gyűjteménye I. kötete előszavában éles ítélettel jellemezte az időt, s az e téren való hazafiúi törekvések indokát. «A föleszmélt nemzet lelke — úgy mond — mélyebben szállt magába, hogy saját nemzetiségét a romboló végzet ellenében, minden gyökszálaiban erősítse s megszilárdítsa, s e czélból egyedül vérehez való saját idomot és üde színt adó népi elemekkel táplálja. Ő is újult igyekezettel fogott tehát hozzá a székely népelme virágainak gyűjtéséhez, kiterjesztve figyelmét mindenre, a mi az ősi népvirányon sajátságosnak látszhatott, az egyszerű szótól, sőt ennek betűhangjától, a népbölcsészetet vagy elmeélt tartalmazó közmondásig, egy vidor táncszótól vagy daltól a remek alkatú ó-székely balladáig, egy gyermekteg néptalánytól a nép phantasiáját erősebben foglalkodtató tündérmeséig, szóval: «a mi a székely nép észjárását s érzés- és kifejezőmódját a maga valóságában jellemezheti, s főleg költészi erejét, s annak egy költőbb multból fenmaradt ereklyéit ismertetheti.»

Ime a nagy és szép czél, mire Kriza törekedett. Valóban az. Más művelt népek is teszik ezt, a kiket pedig úgy, mint — rokontalan egyedüliségünk miatt — minket a beolvadás veszélye nem fenyeget. A népnek a felsőbb társadalommal folytonos egybekötése a legfőbb nemzeti érdek. Minden nemzet két életet él: egyik nyilatkozik irodalmában és a felsőbb társadalomban, mely vezet, irányt ad, másokban tiszteletet kelt, a nagyság tekintélyét szerzi meg s a nemzeti dicsőséget országszerte szétsugároztatja; másik a nép millióinak csöndes munkájú zavartalan élete, melyen az állam nyugszik, melyből a felsőbb társadalom erejét meríti s megifjodását kapja; épen azért rá az elsőbbinek dicsősége is kiárad.

Kriza ezt inkább érezte, mint bárki más közöttünk. Küzdött a czél felé törhetlen erélylyel, rendszert csinált, társakat szerzett, szövétneket gyűjtött előttök a nagy sötétségben, utat mutatott, merre tartsanak; a nép szívéhez hogyan férjenek, miként tanulják el észjárását, hogy törjék meg bizalmatlan hallgatását s szólaltassák meg

titkolozó nyelvét; minő eszközök által hassanak nemzeti büszkeségre, szóval: módját adta, hogyan keressék a népkedély és néptudalom tengerfenekén rejlő dalkincseket s a népköltészet oda rejtőzött emlékeit. Évtizedig folyt a nemes munka s rajta Isten áldása volt. Azt az örömet is megérte, hogy virágainak első füzetét, a tőle szerényen úgynevezett: VADRÓZSÁKAT, nagy 8-rét 577 lapot tevő kötetben a nemzet színe elé bocsássa. A sajtó lelkes örömmel fogadta a becses gyűjteményt, a szakemberek üdvözölték, s Fogarasi, a minden ízében magyar nyelvész, az Akadémia azon osztályülésében, melyen az általa bevégzett nagy szótár utolsó füzetét bemutatta, Kriza műve nyelvészeti fontosságáról elragadtatva szólott.

Talán nem terhelem a t. gyülekezetet e részből egy-két szép hely közlésével.

A népdalok közül a 264-ikben egy érdekes vonatkozás van a sólyomra.

Oh én édes Karujkám,* Karujkám!
 Sugár szárnyú sólymocskám, sólymocskám!
 Szállj le bátran karjaimra vilójám, vilójám!
 Hozz örömet bús szívemre Juliám, Juliám!

Ennek történeti alapja a sólymárok elavult intézménye, kiknek tiszte volt, hogy a török szultán évi sólyom-adóját (14—40-t) az erdélyi fejedelmi udvarba beszolgáltassák, honnan az országos adóval és ajándékokkal Konstantinápolyba küldettek a szultán és háremhölgyei számára. Az összegyűjtött sólymok a sólymárok főnökénél tartattak és tanítottak. Ez tekintélyes állású főúr volt s több ilyen állott egy ispán alatt. Ily ispánok és sólymár főnökök birtokai lehettek hajdan: a Sólyomvár, Sólymos, Sólyomtelke nevű helységek, valamint innen vették nevöket a sólyombércz, sólyomkő stb. A szultán szeráljában szintén volt a sólymoknak ily felügyelője. Minél kevesebb volt a háremhölgy, annál több sólyma volt.

Az idézett népdal e helye hihetően egy elveszett balladának része, a miben akár a sólymár főnök, akár a háremhölgyek titkos szerelmesei énekelték meg kedves sólymukat, mely alatt tán épen hölgyeiket értették, oly naiv, a mi érdeket képes kelteni nemcsak szép tartalma, de régisége által is, a minek bizonyára a fejedelmi korszakban van eredete.

Az ó-székely balladákat illető részt *Kádár Kata*, *Báthory Boldizsár*, *Szép Julia*, *Körmives Kelemenné*, *Budai Ilona* czímtűek képvisel-

* A székelyek a sólyom egy fajtát Karuj-nak nevezik.

lik. Kevély bámulatba ejtették ezek az országot, a népdalgyűjtők elnémultak, a műtisztek első meglepetésükben nem tudták: higgyék-e, a mit látnak? vagy merjenek kétkedni, hogy azok a hon keleti bércei közt élő székely-magyar nép elmeművei? A magyar költészeti irodalomra és közönségre újabb időben akkora hatást alig tett valami, mint ezek formai eredetisége s tartalmuk szépségei. Vörösmarty és Kölcsey a nyugati nemzetektől vették át a balladai műalakot, Petőfi és Arany annak népies és nemzeti jelleget adtak, Kriza felfedezése átalakította s magasb színvonalra emelte. Nála *Deus ex machina*-ként mintegy megterem a classicus magyar balladai műalak, a minőt eddigelé csak az angol és skót irodalom mutat fel. Hetet közlött *első* kötetében s mindeniken azok a jellemző vonások: a tragikai elem, a mese egyszerűsége, részeinek rövid, gördülékeny és gyors menete, mit merész költői fordulatok, tömörség, plastikai alakítás és erős színezés, valamint az esemény szebb mozzanatainak művészi refrainje epikai jellegűvé, néhol drámaivá tesznek. A cselekvő személyeket erős szenvedélyek izgatják s gyors és nagy elhatározások vezetik a végkifejlés és katastropha felé.

E balladák műbecsét emeli ódonóságuk. A *Báthori Boldizsár és Kőműves Kelemenné* című, az erdélyi fejedelmi korszakból való. Boldizsár úr, mint a férfiúi daliasság és szerelmes természet kiváló alakja ismeretes történetünkben. Déva vára is azon korban bírt nagy fontossággal. A *Szép Julia* vagy a reformatió előtti, vagy jóval korábbi időből való. Tán nem okozok unalmat, ha utóbbit röviden ismertetem:

«Julia virágot szed a búzamezőn s ott jártában angyalt lát fejez bárány képében, melynek szarva közt a nap és hold ragyogott, homlokán fénylő nagy csillag, két szarvában két aranyperecz, két oldalán két égő gyertya; szőre is csillagokból volt. A bárány hívta a virágszedő lányt a mennyei szűzek közé, s megmondotta, mikor jó el utána. Az elszánta magát, hogy elmegy vele. A mit a leány látott s az angyal beszélt, visio volt bár vagy felhevült képzelődésének játéka — ő elmondta anyjának. Ezt kétségbeejtő fájdalom fogta el. Szívszakadva esdekle utána; de az kegyes elhatározásában megmarad s az angyalt követi. Az ég kiragadta az anya drága kincsét karjaiból». Ez a gyönyörű költemény meséje, mely antik szépségeivel ámulatba ejt, képeivel elbájol s a kifejlést e csattanós végződés teszi classikussá:

«Sirass anyám, sirass, éltemben hadd halljam,
 Hadd halljam éltemben, hogy siratsz holtomban,
 Leányom, leányom! virágos kertembe,
 Első méhecskémmek gyöngé lépecskéje,
 Gyöngé lépecskének sárguló viasza,
 Sárig viaszának földönfutó füstye,
 Földönfutó füstye s mennybe ható lángja...
 A mennyei harang húzatlan szóalék,
 A mennyei ajtó nyitatlan megnyílek.
 Jaj az én leányom oda bevitették!»

E balladák megjelenése után Kriza nevét ünnepeltei közé sorozta a költői irodalom és művészet. Gyulay Pál legrégebbi epikai költeményeink versalakjainak állította, a melyekben hegedőseink elveszett epószainkat énekelték, mikről a régi magyar történetírók emlékeznek, s a mik sokkal költőiebbek lehettek, mint a hogy egy-egy epizódot belőlük rímes krónikásaink fentartottak.

Bizonyítja ezt, úgymond ő, a *Szülágyi és Hajmási-féle ó-székely ballada*, mely mind aesthetikai, mind nyelvi tekintetben felülmulja a SZENDRŐI NÉVTELEN közlését, pedig az a jelesebbek egyike. Az ifjúság megtanulta e balladákat, a népdalgyűjtők útmutatóul vették, új lelkesedéssel, új sikerekkel indult meg a gyűjtés munkája. Ballada-irodalmunk csakhamar a népélet mezejéről szedett sok üde szép virággal gazdagodott. Csak Kriza barátai segítségével 12 szebbnél szebbet fedezett fel II-ik kötetje számára. Ezek: *Fogarasi István, Kerekes István, Megétegett János, Szép Julia, Szép Ilona, Magyarai Tamás, Jhon nevedekék, Kis Csergő Istvánné, Mónosi Jánosné, Bethlen Anna, Bíró Szép Anna, Homládi Zsuzsánna*. E fényes eredményen kívül a «VADRÓZSÁK» hatása legnagyobb költőink e nemű művein is meglátszott.

Kriza könyvét nagy jelentőségűvé teszi az abban érvényesült székely nemzeti érdek is.

Tény, hogy a félmillió számot nem tevő székely nép költészetét a Tisza-Duna közt millió meg milliónyi tömegekben élő magyarságéval hasonlítva össze — a mint az egészen természetes is — utóbbi amant mind számra nézve, mind a dalok változatosága, szépségei és zengzetessége tekintetében felülmulja. Erdélyi János nagy köteteket adott ki ezekből, s az ő népdalai a magyar lovagias és szilaj természetet, a szabadságnak ábrándos szeretetét, a pusztai és betyáréletet, egész eredetiségében s oly szép sajátságokkal tünteti fel, a népkedélyt, néphumort, bánatában és örömei közt oly híven tükrözteti vissza, hazaszeretetét s elnyomói elleni

haragját, harczias érzületét és sirva vigadását, erős szenvedélyeit és bámulatos szívjóságát oly ragyogó színekkel festi, hogy a ki azokat elolvassa, fajunkhoz rokonszenv, a magyar népköltészet iránt lelkében tisztelet ébred.

A magyar népdalok mind tartalmi, mind szerkezeti nagyobb tökélyének oka azonban az, hogy azokra már egy század óta erős hatást gyakorolt a műköltészet. Írók és költők a néppel sűrűn érintkeztek, eltanulták egymás dalait és izlésük szerint alakították át. A nép népies jelleget és zamatot adott a műköltő versének, ez viszont amannak költeménye természeti egyszerűségén simított... Észrevevén némelyek a különbséget, kétségbevonták a székely népköltőiségét és dalalkotó erejét. Kriza gyűjteménye teljesen eloszlatta a kételyt. Ő kevesebbet adott, de az a dalló nép számával arányban van. Kiadása kritikai; ő a nép dalait eredeti mivoltukban, simítás, átalakítás nélkül adta, s a mit közölt, a népszellem valódi terményének vehető. Ő az íróktól készített, vagy a népéletbe másképp nagy idők folytán bejutott népdalokat egészen elkülönítette. E téren való munkájának sikere teljes. Gyűjteményével a székely népszellem költői értéke iránt helyesebb véleményalkotásra alkalmat adott, ó-székely népballadáinak pedig a magyar költészetben tiszteletet érdemlő helyet vívott ki.

A magyar nyelvügynek két fontos szolgálatot tett Kriza: *először* a nyelvanyagot számos ismeretlen tájszóval, a beszédet új szólamokkal, syntaxisunkat több gondolat kifejezési és mondatfűzési alakokkal gazdagította; *másodszor* oly eredetiségeket és sajátságokat fedezett fel s hozott be az irodalomba, melyeknek egy részét szakemberek sem ismerték, vagy figyelemre nem méltatták. Ő kimutatta azok becsét s használhatóságát, jogosultságukat és a bennök nyilvánuló törvényszerűséget, az ellenök létezett balvéleményt eloszlatta, s így a magyar irodalmi nyelv szépítéséhez, anyaga gyarapításához lényegesen hozzájárult. Ez annál nagyobb súlylyal bírt, mert már megértük volt azon nézet felülkerekedését, hogy nyelvünk törvényeinek megállapításánál a hazai nyelvforrások ki vannak merítve, s kutatni, újat találni csak a finn és ugor nyelvek mezején lehet. Kriza évtizedekig tartott bűvárlatainak közrebocsátása a figyelmet ismét a hazai források felé irányozta, s tájszólásaink és a népnyelv tanulmányozását folyvást szükségesnek és hasznosnak bizonyította be.

Még egy kérdéstről kell szólnom, mely közérdekű és egy idő óta irodalmunkban napirenden van: az Attila-monda, vagy a

székelyek hún-scytha származása van-e s mennyiben van igazolva Kriza népies gyűjteményében?

Néhány népdalban ki van fejezve ez őshagyomány.

A fonó székely leány várja szombat estét, s a népdal (73.) így ad annak kifejezést:

Szombatot azért szeretem, mert akkor jó el kedvesem,
Akkor hoz írott pálczákat, orsómra szép karikákat.

Kriza erre megjegyzi, hogy a karika ónból van öntve, közepén lyukas, arra használják, hogy az orsó végébe tétetvén, gyorsabbá tegye pörgését, szaporábbá a fonást. A pálczairás is általános székely szokás, tavasszal a fejér magyarófát meghántják, feketére festik s virágot és betűket, kedveseik nevét írják vagy róják rá. Nem emlékeztet-e ez — kérdi Kriza — némileg az annyit emlegetett szittyva vagy székely-hún írásra?

A másokban (52.) az udvarhelyszéki székely így dalol:

Azért hogy én székely vagyok, minden embert nem uralok;
Attila volt az én apám, szép örökség maradt reám! stb.

Ez — Kriza szerint — hihetően azon korból való, midőn még törökkel, tatárral volt vesződsége a székely-magyarnak. Igaz attilai vérnek mondja magát e dalban az erőteljes székely nemzeti öntudat. Mily mérhetlen becsű volna — jegyzi meg — egy ily attilai vérséget zengő daltöredék, ha nem is a vitéz pogány korból, legalább a: «*Latiatuc feylem zumtukwel, mik vogmuc*» korából. De félre — úgy mond — ily vakmerész pogány kívánatokkal! Elég lesz az is szerényebb keresztény vágyunkhoz képest, ha bár a később korbéli balladák számát a Gyulai Pál által óhajtott 30-ig, egyesített székely erőnkkel képesek leszünk felvinni.

A háromszéki közmondások több adatot szolgáltatnak erre: Székely szülte a magyart. A székely és magyar közt az a különbség, a mi az embernek fia és unokája közt. Ha a világon székely nem volna, magyar sem volna stb. Kriza maga is hitte a székelyek hún-szittyva származását s azt — a mint a «*Székelynép*» című verséből látszik — harcziaságára alapította:

Attila népe vagy-e, nem akarták hinni; pecsétes
Hű levelet mutass, mondanak, hinni fogunk.
Hallgattál székely! de vitézlő fegyvered írta
Véres krónikaként: Attila népe vagyok.

E hit általános a székelységben, s mint nemzeti hagyomány fiúrólfíúra száll több mint egy évezred óta. Azon hún-scythák utó-

dainak tartja magát, a kikről a IV. században a római Ammianus, az V-ikben a görög Priscus, a VI-ikban a goth Jornandes irt, úgy jellemezve őket, hogy az ma is talál rájuk; a kiket ettől fogva a XIII. századig élt byzanti, arab, örmény írók, a mi legelső krónikáink, a hegedősök énekei és Attila-mondák emlegetnek, ethnographiai és földrajzi tények: Székely-Udvarhely, Budvár, Kadichfalva, Kénos, honárka, csórszárka, Rika stb. fentartottak; első magyar keresztény századbeli sírkőiratai honfoglaló ős-nemzetségeknek, számos oklevéli útalás, XIV., XV., XVI-ik századbeli történetírók s törvényszerzők világos emlékezései bizonyítanak, a csiki krónika, Cserey, b. Apor Péter, Bod, Benkő, Kovács István tanítják, a csik-gyergyói, háromszéki és erdővidéki, udvarhely- és marosszéki székelység arcjellege, a székely népnyelv eredeti sajátságai, politikai és törvénykezési különállása, nemzeti ispánja és főkapitánya, hadi szerkezete, polgári igazgatása, ősi alkotmánya, különös birtoklási és örökösödési rendszere, ökör-adója, a mi a magyar királyságban csak náluk volt meg, a mely szabadságot nem királytól vagy a koronától kaptak kiváltság gyanánt, nem törvényhozás adta, hanem mindez ázsiai őshazájából magával hozott eredeti tulajdon, nemessége született nemesség, mindenki birtokos és katona, — a fiág kihaltával a lány lép jogaiba — ezek a székely őshagyományra a hitelesség pecsétét nyomják. Közel az idő, mikor ezek történelmileg igazolva lesznek. Magyarország egyik fényes nevű történetirójának szava kezesség nekünk erre. E közhitet megingatni, gyökereit kiszaggatni, alapjait szétbontogatni nem lehet magyar tudós feladata. Ha nem magyarok teszik, az ő dolguk. De hiú fáradság. Míg a helleneknek Deukaliontól, a rómaiaknak Romulustól, az angolnak a keltáktól, számos hagyományok szerint sárkányoktól származását nem positiv történet, de nemzeti hagyomány képen meghagyják a világtörténet legszigorúbb kritikussai, addig engedtessek meg a székelynek is hún-scytha eredetének hívése. Őt mai földén, birtokon belül találta a magyar történetírás és irott emlékek előtti korszak, a legteljesb egyenlőség és szabadság élvezetében, a magyar államhoz való viszonyát nem változtatta meg semmi válság, helyéből kimozdítani nem tudták a népvándorlás és kereszties hadak, a mongol hadjárat és oláh s tatárpusztítás. Más népekről nem tudjuk, mikor voltak földünkön szabadok. Róluk azt nem, mikor voltak nem-szabadok . . . Ragaszkodunk ez előttünk szent földhöz, melynek minden darabját őseink vére áztatta, s minden pontján apáink csontjai nyugosznak, mint a cserkesz a Kaukazuhoz, a svájci az Alpesekhez. Mi, mint a keleti

és déli Kárpátok, a föld e részéhez vagyunk növe elválaszthatatlanul, soha ki nem pusztíthatólag. Nekünk nincs oly drága pont a természetben, mint e hegyek. A természet legnagyobbja nekünk itt. A nap mosolygóbb, míg bérceink felett halad el. Ez a föld a mi világunk. Ez a nép a mi mindenünk.

A népnek lelkéből szól a költő, midőn írja:

Rabigát nem hordoz a székely!
 Soha nem volt más nemzet e földön,
 Mely az egyenjog s tiszta nemesség
 Kincseit annyi vihar közt védte
 S ősi időktől birta korunkig . . .
 Kegyelettel szólj föld! a magyarról.
 Sokat adott ez a nép a világért!

*

Kriza közmunkássága másik tere az egyházi volt, melyen mint pap, hittanár és püspök szolgált. A templomban ihletett szónok, hallgatói előtt a hit és szeretet vallását lelkesedéssel hirdette, a tanári széken a szép és jó örök elvét az őt szerető ifjúságnak szabad szellemben meggyőződésből tanítottá, mint püspök nyájának hív pásztora s atyja volt, a hit mezején. Isten, az örök szeretet forrása felé szelid hatalommal vezérelte. Imái áhítatteljesek, a kedély mélyére hatók, egyházi beszédeiben a szentírás gyöngyei s a költészet virága fenkölt eszmékkel, a philosophia poezissel párosult, bensőségével hallgatói szívét megnyerte, sokszor könyekig megindította. Tanításában a jelenkori szabadelvű theologia hive, mely a hit alapján Krisztus tanait, a szeretetet és jóltevést tartja, az emberi élet biztos vezérének az erkölcsiséget és lelkiismeretet, mely a régi dogmák helyére az ember szabad akaratát s önelhatározási jogát, a káték formulái fölé a haladási eszméket s a mai kor magasb hitfelfogását állította, kizárva a szűkkeblű felekezetiességet, a rideg formaiságot, a keresztény türelmet és minden ember testvériességét tanítva s önéletével igazolva.

Keresztény Magvető alapítása, zsinati és főtanácsi allocutiói, a 300-százados ünnepre írt felséges Ódája szabad eszméi által a reform és fejlődés híve volt: tágította a híczikkek kéréget, szabadabbá tette az oktatást, az egyéni meggyőződésnek tért engedett, az egyházi énekekbe és szertartásokba korszerű üdvös javításokat hozott be, szorosabbra fűzte az angol- és amerikai unitáriusokkal való viszonyt, Channing művei magyarrá fordítására alapot eszközlött s egy jeles papjelöltnek Londonban képeztetését a derék Paget köz-

benjárása által állandósította. Kriza religiója a szeretet Istenének tiszta eszményiségén alapult, s a gondolkozásmód emelkedettségében és az érzület nemességében érte el tetőpontját. Az ő élete és közhatása az Unitarismus magasb színvonalra jutását mutatja az egyház történetében; neve zászló, mely felé tartani, tanai jelszók, miket követni, modora okos szelidség, mit elsajájtítani kell. Ő egyházának egy rosszakarót sem szerzett, barátot eleget. Emléke tisztelt itt és az Atlanti tengeren túl. Az unitárius egyház és püspökei külvilággal érintkezéseikben az ő nyomán bizvást mehetnek.

A ki ilyen mint költő és egyházi, lehetett-e más mint magánember? Egészen szív és jószág volt. Költői lelke hevével szerette őt, bálványozó hitvesét, gyermekeiben az ő boldogítására küldött angyalkáit látta, barátaiért mindenre kész, idegen nyomor iránt oly fogékony, mint jóttevésre csaknem ereje felett hajlandó. A szerencsétlen bizvást mehetett hozzá, ő vigasz nélkül nem hagyta. A szeretet érzelme oly erős és munkás volt benne, mint egy első századi keresztényben. Róla el lehetett mondani: *hosszútlrő, békeszerelő, nem gerjed hamar haragra, nem mond gonoszat embertársáról, megbocsátani mindig kész.* Lelke nem ismerte a nemzetiség, vallás, osztályok, vagyonság különbségét. Ő mindenkit szeretett. Jót tett minden-nel, segített mindenkin, megtagadni semmit sem tudott, elutasítani a kérőt sajnálta, mindenkit meghallgatott, mindennek hitt; előtte rossz és álnok ember nem volt, csak gyarló és eltántorodott. Azokat sem feddette, nem dorgálta — inkább szánta s szeliden igyekezett jóra birni. Ő szerette az embereket, mert bennök Isten képét látta. A panasz fáj neki, a könyhullatást nem bírta elviselni . . . Mint tanár az ifjúságnak lelkes barátja, bátorítója, védője és tanácsadója. Vétkes ifjat nem ismert, csak pajkost, a ki megjavulhat s emberré lesz. Mint püspököt szíve nem vitte rá, hogy papjait — ha hibások voltak is — hivatal nélkül hagyja. «Cserélem-berélem őket — mondá nekem sokszor, mikor a paprendelés nehézségeiről szóltunk — mint a kártyás, míg valahol elfogadtathatom. Isten a rossznak is édes atyja. Én sem tudok az én nyájam őreinek mostohája lenni.» Bút okozni átalta, hogy valaki szerencsétlenségét neki tulajdonítsa, irtózott tőle . . . Ilyen volt Kriza szíve. Költő és idealista minden viszonyaiban.

Egész lényé mutatta, hogy ő egy maga alkotta eszményi világban él. Mint a selyembogár beszövi magát finom szövet hajlékába: úgy vette ő körül magát költői képzelmenek csillogó teremtményeivel; eszmék, gratiák, charysok és ábrándok közt élt; szép lelke

külön eget és földet festett magának, melybe csak azoknak volt szabad bejutni, a kiket ő szeretett — nejének, gyermekeinek, barátainak. Ott volt ő igaz boldog — legalább álmodta azt. Ott élt a mennyországból ide szakadt édes perczeket — legalább képzelte azt. Ez volt Arkadiája, ez volt az ő földi paradicsoma. A reális élet, a valóság prózája hideg érintkezései, kínosan ébresztették fel sokszor önfeledett ábrándozásából, édes merengéséből. De a mint tehetette, ismét oda vonult vissza, csak hogy boldogságot érezhessen, csak hogy ismét édenében szeretteivel éldeleghessen.

Lám, mert e nemes lélekkel, e nagy szíverényekkel Kriza világi szerencséje nem volt mindig összhangban, s mivel nem gazdagnak, és egy kis egyház tagjának született, terhes keresztet rakott vállaira az élet. Volt öröme, mert egy áldott nő karjai közé vitte jó sorsa, gyermekei mint apró szentek vették körül, egyháza bizalma a legfelsőbb polczig emelte fel, az ifjúság szerette, szellemes, vidám társaságát nagyok keresték, a társadalomban előkelő helyet foglalt el, az emberek szívében az elsőt . . . Ezek a fejr lapok voltak életkönyvében aranyos keretbe foglalva.

De sok dolog, helytűlő élet s gyöngé testalkat miatt sokat betegeskedett. Kis felekezete nagy tehetségeit anyagilag eléggé jutalmazni nem volt képes, s ezért sok nélkülözést kellett szenvednie. Gyöngeségeit — mert ki van ilyen nélkül? — néha a kiméletlenség élesen ítélte meg, a napnak csak foltjait keresték, a helyett, hogy fényében gyönyörködjenek. Élte virágjában veszttette el egyik fiát, a legdelibb ifjak egyikét, midőn diszes polgári pályán, mindenkitől szeretve, a legjobb reményeket keltette volt maga iránt. Gyöngékedése volt oka, hogy a VADRÓZSÁK II-ik kötetét nem adhatta ki; midőn a Kisfaludy-Társaság és Akadémia rá a költséget megszavazta s műve beküldésére felkérte, már halott-ágyán volt. Nagy feladatának bevégzésében hirtelen s korán jött halál meggátolta.

Ezek a fekete lapok élete történetében.

Nem jutott oly magasra, mint a weimari nagyherczeg első államminisztere Goethe, de a magyar király tanácsosai közé emelte. Nem kapott, mint Sannazár költő Velenczétől négy versért, Colletet Richelieu bibornoktól egyért 600 arany forintot, egy más költő Soyence admiráltól ugyan egyért apátságot; de nem is számúzetett, mint Lucanus Nero által élceiért, Voltaire gúnyirataiért, s nem történt vele az, a mi Heliodorus püspökkel, a ki Cariclea czimű regényéért püspökségét veszttette el. Nem kapott 200,000 frankot mint 1844. St. George franczia frónő egy novellájáért; sőt az ő

gyűjteménye pártfogáshiány miatt kiadatlan épen e tájatt maradt; de a főbb két magyar tudományos társulat tagsággal tisztelte meg, a m. tud. Akadémia művéből kétszer vett feles példányt, s a Sámuel-díjat jutalmul ítélte oda, gróf Mikó, Toldy s más kitűnő tudósok barátságát teljmértékben birta.

Közép útján haladt el ő az életnek. Nagy szerencse nem érte, nagy szerencsétlenség kikerülte. Fény és árny, édes és keserű, öröm és bánat vegyesen jutott részébe. De vidám lelke s bölcsész gondolkodásmódja egyensúlyba hozta a kettőt. Sokat küzdött, de el nem csüggedt, s csak legmeghittebbjeinek panaszolt olykor. Övéit boldogítva, szívében boldogan, mindig a közjóra élt.

Pályájának immár vége. Kötelességei nincsenek. Azok örökösei mi vagyunk: a kortársak, az ifjúság és székely-magyar nép. Mi, kevés kortársai, hirdetjük igaz érdemeit, s teszünk nélküle — mint egykor vele — a mire képesek vagyunk. Az ifjúság vegye kezébe az ő munkáját, gyűjtse össze a még itt-ott rejlő székely népdalokat és balladákat, s vigye fel számát bár még egyszer annyira, mint ő. Az emberi szellem legmagasb nyilvánulása a költészet. Szerezzen a nemzetnek ezzel dicsőséget. A székely nyelvjárás sajátosságait kutassák, jegyezzék fel gondosan s az ő kitartásával; ezzel annak tudományos értékét s jogosultságát emelik. Hún-scytha származásunkat tekintsék komoly tudományos kérdésnek s érdeklődjenek általa. Nem szabad magunkat e nagy traditiótól megfosztatni engednünk. Kutassák ifjú tudósaink, tanáraink a régi leveles ládákat és nyelvemlékeket; a néphagyományokat gyűjtsék; a hegyek, havasok, dülők, források, vizek, völgyek, falvak, várromok nevét, templomok, tornyok feliratait, falfestvényeit, stíljét, nyomozzák a történelem, régészet és összehasonlító nyelvészet alapján; tegyenek ásatásokat, s ne szűnjenek meg addig, míg hún-székely eredetünk positiv alpra fektetve nem lesz. S mikor majd a cél el lesz érve, bocsássák közre, s ünnepeljék meg ezzel Kriza emlékezetét.

Ti, székely véreim! kövessétek az arabok példáját, a kik jeles költőiknek a nemzetet dicsőítő verseit egyiptomi selyemre aranybetűkkel írva, a királyi kincstárba és templomokba tették le, kegyeletos megőrizés végett; — a görögöket, a kik Homer költeményeit nemzeti ünnepeiken, — Itália népeit, a kik Tasso *«Magszabadított Jeruzsálemét»* minden olasz városban nyilván énekelték. Midőn Klopstock meghalt, egyik barátja a *Messids*-t tartva kezében, beszélt felette, sírjába verseket szórtak és virágot. Ime, én is kezeimben tartom Kriza VADRÓZSÁIT, olvassátok azt, eszközöljétek belőle második

kiadást, abba foglaljátok bele a II-ik kötetre gyűjtötteket is, miket most részben a Kisfaludy-Társaság ad ki Gyulai Pál koszorús költőnk szerkesztése alatt, a mi ismét el fogja bájolni közönségünket s a székely nép szellemét új erőben tünteti fel. Ünnepejétek meg majd ezzel Kriza emlékezetét.

Még csak néhány szó van.

Üdv neked, költőnk gyászoló özvegye, szeretteiddel. Férjed dicsőségének napja im elkövetkezett,

Üdvözöllek derék ifjúság! te örök-szép s halhatatlan! Ott vagy te mindenütt, a hol szép és jó történik. Tied a jelen, s te mégis nagy mestered multján andalogsz. Tied a jövő, s te mégis régi érdemekre emlékezel. Te tudsz csak lelkesedni, te szeretsz egészen, te virága a nemzetnek!

Légy köszöntve Nagy-Ajta községe! Mint az Olt vizét a világ-tengerbe viszik saját csöppjei: nevedet is a világirodalomba vitte nemes szülőtted. Anacreon Teost, Petrarca Arrenсот, Tasso Sorrento városát tette híressé, — tégedet Kriza hire s dicsősége. Te sokkal tartozol; mert a te kebledben sok jeles született. A mai nap legyen azoknak is szentelve. Keresd fel azok sírját, ültess rá virágot, hogy mondja a tudós világ: a székely háladatos nép, szereti hasznos embereit s szeretetet érdemel.

Légy üdvözölve egész szép földé a Székelységnek! Emlgesd meg századokon át költődöt, a ki téged egész összességben szeretett.

Üdv neked, egykori kedves barátom! Erdővidék örök disze! Megsirat téged az erdők és berkek vadgalambja, a várromok bolygó szelleme, melyeknek oly édes dalnoka voltál. Dalaidat énekelni fogják a leányok és az ifjak. Ez ünnep himnusza szét zeng a Székelység egész földén. Rád gondol e perczben Kolozsvár és Budapest, London és Boston városa. Megemlékezik e napon rád a téged szerető egész magyar nemzet. Itt születél, pihensz Kolozsvárt, élsz mindenütt, a hol van civilizáció. Emlékedet századokig fentartja e könyv, s ama kisdéd márványtábla, örökre megőrzendi nemzedet hű szive.

* * *

6. KRIZA BÖLCSŐJÉNÉL.

ALKALMI ÓDA.

Megáll a lélek, mint egy hű zarándok,
 Midőn a szentelt földre érkezett, —
 Mint hosszú kín, mely földult egy világot,
 S halálos ágyán hittet fog kezét! . . .
 Megáll a lélek, mint a fáradt golyó,
 Midőn az új part, új fészekre vonja —
 Mint bérzfokon a végső napsugár,
 Mely az egekhez bucsúcsókra jár . . .

Hallgatva áll a régi lak magánya,
 Hallgatva, mint letűnt csaták tere,
 Hol elviharzott Rákóczy nótája,
 S egy nemzet hosszas bánata vele . . . !
 Hallgatva áll, mint őszi lomb a fákon,
 Mikor dalosa jár egy más világon :
 Letépvé róla minden régi báj,
 S csak néma, lassu hervadása fáj.

Hallgatva áll, mint pusztuló mezőnek
 Erdője, halma, forrás, völgy, liget.
 Hol a kobozra mult dalok se jönnek,
 S ha jönnek is, már szív nem érti meg . . . . !
 Hallgatva áll s kopáron mint az égnek
 Egy oldala, hol csillagok nem égnek,
 S ha ég is egy — beteg sugára már
 A késő éjbe haldokolni jár.

Nem . . . . nem ! A sík megreng az indulótól . . . .
 A bércek ajka csatahangot ad,
 A harczmező rá vissza-visszakondul,
 Fölverve az éjfélnék csöndhonát . . . .
 A bús koboznak hurján sír a nóta,
 Halld!.. S nézd: a csillag fényét visszaontja! . . .
 A fülemlének lelke visszajár,
 Édes danától zendül a határ!

Fö!l dalra fö!l hadd sírja vissza . . . . messze
 Dalát a költő rengő kobza most!
 Az érdem csillog, nincs az éjbe veszve,
 A támadó erőn új hit ragyog!
 Fö!l dalra fö!l hadd zúgja be a bérczet,
 Hadd értse most, mit tegnap meg nem értett!
 Hadd értse kis hit, hálátlan világ
 Az alvó költő ébresztő dalát!

Lelkem! borulj le bölcső ágya mellett,
 Mint harczmezőn a régi . . . régi dal!
 Mint az oltárhoz tévedő lehellet,
 Melynek sóhaja estimába hal . . .
 Borulj le mint a csalogany fájdalma,
 Ha dalba olvad erdő sfkja, halma!
 Mint honfi szív a gazdag tér felett,
 Midőn honába visszaérkezett!

Hulló emlék! Fészek hulló pehelye,
 Mit az idő vén csertetőről ont!
 Lelkem dalát regédbe hadd lehelje,
 Mint lány hullám regét regére mond:
 Ez itt a szentföld! . . . Itt az ősi fészek,
 Hol megrohanták bár a földi vészek;
 Naplelke megszerette a napot:
 S dalszárnyon a magasba fölhatott.

Itt, itt a forrás, melyből lelke ömlött,
 S mint nyári zápor önt el réteket!
 A nagy világon szertesztét özönlött,
 Egy hosszú kor szomját enyhítve meg!
 Itt, itt a föld, a honnan el-ki-vágyott,
 Hogy átöleljen lelke egy világot;
 Mint a szivárvány a felhők honát,
 Hogy rajta hitsugár ragyogjon át! . . .

Légy üdvözölve kis lak! drága bölcső!
 Légy üdvözölve szent föld! ős világ!
 Mely, míg le nem tűnt egy emberöltő,
 A dalnokot öledbe ringatád!

Fölötted hir dalló szellői szállnak,
Lesz még virága a «vén körtvefának» . . . . !
Zöld udvaron . . . lomb és virág alatt,
Kobzon a régi nóta megmarad !

Légy üdvözölve szent, drága kis lak !
Légy üdvözölve pásztor hajloka !
Mert a prófétát a világra hivatad,
Hogy lenne egy vallásnak dalnoka !
A napsugár hitet ragyog körödre, —
A csillag fényét homlokodra öntve :
Megdicsőít nem muló éltet ad :
— Ez illeti a pásztor hajlokát !

Légy üdvözölve fényes égi szellem :
Diadalodnak méltó napja ez !
Szivem dalába lelkemet lehellem !
A dalvilág küldött követje ez !
A költészet a tiszta hit világa :
Egy vallás borul bölcsőd oldalára —
Ugy, mint midőn az égnek napszive
Sir harmatot csalogány fészkire.

Az «Egy Istenség» napja sűt ragyogva,
Hol bölcső-álmod ezrek álma lőn :
Czikázó villám mennydörögve mondja,
Hogy szent csatát vívtál a *hitmesőn* !
A dalmesőbe végzett hosszú munka,
Bölcsőd honát «*Vadróssákkal*» befutja.
S úgy hirdeti tar fészked oldalán :
Itt született a székelly csalogány !

Győrffy József.

* * *

7. SZÉKELY JÓZSEF TANÁRJELÖLT S BIZOTTSÁGI ELNÖK BEZÁRÓ BESZÉDE.

Ünnepélyünk programjának még egy pontja van hátra, melyet teljesíteni nekem jutott kiváló szerencsémül, megköszönni t. i. szives részvétét mindazoknak, kik e nap örömeiben és sikereiben tényezők voltak, s első sorban hazánk azon legfőbb tudományos intézeteinek, melyek küldöttek vagy levél által emelték a lefolyt ünnepély

diszét; azután az unitárius E. Képviselő Tanácsnak, mely az ifjúság óhajának valósfítását buzdítólag segítette elő, tanintézeteink és esperesi köreink képviselőinek, a nagyajtai egyházközségnek, a kitűzött célra lelkes közremunkálásukért, végre itt megjelent székely testvéreinknek, a kiknek és mely körülményeknek együtt tulajdonítható, hogy szerénynek tervezett ünnepélyünk oly kitűnően sikerült.

Az eszme egy igénytelen ifjúságé, de a munkában részt vett erők hozzájárulásával oly nagy és nemes alakban testesült meg, hogy minden igaz hazafi kebelt örömmel kell hogy eltöltsön. Az itt hallott eszmék és beszédek termékenyítőleg fognak hatni a szivekre s bátorító példát foglalnak magukban a szép, jó és igaz tisztelgetnek barátaira és művelőire nézve, örvendetes bizonyosságot szolgáltatva arra, hogy a nemzet az önfeláldozó hazaszeretetnek s közjőért élő lelkeknek előbb-utóbb igazságot szolgáltat s érdemét elismeri. Lám a mint Kriza életében, nem is ismertette, magánosan járt szét szűkebb hazája vidékein, levelezett hosszú időkön át barátaival, gyűjtötte és koszorúba fűzte a székely nép költészeti gyöngyét és ismeretlen szellemkincsét: úgy vette most nevét a hir országSZerte szárnyára, magasztalólag szóltak róla mindenfelé, s eljöttek emlékünnepére nem csak Székelyföldről, de az anyaország távoli részeiből is buzgó hazafiak, s a tudomány képviselői, sőt itt vannak lélekben angol és amerikai tisztelői is, hogy a székely nép iránt, melynek nemes sarja volt, rokonszenvöket kifejezzék s emléke megdicsőítésében részt vegyenek. E napok örömei a szivekben, tanuságai és emlékei az irodalomban örökre fenmaradnak, serkentve a tudomány barátait és művelőit kitartásra s Kriza példájának követésére; a kitűnő tudósnak s hazafinak állított *Emléktábla* pedig ébren fogja tartani az ő vérrokonaiiban, a székelységben azon nagy küldetés érzetét és öntudatát, hogy ők itt Magyarország keleti határán a magyar nemzeti államnak kitett előőrsei, s a mit megőrizni, Kriza példáját és erényeit életökben élővé és munkássá tenni bizonyára soha meg nem szűnnek.

Az ünnepélyt e jó kívánattal zárom be: Isten éltesse a földéhez és szabadságához híven ragaszkodó székely népet, hogy Magyarországnak sok oly derekat adhasson, mint a kinek emlékét ma itt velünk az egész ország ünnepli.

IV.

A LAPOK ALKALMI CZIKKEI AZ EMLÉK- ÜNNEPÉLYRŐL.

1. A KRIZA-ÜNNEPÉLY.

NAGY-AJTA községe vasárnap több tekintetben jelentékeny ünnepélynek lesz színhelye.

E napon helyezik el az *Emléktáblát* néhai Kriza Jánosnak, az erdélyi unitáriusok volt kitűnő püspökének, a magyar tudományos és szépirodalom egyik lelkes és hivatott munkásának születési házára, az elhunyt nagynevű férfiú emlékezetéhez méltó ünnepélyességgel.

A nagy-ajtai ünnepélynek különösen reánk erdélyrésziekre nézve több tekintetben nagy fontossága van.

Az unitárius vallásközönség emlékét ünnepli a felejthetetlen főpapnak; a székelység ünnepet szentel egyik kitűnő fiának, az irodalmi társaságok külön képviselők által fognak kifejezést adni kegyeletes érzelmeiknek.

Az egyház, a társadalom és az irodalom egyszerre és együtt ünnepli a jeles férfiú emlékezetét és épen ebben a jelenségben látjuk mi a nagy-ajtai ünnepélynek egyik főfontosságát.

Napjainkban, midőn minden téren nagy arányú tevékenységet látunk, midőn a lázas sietség, mely az emberi munkálkodást jellemzi társadalmi, egyházi és irodalmi téren, egyaránt közre hat arra, hogy tekintetünkkel a jövő felé forduljunk, s elfeledkezzünk azokról, a kik mai fejlődésünk bölcsőkorában az alapvető nehéz hivatását teljesítették — kétszeres örömmel üdvözölhetünk minden olyan jelen-

séget, mely arra enged következtetni, hogy egyház, társadalom és irodalom még ma is összetalálkozik bizonyos ponton, s egymással versenyezve igyekszik kegyeletes érzelmeit kifejezésre juttatni.

Rendkívüli és reményt ébresztő jelenség, midőn három ilyen jelentékeny tényező szövetkezik egymással, hogy egy embernek áldásos tevékenységeért három részről szolgáltatassa ki az elismerés koszorúját.

A Kriza-ünnepély kétségkívül nagy horderővel bíró forduló pontot fog képezni különösen az erdélyrészi egyházi, irodalmi és társadalmi tevénytérén, a mennyiben az elhunyt jelesnek pályájára mintegy felhívja a külön irányban munkálkodó férfiak figyelmét arra: miként lehet egy embernek úgy élni és úgy munkálkodni, hogy munkássága gyümölcséből egyház, irodalom és társadalom egyként részesüljön, egyként gazdagodjék.

Kriza Jánosnak papi, társadalmi és irodalmi tevékenysége, s az a siker, mely mind három téren végbevitt munkásságát kísérte, kétségkívül befolyással lesz arra, hogy az ünnepélyre összegyűlendő egyházi és irodalmi férfiak azzal a meggyőződéssel térjenek vissza rendes foglalkozási körükbe, hogy csakis a társadalom összes tényezőinek együttes tevékenysége és kölcsönös egymásra hatása képes felvirágzáshoz juttatni a magyar egyházi, társadalmi és irodalmi életet.

Nekünk erdélyrészieknek sok okunk van a nagy-ajtai ünnepélynek nagyobb fontosságot is tulajdonítani, mint a minőt Kriza János születési házának *Emléktáblával* való megjelölésében első tekintetre felfedezni lehet.

Nem mai keletű ugyanis az a tévhit, hogy az Erdélyi Részek irodalmi élete nem mutat fel olyan tüneteket, a melyekből a tudományos fejlődés magasabb igényeihez mért haladás vágyára lehetne következtetni, s hogy egyáltalán az erdélyrészi irodalmi tevékenység a helyállás kórtüneteit mutatja; ezzel szemben mindenesetre megnyugtató jelenség, ha tapasztalni alkalmunk van, hogy egy szerény erdélyi írónak még szerényebb születési háza körül a két elsőrendű magyar irodalmi társaság együttesen jelenik meg, s részt igényel magának a kegyeletes ünnepélyből, a mint részt vett a jeles férfiú irodalmi munkálkodásának sikereiből is.

Hogy az erdélyrészi írók munkálkodására az utóbbi időben nagyobb figyelem kezd fordíttatni, abban Kriza Jánosnak és az ő tudományos és költői tevékenységének nem kis része van.

A székely tájszólás sajátosságairól írt magvas értekezése, s *Vad-*

rózsáinak közrebocsátása által nemcsak magára irányozta az irodalmi körök figyelmét, hanem figyelmessé tette azokat arra a gazdag szellemi kincsre is, melyet az erdélyi irodalmi élet felmutathat, s a mely nagyon is érdemes arra, hogy az arra hivatottak felkutassák, s a magyar közművelődés és tudományos haladás érdekében értéke-
sítsék.

Kriza Jánost méltán ünneplik a magyar tudományos és szép-irodalmi körök, méltán halmozza el emlékét kegyeletének érzelmeivel az unitárius vallásközönség, s egyáltalán az egész társadalom; mert ha valakinek, úgy épen neki van jelentékeny része abban, hogy egyház, társadalom és irodalom munkásai között megérlelte az egymásra utaltság gondolatát és saját életével tett legélenkebb tanúságot arról, hogy ha a magyar nemzetet a haladás útján előre vinni akarjuk, egyként kell fejlesztenünk egyházi, irodalmi és társadalmi életét, a nélkül, hogy munkánk sikerének előbb vagy később bekövetkezése bénytólag hathatna tevékenységünkre.

Kriza János emléke legyen a hálás utódok szívében mindörökre áldott!

(*Magyar Polgár*, 1882. júl. 30.)

* * *

2. KRIZA-ÜNNEPÉLY.

Holnap egy egyszerű székely községben, egyszerű papilakon fényes, ragyogó felirat fog tündökölni az alkony sugaraiban.

A mily egyszerű a község, szerény e ház: oly egyszerű, zajtalan volt az a nemes élet, melynek fénye irodalmunk mai verőfényes napjaiban is el nem enyészve világt.

Kriza János emlékét megörökítő *Emléktábla* a jelen hálás visszaemlékezését jelenti irodalmunk azon korszaka iránt, melyben a Vörösmarty által fájoan emlegetett «elket öldöső álom» zsidbadtságából fölébresztő hatást gyakoroltak az egymástól elszigetelt távol-ságban felszólaló költők és írók.

A nemzet nem tartá készen a koszorúkat, hogy az igaz ihlet sugallatától áthatott költőket megkoszorúzza; az olvasó közönség nem sietett támogatásával buzdítani a hivatott írókat; egyetlen jutalmuk s elismerésük e kor bajnokainak: az a dicső látvány, hogy a nemzet álmaiból ébredéz és ittas gyönyörrel élvezi az újjászületés hajnalfényét.

A klasszikai iskola formai hatása alatt megteremtett, megtisztult irodalmi nyelv készen állt egy politikai és társadalmi átalakulása felé sebes léptekkel haladó és az egyesületi élet fejlődése folytán szellemi központját megtalált nemzet saját eszméinek, érzelmeinek, vágyódásainak, reményeinek és mélabús visszaemlékezéseinek kifejezésére. Az irodalmi nyelv meg volt teremtve, de a formák nyugdözöknek bizonyultak.

A nép érzellem- és gondolatvilága nem talált bele e formákba, valamint a mult intézményei túrhetetlenekké váltak az újabb eszmék, újabb reformok korszakában.

Ekkor lépett föl váratlan fényvel a romantika; és mint minden romantika vonzódik a népköltészethez: fölbugygyantak a népköltészet forrásai.

Ki e forrásokat kutatta, ki azokat csodás tapintattal fölfedezte, hozzáférhetőkké tette: az úgy közreműködött a magyar költészet valódi újjászületésére, mint a politikai küzdelmek hősei előkészíték a 48-diki napokat.

A népköltészet forrásainak eme felfedezői közt első sorban vívott ki magának első helyet Kriza János.

Közel állt a néphez, mint lelkes, mint igaz ember; üdítő hatását érzé a nép gyermeké, önkénytelenül teremtő és hihetetlen gazdagságban szülemlő dalainak, mondáinak, szólamainak, szokásainak, elménczségének, tréfáinak, mesés hiedelmének.

Az értelmiség magas köréből tudós arrogantiával nem kicsinyelte e külön világot: mély gondolatok és érzelmek egész világát fedezte föl abban.

Ő, az igaz pap, becsülte a népet, melynek sorából, a Megváltón kezdve, az emberiség jótevőinek nagyobb száma áll elő.

A *Vadrózsák* gyűjteménye rózsáinak illatát terjeszté szét irodalmunk virágos kertjében.

Ily vadrózsákba oltatott be az újabb népies költészet nemes ága.

Petőfi, Arany, Tompa: a népies költészet e ragyogó triasza, dalban, elbeszélésben a formát, a kifejezést, a hangot, a nép azon dalaitól, elbeszéléseitől lesték el, melyekből Kriza egy derék kötetre terjedő gyűjteményt adott át a nemzetnek és egy derék kötetre terjedő anyagot kiadatlanul hagyott hátra.

Mi Kriza működésében, a mai kor elismerésében, a tündöklő felirat leleplezése alatt Háromszék bércei közt felharsanó lelkes *eljen*-ekben: megerősödését, megizmosodását látjuk azon magasztos elvnek, hogy a nép szive, lelke adhat ihletet, a nép hagyományai

adhatnak szentesítést úgy költészeti iskolának, mint politikai eszmének, társadalmi ügynök.

Az igaz demokrácia napszámosa volt az ember, ki a népköltészet kincseit adta át mindnyájunknak.

Az igaz demokrácia kifejezése volt egyszerű élete. Vallásos iránya és meggyőződése: a keresztény szeretet sugallatától volt áthatva.

Ezért legyen áldott emléke és ama ragyogó felirat világtson be a szivekbe.

Hazafias örömmel üdvözljük az ünnepélyre egybegyült lelkes közönséget!

Ellenzék, 1882. júl. 29.

* * *

3. KRIZA-ÜNNEPÉLY.

Lélekemelő nemzeti ünnepélynek volt ma tanúja Nagy-Ajta. Háromszékmegeye egyik legnagyobb fiának emlékét ünnepelte s tette fel nevére a kegyelet koszorúját. *Kriza János*, a minden ízében igazi székely, egyszerű, de munkás életével fényt, dicsőséget árasztott nemzetére, mely ma az elhunyt költő és tudós iránt teljesítette a hála és tisztelet tartozását.

«Úgy tetszik nekem — mondá *Jakab Elek* Emlékbeszédében — mintha lelke árnya itt lebegne közöttünk, szeretettel és vigasztalólag tekintve övéire, a kik szive imádatának tárgyai voltak, a székely népre, melynek véréből való volt, melyet úgy szeretett s oly híven szolgált. Úgy tetszik, mintha most is jósággal mosolyogna ránk, áldólag terjesztvén felénk kezeit.» És valóban, *Kriza* szelleme, a székely nemzet geniusza ihlette meg azokat az ifjakat, kiknek nemesen érző szívökben legelső fogamzott meg az a szép gondolat, hogy az elhunyt költő születése házá *Emléktáblával* jelöljék meg; a magyar költészet múzsája lebegett el Háromszék virágos rónáin, hogy összegyűjtse a székely nemzet fiait és leányait a kegyelet örökszép ünnepére, hogy hívogassa őket amaz oltárhoz, a hol áldozni szokott a székely nemzet hazája dicsőségének.

Gyönyörű ünnepe volt ez a székely nemzetnek, mely saját dicsőségének egy oktató emlékével, történelme pedig egy nagy tudós és író nevével lett gazdagabb.

Nemere, 1882. július 30.

* * *

4. A NAGY-AJTAI KRIZA-ÜNNEPÉLY LEIRÁSA.

Nagy-Ajta, július 30.

Kriza Jánosnak, az unitáriusok néhai nagynevű püspökének, a kitűnő költőnek nagy-ajtai születésnapjára július 30-án az elhunyt férfit emlékéhez méltó kegyelettel, nagy részvét és kiváló ünnepélyességek között tétetett fel az *Emléktábla*.

Az ünnepélyen résztvevő vendégek nagy része még szombaton délelőtt, a másik része az ünnepély napján érkezett Nagy-Ajta községbe, a hol már a megelőző nap reggelén élénk mozgás volt. Az egész falu népe s a vidékről is sokan sereglettek össze az indóházánál a vonattal érkező vendégek fogadására. A község bejáratánál felállított díszkapu előtt *Lőfi Aron* esperes fogadta a vendégeket üdvözlő beszéddel, melyre *Kovács János* igazgató-tanár válaszolt. Bölonben szintén díszkapu és nagy közönség várta a Tusnád felől érkező *Ferencz József* püspököt, a ki *Hajós János* miniszteri tanácsossal érkezett. A püspököt lovas-bandérium kísérte Nagy-Ajtára, a hol ismét *Lőfi Aron* esperes intézett hozzá üdvözlő beszédet, majd *Sebestyén Károly* ev. ref. lelkész üdvözölte a vidéki ev. reformált papság nevében. Az üdvözlő beszédekre a püspök válaszolt zajos *éljen-zés* közt.

Nagy-Ajta községe az Olt folyó jobb partján, az apáczai vasúti állomástól mintegy negyedóra fekszik, s rendezettsége és tisztasága által egyike a Székelyföld legszebb és legnagyobb községeinek.

A község előtt *«Isten hozott»* felirattal, fenyőgalyakból ízlésesen összeállított diadalkapu volt felállítva, ugyanilyen kapu díszlett a templom- és papi lakhoz vezető utca bejáratánál *«Üdv nektek»* felirattal.

Kriza János születési háza a templomhoz vezető utca jobb oldalán kissé emelkedett ponton fekszik, mely fejr oszlopos előcsarnokával igen jó benyomást tesz a szemlélőre. Az egyszerű házban jelenleg Kriza Sándor, nagy-ajtai unitárius pap, boldogolt Kriza János testvére lakik.

A megragadó részletekben és lélekemelő mozzanatokban gazdag ünnepélyre a Miklósvárszék és Erdővidék, úgyszintén Háromszék értelmisége csaknem teljes számmal jelent meg. Kolozsvárról ott voltak: *Ferencz József* unitárius püspök, *Szabó Károly* és *Szász Béla* egyetemi tanárok, *Kovács János* főiskolai igazg.-tanár, *Péterfi Dénes* unitárius lelkész; Budapest fővárosból *Hajós János*, miniszteri tanácsos és *Jakab Elek* akadémiai tag, vargyasi birtokáról id. *Dániel Gábor* főispán és világi főgondnok, szintén saját birtokáról b. *Orbán Balázs* orsz. képvis. stb.

A község utczáin már kora reggel szokatlan tömegben tolongott a nép, mindenki részt óhajtvá venni a nagyemlékű püspök emlékünnepélyén.

A papi lak és templom környéke szintén egészen el volt lepve néppel, a mi nehézzé tette a templomba bejutást.

Az ünnepélyt isteni tisztelet előzte meg. A karének elhangzása után *Ferencz József* püspök a buzgó közönségre mély hatást tevő könyörgést tartott, mely után a kolozsvári unitárius főiskola ifjúságának dalárdája énekelt. Az egyházi beszédet *Péterfi Dénes* kolozsvári pap tartotta — (a mint ez fenebb már el volt mondva).

Az istenitisztelet után mintegy háromezerre menő közönség özönlötte el a papi lak tágas udvarát. Körül mindenütt zöld ágak, s a ház homlokzatán Kriza olajfestésű arc képe jóságot kifejező tekintetével, köröskörül virágokkal díszítve. Az *Emléktáblát* fehér selyemtakaró fődte aranycipke szegélyzettel, közepén arany hímezésű lanttal. A küldöttség és az ünnepély szónokai külön emelvénnyel elfoglalván helyüket, s Kriza gyászoló özvegye fiával és leányával az emelvény melletti első sort: az ifjúsági dalárda énekével megkezdődött az ünnepély. Az ének elhangzása után az asztal mellől, hol *Kriza* munkái, a «*Vadrózsák*» pompás díszkötésben állottak, Kovács János igazgató-tanár tartott emelkedett szellemű megnyitó beszédet, mely fenebb egész terjedelmében közölve van. A kitűnően előadott és megkapó gondolatokban bővelkedő beszéd nagy hatást gyakorolt a hallgatóságra, mely tetszését több helyen lelkes *éljen-zés*ben fejezte ki. A beszéd végén az *Emléktáblát* borító lepel levétetett, s felirata és Kriza képe láthatóvá lett.

A megnyitó beszéd után *Szabó Károly* rövid beszéd kíséretében felolvasta a *m. tud. Akadémia* üdvözlő iratát, *Szász Béla* a *Kisfaludy-Társaságét* és az *Erdélyi Múzeum-egylet* üdvözlő iratát *Kovács János* igazgató, melyeket a közönség élénken megéljenzett.

Ezek után az *Emléktábla* körül kegyeletes szavak kíséretében elhelyeztettek a koszorúk, a mint fenebb közölve van.

Az elhelyezés után *Jakab Elek* akadémiai tag olvasta fel hangos *éljen-zéssel* többször megszakított s általános lelkesedést keltő *Emlékbeszédét*, gyújtó hatást gyakorolva általa a közönségre, mely az érdeemes szerzőt a felolvasás végeztével többször lelkesen megéljenzte.

A dalárda éneke után *Mózes Mihály* papjelölt hatással szavaltta el a *Győrffy József* által szerzett *Alkalmi Ódát*, mely általános tetszésben részesült.

Az ünnepélyt *Székely József* rendező bizottsági elnöknek rövid zárbeszéde fejezte be, melyet a vendéglő udvarán felállított sátorban rendezett közebed követett, a hol mintegy kétszázan vettek részt.

A második fogás után megkezdődtek a felköszöntések. Az elsőt *Kovács János* igazgató-tanár mondotta *király ő felségére és családjára*. A felköszöntőt állva hallgatta végig a társaság s zajos éljenzéssel kísérte. Felköszöntőket mondtak még: *Darkó Sándor* jánosfalvi pap a m. tud. Akadémiára és képviselőjére *Szabó Károlyra*; *Szabó Károly* Nagy-Ajta községére, az egyházra és a székelysége; *Benedek Sándor* a Kisfaludy-társaságra és képviselőjére *Szász Bélára*, *Szász Béla* az ifjúságra, mint a mely kezdeményezője volt az ünnepélynek; *Málik József* lapszerkesztő az Erdélyi Múzeum-egyletre és elnöke gr. Esterházy Kálmánra; *Egyed Ferencz* homoród-szentpáli pap *Ferencz József* püspökre; *Székely József* Jakab Elekre, mint az ünnepély szónokára; *Szász Béla* szintén Jakab Elekre, *Török Áron* lelkész *Dániel Gábor* udvarhelymegyei főispánra, *Ferencz József* Kriza özvegyére. Közben *Kovács János* felolvasta gr. *Kálnoki Dénes* levelét, melyben üdvözlését küldi. — Ezután *Szabó Lajos* kir. ügyész *Hajós Jánosra*, *Orbán Balázs* Kriza Sándorra, *Török Áron* Orbán Balázásra, *Gyöngyös István* vargyasi esperes *Péterfi Dénesre* és *Kovács Jánosra*, *Jakab Elek* Kovács Jánosra és *Orbán Balázásra*, *Kriza Sándor* Zathureczky Józsefre és családjára, *Péterfi Dénes* Jakab Elekre, *Nagy Sándor* hidvégi pap a székely nemzetre, *Bedő Dénes* baróthi felső népiskolai tanár *Kovács Jánosra*, *Révai Pál* s.-sz.-györgyi lelkész *Ferencz Józsefre*, *Ferencz József* a hitfelekezetre, *Hajós János* a nőkre, *Révai Pál* a sajtó jelenlevő képviselőire: a *Keresztény Magvető*, a *Nemere* és a *Magyar Polgár* szerkesztőire; *Nagy Sándor* rákosi pap *Kriza emlékére*, *Málik József* Pótsa József főispánra, *Péterfi Dénes* Kriza Gyulára, *Jakab Elek* Buzogány Áronra stb.

A szellemes felköszöntésekben gazdag és mindvégig emelkedett hangulatban tartott közebed hét óra felé ért véget.

Ezekben vázoltuk röviden egyes mozzanatait azon lélekemelő ünnepélynek, mely a székelység egyik kitűnő fiának, a magyar költészet ihletett dalkóának s a feledhetetlen főpapnak emlékére szenteltetett, s a melynek emléke bizonyára sokáig fog még élni azok szívében, a kik kegyeletes érzelmeik által indíttatva, tanui voltak *Kriza János* emléke megdicsőítésének. P. J.

Magyar Polgár, 1882. júl. 30.

A LAPOK NYILATKOZATAI KRIZÁRÓL.

1. KRIZA JÁNOSRÓL.

Az ünnepély, melylyel Kriza János születési házát, a nagy-ajtai unitárius papi lakot, holnap emléktáblával jelölik meg, nem valami országra szóló látványosságnak ígérkezik. Az erdővidéki egyszerű székely község nem is volna alkalmas arra, hogy nagyobb számú közönséget, fényes főméltóságokat kebelébe fogadhasson, — de magának az ünnepélynek emlékezetéhez sem illenék a világi pompa s zaj, az elköltözött tiszta, keresetlen egyszerűségében nemes lelket sérthetné a külső cziczoma. Mi, a kik szerencsések valánk Krizát szemtől szemben ismerhetni, igen jól emlékezünk az ő szikár, magas, kissé előrehajlott alakjára, mindig azonegy hosszú fekete zrinyijében, úgy szólva minden sujtás nélkül, külső megjelenésében is elárulva az igazi puritánt, a ki lélekben, jellemben teljes világéletében vala. Nekünk magunknak sem esnék hát jól, ha ez ünnephez készülve attól félhetnénk, hogy megbántjuk halóporaiban azt, ki életében maga volt az egyszerűség és szerénység, s ki egy alkalommal (a midőn arczképét és életrajzát kérték tőle közzététel végett) így irt magáról: «Az én «külső emberem» nem is érdemli a sok csinosgatást; «belső emberem» pedig fontosabb dolgokkal van elfoglalva, mint az én, Krisztust még oly kevésbé híven felöltözött szellemi részem; e parányi árnyék, melynek értéke, jól érzem, oly messze van a lelkemet örökké kinzott, fárasztott ideáltól!»

De, ha egyszerű lesz is az ünnepély, azért meg van nagy jelentősége — a nagyság, különben is legtöbbször az egyszerűség bélyegét hordozza magán. A nemes ideálokért lelkesedni mindig

tudó tanuló ifjúság rendezzi, s a hitfelekezet kötelékein kívül álló értelmiség szintén részt vesz benne, részt — ha mindjárt távolról is — mindaz, a ki a magyar nemzeti és szellemi fejlődésének újkori lendületét érteni és méltányolni bírja.

Petőfi és Arany e tekintetben nem panaszkodhatnak: a tisztelet és csodálat, mely dicskoszorús fejöket környezi, első sorban azért ünnepelei őket, mivel ők tárták föl a magyar szellemnek a magyar szív kincses házát, ők vezették vissza költészetünket az édes anya-föld termő talajára, melyből egyedül meríthető a szépirás, annak éltető ereje: a honi anyagot a honi formába önteni, a népet önmagából ismertetni meg magával. S a drága gyöngyök, melyeket e nagyok ez örök-új forrásból a felszínre merítének, oly gyönyörűk, oly értékesek, hogy azokat, a kik közkincsekké tevék, szükségkép követi a legnagyobb elismerés. A bevégzett, a jól bevégzett munka sikere örökléttüvé tette a szerencsések dicsőséges neveit. De Kriza csak a kezdet kezdetéig juthatott, ő még csak mintegy a fölszíni munkálatokat végezhetette, s életpályája sokszoros gondjai és terhei meggátolták abban, hogy a mihez annyi hivatást nyert a természettől: a költészet művelésének szentelhette volna egész életét. Hanem azért nem kisebb az érdem, melyet az által szerze magának, hogy már akkor szerette, kívánta és gyűjtötte a magyar nép költészetének virágait s szívta lelkébe illatukat, a mikor Petőfi még csak egy éve zöngött, sem a Kisfaludy-társaság, sem Erdélyi, gyűjtő munkájukat még el nem kezdték, s a mikor talán még senki sem sejtette, minő gazdagodást fog majd a magyar költészet s az egész magyar szellem a népiesen nemzeti elemek fölkutatása és közkin-csekké tétele által egykor nyerni.

De, ha más nem: Kriza sejtette s valamint költői lelke, a szép virágok gyűjtése közben, tele szívta magát a mező egyszerű, de édes illatával, mely önálló alkotásain oly üdén érzett meg, gyűjtő munkásságát sem hagyta félben, s bár a körülmények hatása következtében csak jóval későbbben, mint — Erdélyi segélyével — a Kisfaludy-társaság, mindazonáltal oly gazdag tartalommal ajándékozta meg nemzetét a népköltési kincsek gyűjteményével, hogy mindez ideig egyik legelső munkásként áll a magyar népköltészet himes mezején, a kit Gyulai nem alaptalanul hasonlított, állásánál fogva is Percyhez.

S a mi még fokozza ezt az érdemet, az a valóban tudományos mélységű általános szempont, a melyről kedvencz tárgyát: a népszellem ösmeretét minden oldalról fölfogni ügyekszik, az aesthetikai jellemző vonások mellett a nyelvészeti, logikai, vallásphilosophiai s

illetőleg mythologiai elemeket is szorgosan kutattván, gyűjtván, hogy egy összefüggő képet birjon alkotni a szétszórt vonások egybefoglalásával leghőbb szeretete, hogy ne mondjuk imádata tárgyáról: a népről.

Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán
Növelt fel jó apám —

Írja, s hív is marad e *néphez* keble utolsó dobbanásáig, s a mi a legszebb: akkor is, a midőn a munkakörében elérhető legmagasabb polczra emelkedik, s a midőn, mint egyházközönségének legelső embere s püspöke és a király tanácsosa, annyi példa szerint elhidegdedhetett volna azoktól, kiktől — állásra — annyira eltávolodott. De e helyett még inkább hozzájuk közeledett, legalább a mi érdekeik szolgálatát, lényegök ismeretét s a hozzájuk való hűséget illeti, megmaradva első lelkiatyjuknak, a költészet és tudomány világító fáklyájánál való ismertetőjüknek, vezéröknek, gyámoluknak.

Ezért természetes és fölemelő is egyszersmind, hogy az unitárius egyházkörök híven sorakoznak kivétel nélkül az ünnepély egyszerű háza köré, kegyeletes emlék-koszorúkkal, hogy külső jeleit is adják mélyen érzett hálájuknak; ezért méltó, hogy mindazok, kik a szellemi munkatér rokonhivatása körében testvérökül érzik magukat az elköltözöttnek, testben vagy gondolatban elzarándokolnak az ünnepély színterére, s ezért illő, hogy a magyar szellemség két legkiválóbb intézete: a m. tud. Akadémia és a Kisfaludy-társaság elküldi képviselőit a távol kelet kis falujába, hogy tolmácsolva legyen az a legkitüntetőbb elismerés, a mely a szellem munkásainak egyáltalán részökbe juthat.

Azért, ha egyszerű és cziczoma nélküli lesz is a holnap Nagy-Ajtán tartandó ünnepély, nem lesz az oly jelentőség nélküli; mert azt fogja tanusítani, hogy a nemzet azt, ki érte s benne élt, azt, ki szívét adta szeretettel és hűséggel a nemzetiség eszméjének: szívében hordozza s gyöngéd, állandó szeretetét meleg érzelmeibe takargatva őrzi.

Az irodalom férfiai iránti tisztelet tartozását teljesíteni — mondja Szász Károly Kriza fölött tartott *Emlékbeszédében* — az őt, mint költőt és író-t megillető koszorút sírjára letenni, az Akadémia és Kisfaludy-társaság kötelessége. Kriza nevét nem egyes nagy művek, kitűnő alkotások teszik halhatatlanná irodalmunk történetében; bár azon a kevesen, a mit irt, egy nemes lélek, a mily szeretetreméltó, ép oly határozott költői egyéniség, a mély és igazérzés

s a nagy példányokon finomult nemes izlés félreismerhetetlen bélyege van. Oly egészséges, igaz hang ritkán és kevesek ajkán zendült meg, mint az övé, kivált abban a korban, mikor Petőfi és Arany még nem léptek föl s a népköltészet forrásai nem nyitak meg, hogy megújítsák költészetünket. De eredeti műveket teremteni korán megszűnt, s dalai, bár nagy részök a nép száján él, összegyűjtve sem jelentek meg, hogy maradandóbb hatást gyakorolhattak volna az irodalomra. A mi Kriza nevét s munkásságát a feledéstől megőrzi, az irodalmi munkásságának egész iránya: költészetünket összhangba hozni a népköltéssel, oly korban már, midőn ez még nem volt általános irány, s a nép, jelesen Erdély keleti bércei közé rejtett székely nép költészetét megismertetni az irodalommal, s e bércei között nőtt, színgazdag és illatos vadvirágot átültetni az irodalom műkertjébe a nélkül, hogy eredetisége varázsából legkevesebbet is veszítsen s himpora letörültséssé. Költészete kezdettől fogva a népiesből táplálkozott s eredeti forrásához mindvégig hű maradt; ő élete javát a nép költészetének irodalmi köz-kincsé tételére fordította.

Ez az ő jogcíme a mi tiszteletünkre és rokonszenvünkre —
ez az ő jogcíme a halhatatlanságra. » Sz. B.

Kolozsvári Közöny, 1882. júl. 30.

* * *

2. KRIZÁRÓL.

A szegény öreg unitárius székely pap fiának *Emléktábláját* leplezi le holnap Nagy-Ajtán a kegyeletes emberek gondoskodása.

A szegény öreg székely pap már rég por és hamu . . .

A «*Vadrózsa*» költőjének kezéből rég kihullott a szakadt húru lant, melyen azok a szép népdalok, a székely nép kedélyvilágának hamisítatlan hangján zengtek fel évekkel ezelőtt.

A költő püspök lantja hallgat. Hallgathat. Az egykor arról felhangzó dalok megöröktették dalnokának emlékezetét.

Ha egy költő tudott a sziveknek beszélni: megérdemli nevét.

Kriza dalai a népköltészet frissességével, a székely bércek lakóinak szívéhez szólottak.

Kriza megérdemli az emlékezést.

A szegény öreg unitárius székely pap fiának lantja — pihenhet . . .

*

Kriza szerette szülő népét. Kedélye összeforrt annak költészetével. Annyira eredeti, székely népies volt minden dala, hogy midőn fordított is, eredetinek látszott, annyira magyarosan tolmácsolta az idegen költőket.

Hugó Viktort, Lamartine-t és Heinét nagyon szerette. *Burns*-nek volt azonban leghivebb tolmácsa.

A székely és a skót költő népe, mintha rokonságban lenne. A két hegyi nép költője rokon hangokat penget. Kriza, midőn *Burns*-től fordít, mintha önmagát másolná.

Ugy kell lenni, bizonyynyal a költők Istenének könyvében van titkul megírva, hogy a népek a költészetben rokonokká lesznek.

A székely hegyek mily messzi esnek a skót bérczek vadregényes vidékeitől . . .

És ime a dalban, tengeren túlra száll a rokonság . . .

*

Ó-székely balladái — Gyulaiként, — őt egész magyar Percy-vé koszorúzták.

Az angol püspök ballada-gyűjteménye becses — az angol irodalom gyöngyei közt is.

A mi unitárius püspökünk ó-székely balladái új világításba helyezik népköltészetünket.

Oly oldalról mutatták be a népköltészetünket erősnek, a melyen — leggyengébbnek hittük.

*

Krizát, az embert, az élet gondjai elvonták egy időben a költészettől.

1843-ban egy időre elhallgatott.

Hogy családját fentartsa, a még akkor csak pap Kriza, tanári működése mellet — *hirlapíró* is lett.

Itt Kolozsvárt dolgozott a hirlapok szerkesztői irodájában. És a toll, mely addig a szebbnél-szebb dalokká váló sorokat veté a papírra, a napi események krónikásának fegyverévé változott át.

De azért költő maradt mindvégig. «Mert nemcsak az a költő, a ki költeményeket ír, hanem minden ember, a ki nemesen fogja fel és éli át az életet» . . . .

Már püspök volt akkor, midőn a «*Keresztény Magvető*» szerkesztője lett.

*

Nagy-ajtai születési házának *Vén körtefája*, egyik legszebb verséhez adta nemes gondolatait.

A vén körtefa telkén fog holnap lefolyni a nagy ünnepély.

Midőn a szülői házat viszontlátta Kriza, s ezernyi emléket keltett fel szívében a látogatás, így dalolt az akkor írott «*Vén körtefa*» című versében:

Szerettem én is, vívtam a szerencsét,
Amott a szív, erőm itt megtörött;
Szilagba hullt reményem szép hajója,
Csüggedten állok romjaim között.

*

Holnap lepezik le Nagy-Ajtán a költő-püspök *Kriza* János születési házának *Emléktábláját*.

Ki életében «nem vívott koszorúért», halála után maradandó *Emléket* kapott.

A szegény öreg unitárius székely pap fiának lantja pihenhet...

Ellenzék, 1882. július 29.

Mercució.

* * *

3. KRIZA JÁNOS.

Koszorúba fonta vadrózsa virágát,
Szúrós tövisétől vissza nem riadott...
S a maroknyi székely hálás nagy fiához,
Ime szülőházán márványemlék ragyog!

Vadrózsák királya! márvány *Emléktábla*
«Szilakba» törje bár idők rombolása:
Élni fog emléked, dicsőséged zengi
«Zöld erdő zugása, vadgalamb szólása!»

Borsszem Fankó, 1882. aug. 6.

* * *

4. KÜLFÖLDIEK VÉLEMÉNYE KRIZÁRÓL.

Monseigneur Krizában — a mint Franciaországban címeznék — a legtökéletesebb egyszerűséggel oly kellemes komolyság és szívélyes méltóság párosul, hogy azonnal megnyeri látogatói szívét. Krizáné asszonyosság, a ki anyai ágon a híres Wissowatiustól, a «*Fratres Poloni*»-k egyikétől származik, miként férje, az ős székely vérből

eredt, s mindkettőjük modorában, kellemes és természetes magoktartásában megvan az a kimagyarázhatatlan emelkedettség, melyet nagyon ritkán sajátíthat el valaki — az a fajjal jár. Ezt találtam azon papoknál és tanároknál is, a kiket láttam.

— — — Visszatérek a Kriza-pár fogadásához az ebéd alatt. Az ebéd kezdetén csakhamar Kriza úr kiváló szivességgel intézett hozzám egy oly köszöntést, a melyet idegen vendéghez szoktak, sziveskedett nemcsak arra emlékeztetni, hogy meggyőződéseink és az igazságért való küzdelmeink közösek, de megemlékezett apámról, az ő jelleméről és munkáiról is, oly szavakban, melyek a szivemig hatottak. Ebből azonnal átláttam, miről a kezeimhez jutott számtalan fordításokból és a társalgásainkból is meggyőződtem, hogy a francziák véghetetlenül sokkal ismeretesebbek a magyarok előtt, mint ezek mi előttünk.

M. Athanase Coquerel. Revue Politique Littéraire 1873.

*

Kriza a leglekötelezőbb modorú férfi, ki míg egyfelől olyan egyszerű, mint egy gyermek, másfelől legnagyobb mértékben egyetemleges. Kedvencz tárgyain, a nyelvészetben és költészetben, de főleg a székelyek népköltészeti termékeinek gyűjtésén teljes lélekkel csüng. Közlelebről egy sok kutatást igénylő munkát adott ki. Kriza minden egyszerűsége mellett olyan természetes méltósággal bír, a mely az embert azonnal meglepi. (*Tayler János Jakab az angol unitariusoknak az erdélyi unitáriusok 1866. Tordán tartott 300-ados Emlék-ünnepére küldött képviselője.*)

*

Mély megilletődéssel vettük e jó és jeles ember halálának hírért. Kevés ember lehetett, ki mind természete, mind műveltsége, mind kegyessége által oly teljesen alkalmas lett volna az erdélyi unitáriusok magasrendű és sok felelősséggel járó hivatalára, mint Kriza. Ő szelíd, de parancsoló külsejű, tiszta és éles elméjű, nagy tudományú és gyakorlati józan eszű ember volt. Őt az egész országban ismerték nemcsak az unitáriusok, hanem más hitnézetűek is. Benne az ész és jellem elemei bámulatos összhangban voltak egyesülve. Bölcsesség és szeretet, erő és gyöngédség, tudomány és atyai szellem, önálló gondolkozás, szelidség és mély kegyesség valának tulajdonságai; mindezek pedig — a mi felfogásunk szerint — legfőbb feltételei annak, hogy valaki a Jézus Krisztusnak papja és apostola lehessen. Őt a nép az ország minden részében szerette. Halála nagy

és súlyos veszteség erdélyi hitrokonainkra nézve. Fogadják szivből jövő rokonszenvünk nyilvánítását mindazok, kiket a mély gyász érintett, s főleg pedig az a nagyon érdekes és az utóbbi másfél év alatt oly annyira megpróbált család, a melyből kiragadtatott.

(*The Unitarian Review and Religious Magazine*. Boston, É.-Amerika, 1875. júniusi sz.)

*

Egyházaink gyülekezeti (congregationális) szervezete mellett lehetetlen felfognunk, hogy az erdélyi unitáriusok mekkora veszteséget szenvedtek legfőbb emberök halála által. De a Kriza halálával nemcsak az egyház szervezete bomlott meg, hanem sírba szállt közös hitünknek egyik legnevezetesebb és legigazibb védelmezője. Közülünk sokan, kik még tán nevét sem ismerék, személyes barátjoktól fosztattak meg. Azon pillanattól fogva, hogy legelőször találkoztam vele, mindig úgy tetszett, hogy én benne egy régi jó barátomra találtam, ki egykor itt élt velünk. Már legelőször is úgy kezdett kérdezősködni egyik papunkról, mintha az valamelyik régi ismerőse lett volna. Minél tovább voltam vele, annál inkább meggyőződtem arról, hogy ő ügyünk iránt felette nagyon érdeklődik, munkáinkat teljesen ismeri és egy-egy jeles emberünkkel belső viszonyban él. Alig hihettem el, hogy e kimerítő ismeretet csak olvasás útján szerezte meg, pedig azok közül, kiktől így beszélt, nagyon kevés vagy tán egy sem tudta, hogy mily közeli barátja volt. Mily sokra becsülték volna és mily teljes szívvvel viszonzták volna barátságát ez emberek, ha találkozhattak volna vele, ha hallhatták volna szives üdvözlését és látták volna azt a mély érdeklődést és belső rokonszenvet, a melyet irántunk érzett.

Az a különös jellemvonása, mely ily nagy érdeklődéssel töltötte el azok iránt, kik oly távol állottak tőle, felülemelte minden szűkkeblű felekezetiességen. Olyan országban, mint Erdély, hol a különböző nemzetiségek gyűlölete akkora, bámulatos dolog volt, hogy oly emberre lehessen találni, a ki annyira fel tudja fogni a különböző osztályok viszonyát és oly valódiilag megértse azokat. Széleskörű ismerete egyesülve lévén tudományával, a nyolcz egyházkerületnek méltó püspöke vált belőle. Képességét legvilágosabban tanusította az az általános tisztelet, melylyel mind lakóvárosában, mind pedig az országban iránta viseltettek.

Szelíd és határozott társalgási modora tiszteletet követelt. Benne büszkélkedés és tettetés nem volt, hanem mindent, a mit tett, egyszerűség és természetes méltóság lengett át, a mi őt nem minden-

napi embernek tüntette fel. Ugyanez a keresztényi szellem lengette át egész családját, s így az egy eszményi keresztény család képe volt. E kis kör nem sokkal ezelőtt egyik fiú halála, jelenleg pedig az övé által szenvedett soha helyre nem pótolható csorbát.

Tiszta és egyszerű élete egyháza legnagyobb kitüntetésére és a megváltó nyomdokaiban való járásra tette méltóvá ; de ez egyszersmind azt is tette, hogy nagypénteken bekövetkezett halála nem vetett véget életének. Ily földi életnek sokáig érezhető lesz hatása és az ily lélek által végzett munkának folytatása kell hogy legyen! *(Morison S. R.)*

Boros György.

VI.

KRIZA BARÁTAINAK S TISZTELŐINEK
MŰVEI.

I. P R Ó Z A.

1. KRIZA JÁNOS.

Fölolvasta a Kisfaludy-társaság 1879. február 10-én tartott közülésében,
elnöke GYULAI PÁL.

EZELŐTT mintegy negyven évvel irodalmunkban a fejlődés egy újabb stádiumának jelenségei mutatkoztak. Kisfaludy Károlynak és körének nemzeti iránya diadalt ült; Vörösmarty a képzelem szabadságát hirdette, s lerázva a német költészet jármát, nemcsak nemzetiebbé tette költészetünket, hanem egyszersmind megnyitotta azt az összes európai irodalmak behatásainak. Az európai és nemzeti irány egymásba olvadva fejlődtek összes nemzeti életünkben. Reform és nemzetiség volt a kor jelszava, s míg az ősi alkotmány sánczait a democratia eszméi és vágyai kezdték ostromolni, a költészet mindinkább hajolt a népköltészethez, hogy újabb erőt merítsen belőle s a távol körrajzában feltűnt Petőfi alakja.

E mozgalom zajába Erdélyből két lyrai költő hangja vegyült: a Szentiváni Mihályé és Kriza Jánosé. Mindkettő székely, s egy az üldözések miatt számban megfogyatkozott, de buzgóságban annál erősebb felekezet, az unitáriusok hitfelekezetének híve. Mindketten ugyanegy főiskola, a kolozsvári Unitárius Collegium növendékei, s egyaránt szülőttei a kornak, a melynek irodalmi és politikai eszméin lelkesüléssel csüngenek. De születésök és sorsuk különböző. Kriza egy szegény székely pap fia, magába vonult, félték, álmódzó természet, a ki inkább csak a természet ölében, könyvei között és a templomban találja magát otthon, s az egyházi pályára készül; Szentiváni egy régi nemesház gyermeke, erélyesebb szellem, a kit

körülményei és szenvedélyei a politikai pályára ragadnak, jeles ellenzéki szónok és hírlapíró, s kétségbeesve a külön vált Erdély jövőjén, a két haza egyesülésének egyik legbuzgóbb bajnoka.

A két ifjú költő egyszerre s ugyanegy szépirodalmi vállalatban lépett fel s együtt üdvözölte őket az Athenaeum triumviratusa. Mindenik dalain a népköltészet fuvallata, a székely bérczek levegője érzett, s leginkább ezzel vonták magokra a figyelmet. Néhány év múlva költői pályájok is egyszerre szakadt meg. Szentiváni már 1842-ben meghalt, Krizát is ugyanez időtáj kezdették elvonni a költészettől a terhesedő tanári, papi teendőik és családi gondok. Azonban húsz év múlva, 1863-ban, újra megjelent az irodalom küzdő homokján, de nem saját költeményeivel, hanem a «*Vadrózsák*» című székely népköltési gyűjteménnyel. Első fölléptekor költeményeiért az Akadémia választotta tagjának, a «*Vadrózsák*» megjelenésekor a Kisfaludy-társaság sietett tagjai közé sorozni. Költői munkássága e két fő mozzanatát az évek hosszú sora választja el egymástól, de mindkettő ugyanazon egy szellem lelkesült nyilatkozata. Mint költő azon iránynak volt egyik előhírnöke, a mely a népköltészet alapján még nemzetibbé akarta varázsolni költészetünket; mint a székely népdalok és balladák gyűjtője szintén ez iránynak tett szolgálatot. Ime Kriza költői munkásságának irodalomtörténeti érdeke és fontossága.

Már az iskola falai közt kezdett költeni. A harminczas évek elején a kolozsvári Unitarium Collegium ifjúsága is magyar olvasó társaságot alapított* a magyar irodalom tanulmányozása végett, a melyet az iskolai rendszer elhanyagolt. Kriza volt az olvasó társaság könyvtárnoka és irott heti lapjának egyik legbuzgóbb dolgozó társa.

Midőn 1835-ben a berlini egyetemre ment, nem szakította meg az összeköttetést társaival, sőt mint kolozsvári pap is, midőn az olvasó társaság 1839-ben egy *Remény* című zsebkönyvet adott ki, régibb dolgozatai mellett újakkal is gazdagítá e vállalatot.

A *Remény* 1840. és 1841-ben is megjelent, de már Szentiváni Mihály szerkesztése alatt, a ki körébe vonta az erdélyi szépirodalom valamennyi jobb erejét, sőt magyarországiakat is, mint Kuthyt és Tárkányit. E zsebkönyvben, az Athenaeumban s egy pár erdélyi lapban jelentek meg Kriza költeményei; még maig sincsenek összegyűjtve,** bár nem egy dala él a nép ajkán.

Kriza költészete kettős jellemű. Mint szonett- és epigrammaíró a régibb költészet hatása alatt áll; mint műfordítón, óda- és dal-

* Erdélyben az elsőt. *Szerk.*

** Azóta össze vannak gyűjtve, s a Kisfaludy-társ. rövid idő alatt kiadja.

költőn az újabb szellem lengedezése érzik. Kazinczytól tanult szonettet írni, sőt epigrammát is, bár Vörösmarty lyrai epigrammái szintén hatással voltak reá. Epigrammaköltészete gazdag ötlet- és érzelemben; gúnyával találóan ostorozza a jelen ferdeségeit s lelkesülve borong a múlt nagy emlékein, de nem közelíti meg se Kazinczy szellemességét és csínját, se Vörösmarty mély felindulását és formátökélyét. Mint műfordító, épen nem taposott nyomokon jár, sőt mintegy tiltakozni látszik Kazinczy műfordítói elmélete és gyakorlata ellen. Nem azoknak fordít, a kik inkább csak összehasonlítás végett olvassák a fordítást, hogy valjon visszatükrözi-e az eredeti mindennemű sajátosságait; hanem azoknak, kik az eredetivel nem gondolva, élvezni akarják a művet. Nem igyekeznek idegen szólásmódokat, fordulatokat ültetni át nyelvünkbe, megelégszik azzal, ha egészen magyarul, sőt magyarosan tolmácsolhatja az eredetit. A mit Hugo Viktor, Lamartine, Heine, Rückert műveiből fordított, mind igen jeles; de legszebben fordította Wordsworth és Burnsnek egy pár dalát. Az *Arató leány* egyik legkitűnőbb lyrai fordításunk. Mintha a skót és székely költő szellemi rokonságban volnának egymással, mintha e két hegyi nép élete és költészete csak egymást másolná. Valóban alig volt valaki inkább arra hivatva, hogy Wordsworth és Burns költeményeit nyelvünkre fordítsa, mint Kriza. De mint annyi mást, ezt is abban hagyta. Élete alkonyán Milton *Elveszett paradicsomát* kezdte fordítani. Egy unitárius püspökhöz épen illett a puritán költő e remeke; de csak töredékeket hagyott hátra belőle, azokat is inkább hevenyészve, mint kidolgozva.

Ódát mindössze is keveset írt, de egy pár igen jelest. Az újabb óda felé látszott törni, mely egyéni élményeket vegyít általános eszmék és érzések közé s a föltétlen rúton kívül mindenhez hozzá mer nyúlni, mert azt tartja, hogy nem a tárgyban rejlik a költészet, hanem a költő szívében. Inkább a meghatottságban kereste a főségest, mint a fenszárnyalásban, s a képek gazdagságát bensőséggel igyekezett pótolni. A *Székelykő alatt* címűben egy hegyi falut énekel meg; a természet szépségét dicsőíti, a nép jó erkölcsén és vallásosságán lelkesül. A *Vén körtefa* címűben a gyermekkor örömeinek emléke rezdül meg férfibánatával vegyülve; üdvözli a szülői ház öreg fáját, melynek ágai között egykor mint evet szökdelt, melynek kérégre nevét véste; megemlékezik a madárkáról, mely lombjai közt szerelemről dalolt és fészket rakta, a méhecskéről, mely ágairól virágos lábakkal repült odább, s így sóhajt föl:

Szerettem én is, vívtam a szerencsét,
Amott a szív, erőm itt megtörött;
Szilakba hullt reményem szép hajója,
Csüggedten állok romjaim között.

Bölcsöm körüléd ringott, jó öreg fa!
Hajh nem lehet hús árnyad síromúl!
Édes hazámban tilt a végzet halnom!
S halál az élet szép hazámon túl.

De legsikerültebbek dalai: a népélet- és költészetből merített ihletet s a specifikus magyar dal lebegett előtte, mint eszmény. Szülőföldje, Háromszék, a székely határórség egyik része, mély benyomást tett reá. A székely határőr sokban különbözött a magyarországitól. Kettős hatóság alatt élt, a polgári és katonai alatt. Ma földjét szántotta, holnap szolgálatra indult, egyik héten katonai előjárói parancsát vette, a másikon választott tisztviselőinek engedelmeskedett. Minden szabad székely a magyar nemes jogait örökölvén, sérelemnek tartotta ez intézményt, s gyászosan emlékezett Mádéfalvára, a hol 1764-ben egy véres összetűzés után a fegyvert föl kellett vennie. Kriza gyermekkorában a francia háború emlékei még élénken éltek a határőrök között. A költői mozzanatokban gazdag határórségi élet néhány szép dalra lelkesítette Krizát, s valóban e dalok a határórség egyetlen emlékei költészetünkben. Egyik dalban a székely határőrök bucsúját rajzolja, midőn Ferencz császár a francziák ellen indítja őket. Mély felindulás ömlik el a dalon, a nélkül, hogy a jellemző vonások elmosódnának. Egy másik dalában földjét szántva énekli a határőr:

Nyílj mélyebben te barázda,
Patakként foly könnyem árja.
Apámat háború,
Anyámat sok gond, bú,
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység
Komandóba, nincsen mentség!
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmét.

Egy harmadik dal, a mely talán legkitűnőbb, egy vagdalt székely katona álmodozása, a mint idegen földön, egy fa árnyában hazájára gondol:

Hajh, keserű kenyér
A katona kenyér,
Veres a karéja,
Mert festi drága vér.

A bele nem puha,
De kemény, mint a kő;
Nem patyolat fehér,
De barnán sötétlő.

Nem puha, mert földét
Kemény kard szántotta,
Barna, mert tésztáját
Égő könnyű áztatta.

Szerelmi dalai már sokkal számosabbak, s a míg a katona-
dalok forrása bizonyos búsongó melancholia, emezeké bizonyos
könnyed érzelmesség. Rhythmusuk nem változatos, de az tárgyuk
és hangulatjuk. A székely népelet s az egyszerű szívregények főbb
mozzanatait tárgyazzák; költődést, a mely gyöngédségből foly, bánatot,
a mely nem emelkedik a kétségbeesésig, hiúságot, a melyet a szerelem
megnemesít, gúnyt, a melyet fájó szív sugall, de önérzet mérsékel.
Naiv érzelmesség és szelid humor bájosan váltakoznak e dalokban,
hanem a heves szenvedély sehol sem hallatja hangját. Mintha a
költő kerülné, vagy nem volna ereje hozzá. Azonban e helyett,
mintegy kárpótlásul, a kecses érzelmességnek néha meglepő szép-
ségeit veszszük, mint például:

A kis leány kertjibe'
Rózsát szed a keblibe:
Nem tudja a kis szedő,
Maga legszebb rózsátő.

Terem ott még sok virág,
De nincs közte lenvirág.
Erzsi szeme lenvirág,
Szelid, égő, kék virág.

Istenadta kék szeme,
Annak vagyok betege,
De a kis eperke-száj
Meggyógyít, ha szívem fáj.

Ily sokat ígérőn kezdte Kriza költői pályáját, de már 1843-ban
elhallgatott. Az élet gondjai elvonták a költészettől. A szerény jöve-
delmű egyház papjának tanárkodni is kelle és segédkezni a kolozs-
vári lapok szerkesztői mellett, hogy fentarthassa népesedő családját.
Ő maga írta élete alkonyán egyik barátjához: «Annyira el volt fog-
lalva egész életpályám papi, tanári s újságírói foglalkozással, hogy
egészen oda hagytam volt a költészet tündérországát s most csak
mint régi édes álmok képeire emlékezem azon bűbájos világban töltött
óráimra.» De azért mindvégig költő maradt, mert nemcsak az a
költő, a ki költeményeket ír, hanem minden ember, a ki nemesen
fogja fel és éli át az életet. A költészet az emberiség közkincese, s

a költő csak teremtő tehetségben különbözik mástól, de nem egyszersmind érzésben és gondolatban. A költő csak azt fejezi ki művében, a mit az emberek éreznek, gondolnak és cselekesznek; s nem tudom, melyik több értékű: egy sikerült költői mű-e, vagy nemesen átélt élet? A költészet örök forrásai a vallás, hazaszeretet, szerelem és családi élet: e források soha sem száradtak ki Kriza szívében. Szerette hazáját, átélte örömét, bűját és korlátozott hatáskörében hiven ápolta érdekeit. Szerette nejét, gyermekeit, boldog családeletet élt s a sors csapásai alatt a vallásban keresett vigaszt. Mint egyházának papja, később püspöke, mindig szívében viselte az egyházi és iskolai ügyeket. Összeköttetésbe hozta felekezetét az angol és amerikai hitrokonokkal s kivívta szellemi és anyagi támogatásukat. Megalapította a *Keresztény Magvető* című első unitárius egyházi és tudományos folyóiratot. És szűk anyagi körülményei között jótékonytságot is gyakorolt: házához vette koronként a szegény papok és tanítók leányait nevelés végett s elhelyezte vagy férjhez adta őket. A keresztény szellem és nemes családiasság költészete övezte egyszerű lakát: ime a hallgató költő költeményei.

Igy olvadtak az életbe Kriza költői álmái, s midőn 1863-ban kiadta népköltési gyűjteményét, szintén csak ifjúkori vágyát valósítá. Ő elébb hirdette népköltészetünk maradványai összegyűjtésének fontosságát, mint a Kisfaludy-társaság, s már kész gyűjteménye volt, midőn Erdélyi János társaságunk megbízásából gyűjteni kezdett. Még 1843 elején előfizetési felhívást bocsátott ki a *Vadrózsákra*, de hijába. A részvétlenség miatt a vállalat abbamaradt, s a buzgó gyűjtőt más ügyek másfelé vonták. Azonban a midőn 1859-ben az Erdélyi Muzeum-egylet első ülésén néhány napfényre került ó-székely ballada olvastatott föl, s az értekező a még ki nem aknázott kincsbányára mutatott, Kriza lelke új lángra gyúlt. Megemlékezett régi gyűjteményéről s egyszersmind új gyűjtéshez fogott. Gróf Mikó Imre fölajánlotta a kiadás költségeinek fedezését. Kriza régi gyűjteményét új adalékokkal gazdagította, gyűjtésre ösztönözte székelyföldi barátait és paptársait, útasítást dolgozott ki számukra, a tanulókkal szintén gyűjtetett, sőt nyaranta maga is berándult a székelyföldre a székely tájszólás finomabb árnyalatai tanulmányozása végett. Így jelent meg egy pár év mulva a *Vadrózsák* első kötete.

E gyűjtemény mind tartalom, mind szerkesztés tekintetében haladást tanusított. Erdélyi inkább csak dalokat, balladákat és népmeséket gyűjtött; Kriza a néphagyományok némely mellőzött fajait is felölelte, mint a táncszókat, gyermekdalokat, találós meséket,

szólásmódokat s más népsajátságokat; Erdélyi a népmeséket csak tartalomra közölte híven s nem egyszersmind alakra nézve is, Kriza híven igyekezett visszaadni a népi elbeszélő mód sajátosságait is; Erdélyi mellőzte a tájszólást, Kriza visszatükrözte azt a legfinomabb részletekig, sőt a székely tájszólásról egy egész értekezést és tájszótárt csatolt gyűjteményéhez. Egyaránt ki akarta elégíteni a költészet és nyelvészet barátait; nyelvészeink csakugyan nagy méltánnyal fogadták s örömmel használták fel biztos adatait s alapos fejtegetéseit. De bármily becses a gyűjtemény nyelvészeti tekintetben, költői becsé még nagyobb. Az ó-székely balladák, a melyeket Kriza részint gyűjteményében, részint a különböző folyóiratokban közzé tett, őt egész magyar Percyvé emelik. Valóban az angol püspök ballada-gyűjteménye nem becsesebb az angoloknak, mint nekünk a magyar unitárius püspöké. Oly oldalról mutatta be népköltészetünket erősnek, a melyet leggyöngyösbnek hittünk.

Hogy szép népdalaink vannak, azt régebben is tudtuk s Erdélyi gyűjteménye megjelenése után még inkább meggyőződünk róla, de népballadai szegénységünket nem tagadhattuk. Ismertünk ugyan Kriza előtt is néhány szép népballadát, de azok inkább csak az alföldi szegény legények tragikumát tárgyalták; az ó-székely balladák részint a mesék világába, részint a lovagkorba ragadtak bennünket, megérintve történelmi emlékeinket is. A törökkel vívott háromszázados küzdelmünk semmi nyomot nem látszott hagyni népköltészetünkben, s íme, egy pár ó-székely balladában e küzdelem olynemű költői mozzanatait veszszük, a melyek a spanyol románczokat, a mór küzdelmeket juttatják eszünkbe. Addig ismert balladáinkban hiányzott a fájdalom, a lelkiismeret-furdalás, a kétségbeesés démonizmusa, a subjectiv csodás, a balladaköltészet ez eleme, a mely oly rejtélyes költői szint kölcsönöz e műfajnak: az ó-székely balladák tragikai katasztrófája nem egyszer jelen meg ily alakban, sőt a vallásos mysticismus is megrezdül olykor bennök. E mellett legtöbbször oly lyrai levegő veszi körül őket, mint gyakran alföldi balladáinkat, a melyekben a körvonalak elmosódnak; a cselekvény gyors menete, élénk izgatottsága, a szenvedély erőszaka hangzik ki belőlök s a fenség bája ömlik el rajtuk, a midőn pedig hosszabbra nyúlnak, epikai alakot kezdenek öltetni, mintha egy elveszett nagyobb epikai mű epizódjai volnának.

S a költői becsen kívül irodalomtörténeti becsök is van. Még inkább megerősítik azt a nézetet, hogy költészetünk eredetileg csak a rythmus báját ismerte s minden olyas, mint rím és mérték, csak

esetlegeseek voltak. A rím és versszak nélküli nyolcz és tizenkét szótagú sorok, a melyekkel oly gyakran találkozunk az ó-székely balladákban, legrégibb epikai költeményeink versalakjai lehettek. Ilyenekben énekelhették hegedőseink elveszett epószainkat, a melyekről történetíróink emlékeznek; s hogy azok sokkal költőiebbek lehettek, mint a hogy egy-egy epizódot belőlük rímes krónikáink fentartottak, mutatja a *Szilágyi* és *Hajmási* című ó-székely ballada, a mely mind aesthetikai, mind nyelvi tekintetben fölülmulja a *Szendrői Neutelen* közlését, pedig ez a jelesebbek egyike. Az ó-székely balladák fölfedezése irodalmunkban egész mozgalmat idézett elő, s nem csak a székely gyűjtőket sarkalta nagyobb tevékenységre, hanem a magyarországiakat is. S íme, az elhagyottabb vidékeken, itt is fedeztek föl néhány, az ó-székely balladához hasonló költeményt. Egy pár év múlva a Kisfaludy-társaság újabb gyűjteményében egy egész csoport ó-székely és ó-magyar balladát vehetett olvasóközönségünk.

Valóban Kriza sem folytathatta és fejezhetette volna be méltóbban költői pályáját, mint népköltési gyűjteménye kiadásával. Mint költő és gyűjtő ugyanazon szellemnek áldozott: a magyar újabb költészet szellemének. De valjon e szellem, ez irány megérdemi-e azt a lelkesülést, a melyet reá pazarlunk? Valjon az a törekvés, a mely a népköltészet alapján nemzetibbé és eredetibbé, természetesebbé és elevenebbé óhajtotta varázsolni költészetünket, nem volt-e inkább káros, mint hasznos? Negyven év óta foly a küzdelem a költők és kritikusok között, most talán nyugodtabban ítélehetünk s az árnyoldalak mellett inkább láthatjuk a fényoldalakat is. Sokszor fölhozott, hogy ez a törekvés elszakít bennünket az európai irányoktól s mintegy nemzetiségünkbe fullaszt. De valjon nem európai irány-e ez is! Valjon Burns a múlt század végén nem a skót népköltészet karjain lépett-e föl, és Scott Walter, Moore, sőt bizonyos tekintetben Byron is nem az ő vállain emelkednek-e? Valjon Herder nem hirdette-e, hogy csak a népköltészet az eredeti költészet? Nem mondá-e: figyeljete az összes európai nemzetek népdalaira, ezek a ti mestereitek! Goethe nem a német népköltészet alapján teremtette-e meg a német dalt és balladát? A francia romántikusok nem hajoltak-e szintén a népköltészethez, és Béranger, nem az egyszerű chansont emelte-e ódává és elégiává? És nálunk Kőlcsey nem hirdette-e ezelőtt ötven évvel, hogy «a nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni»? Bajza nem örült-e ugyanazon időtájt, hogy költőink figyelme a népdalok felé fordul?

Elmult száz esztendeje, hogy költészetünk újra föléledt s újabb fejlődésnek indult. Átéltük a francia, a klasszikai és a német iskola küzdelmeit s a nemzeti irány felé kezdtünk hajolni. Ez iskolák sok új eszmét, műfajt ültettek át költészetünkbe, kifejtették prosodiánkat, meghonosították a klasszikai és nyugot-európai versalakokat, hajlékonyabbá tették nyelvünket és kiművelték aesthetikai érzékünket.

De ha méltánylatunk kíséri e vívmányokat, bizonyára azoktól a költőktől még kevésbé tagadhatjuk meg ezt, a kik nemzeti versidomunkat elméletben és gyakorlatban megalapították és művészivé emelték. Ha bámuljuk Berzsenyit, a ki a klasszikai ódát oly magas fokra emelte, még inkább kell bámulnunk Petőfit, a ki a magyar dalt megteremté. Ha örültünk, midőn Kölcsey a német költészetből átültette hozzánk a balladát, üdvözlünk kell Aranyt, a ki a népköltészet alapján a magyar ballada megalkotója. Ha a nemzeti szellem fejlődését láttuk abban, hogy Vörösmarty a régi és megújított nyelvet összeolvastva a nemzetet a művészivel összhangba hozta s epósunkat visszavezette a nemzeti hagyományokhoz, vajon nézhetjük-e hanyatlásnak Arany költészetét, a ki alak- és tartalomban még nemzetibbé tette a magyar epószot s a régies népnyelvből újabb bájakat fejtett ki? Költészetünk fejlődni fog s újabb törekvések szorítják majd háttérbe a régieket, de a nemzeti szellem mély nyomait többé semmi ki nem törölheti belőle, s ha költőinket kifárasztja a philosophiai szemlélődés, megvénheszti a világpolgárias szellem, üdülés és ifjulás végett mindig vissza fognak térni a népköltészet forrásához.

Kriza egyik előharczosa s hí fegyverhordóója volt költészetünk nép-nemzeti irányának, egész a diadalig. Nem vívott koszorúért, de engedjék önök, hogy épen azért letehessem sírjára a hí és buzgó harczos koszorúját. E koszorúnak nem az ad becset, hogy én fontam, de a hely, honnan nyújtom, és az, hogy önök nevében nyújtom, a kik a magyar költészet és műbirálat legkiválóbb képviselői.

* * *

2. KRIZA JÁNOS, MINT ERDÉLYI KÖLTŐ.

Kriza János 1875. márczius 26-án reggel 7 órakor halt meg. Halála nemcsak Magyarországon, de az angol-amerikai nagy népeknél is mély érdeklődést s az emberi szív ama nemes részvétét kelté föl, melyben nincs önzés. Mert benne soknak volt gyászolni valója. A m. tud. Akadémia és Kisfaludy-társaság tagjukat gyászolták, a társadalom érezte, hogy egy különösen hasznos munkását veszítette

el, az erdélyi unitáriusok egyházi fejöket, a britt és amerikai unitáriusok az erdélyi unitárius egyház patriarcháját s Dávid Ferencz óta a legkitünőbb magyar egyházi férfit, tudóst és író. A székely népnek eléggé érző szive volt szeretettel gondolni e férfirra, ki tájnyelvének és költészetének magyar és egyetemes irodalmi fontosságát vívta ki, a magyar költészet szintén lehajtott fáklyával állott az új sirnál. Mily vigasz van e könyvekben azokra, kik legközvetlenebb veszték el! Mennyire fölemelő a sújtó fájdalomban ez egyetemes részvét! Mily szép azon köztisztelet, mely sírjába kísérte e halottat, kinek megadatott a Gondviselés által, hogy emlékezetre méltó életet éljen s maga után el nem vesző nyomokat hagyjon! Úgy tetszik nekem, hogy emléke is még folyton üde, és sírjából ma is fény árad ki. De híven is őrzik emlékét hitrokonai, ama társulatok, melyeknek tagja volt, azon művek, a mik nevét viselik, a ház, a melyben született. Kiváló írók rajzolták életét, működését s most *Emléktáblával* jelölik meg a helyet, hol világot látott. Mennyi helyet kellene megjelölni, a hol ő világtott. Én figyelemmel kísértem a nemes törekvéseket, miknek czélja Kriza emlékének megőrzése, érdeklődve vizsgáltam ama hatást, a mit kezemunkái kellettek, figyelemmel voltam annak természetére és értékére; újonnan figyelemmel átolvastam megszerezhetett műveit s elhatároztam, hogy ama fényes nyomokról fogok szólni, miket ő az irodalomban, a költészetben maga után hagyott. Azonban a mellett, hogy Kriza mint az irodalom, az élet, a vallás kiváló alakja, méltó tárgya az emlékezethetnek és tiszteletnek, kétszeresen méltónak tűnik fel előttem, mint erdélyi ember. Mert ő kiváltképen erdélyi, nemcsak születésére, de a mi ennél többet jelent, neveltetésére, lelkes magyar érzülete szerint is. Ide kötötte őt a talaj, lég, vallás és élet, s a népnek ama szelleme, mely átönti tartalmát a hozzátartozókba. Jól tudom, hogy ma egy haza fiai vagyunk s egyesülésünk a különködő felfogást főleg az irodalom terén nem engedi meg. Azonban Kriza élete, fejlődésének útja s lelkesedése nem a mostani viszonyok szerint ítélendő meg. Legyen tehát szabad hangsúlyoznom azt, hogy Kriza erdélyi, sőt sajátosan székely költő és székely ember. Kriza szeretete a Székelyföld iránt, a hol született, Thoroczkó népe és vidéke iránt, hol a lélek első tartós benyomásait szerezte, valami oly szentté és egygyéforrottá lett lényével, minőt Burns Róbert tanusít Skócia hegyei, vagy a csiki székely rideg, vadregényes tájai iránt. Van valami megragadó a szív ama nyilatkozataiban, mik a szülőtte föld imádásszerű szeretetét tanusítják, a mi tulajdonképen nem más, mint

a valódi haza a szó legszűkebb értelmében. Gyulai Pál költői remniscenciái közt, melyek egyszersmind az ember legmelegebb szavai is, kit ne ragadott volna el Erdélyben az, melyben a Szamos völgyéhez visszaesdekel, a hol született, nevelkedett, mely táplálta s hol rá nézve a szerelem első virága nyílt. Szász Károly sokszor sohajt költeményeiben Erdély felé, s eszembe jut, hogy Erdély szülőttei, ha Magyarország vidékeire szakadnak, el-eljönnek ide — ide, haza. Szeretem e bérczes országot a hegyvidéki ember szenvedélyes hevével, mert itt születtem. Nem természetesebb-e ez az érzés, miután ismerem szenvedéseit s fajfentartási érdemeit? Erdély mindig kiváltságos helyet foglalt el Magyarország alföldi részeivel szemben. Hozzá tartozik Kárpátjainál, vizeinél s az erdélyi lakók érzéseinél fogva; hozzá tartozik ama szenvedések miatt, melyeket az anyaországért kiállott, a dicső eredményű harcokért, a melyeket a magyar alkotmányért vívott, s most hozzátartozik reményeinél fogva is. Azonban egykor központja volt a XVI—XVII-ik s némi részben a XVIII-ik században is a magyar közművelődésnek és politikai szabadságnak. Akkor a töröknek e mondása: «ki birja Erdélyt, birja Magyarországot is», igaz volt a szellem, a nemzeti polgárosodás tekintetében. Valóban temérdek ez a mult, csoda, hogy e kis országban megfér. Mennyi harcza tárul itt fel a köz- és magánérdeknek, a nemzeti és vallásos küzdelmeknek; mily sokfélesége az eseményeknek, a létfentartás küzdelmeinek s e küzdelmekben mennyi dicsőség, mennyi bukás és mennyi bánat! Úgy tetszik nekem, hogy Erdély fontossága sem a történelemben, sem a magyar művelődés fejlesztésében nincs eléggé méltányolva. Erdély nagy kezdeményezésekkel örököltette meg hatásait a magyar nép fejlődésében; sőt egyetemes emberi eszmék is megértek benne, a minő például a vallásszabadság eszméje. Igaz, itt van kezdete a magyar és nemzeti keresztény művelődésnek. Itt vannak az első nyomdák, protestáns tanintézetek, irodalmi központok, ide való az első magyar nyelven író philosophus, ki nemzeti művelődésért rajong és áldoz, az első epószíró, ki lángra gyújtja Vörösmarty lelkét, az első nyelv-művelő társaság, az első regényíró, ki e műfajt a nemzeti életbe és irodalomba beoltja. Sőt a nemzeties-népies költészet lelke is legelőször igazi tisztaságában Kriza János és Szentiványi Mihály erdélyi székely költők lelkét ihlette meg.

Ismeretes azon politikai nagy átalakulás, melyet nemzetünk a mult évszáz kilenczvenes éveit óta tett. Ez a legfontosabb, a mit a magyar történelem feljegyzett. A politikai átalakulás megújuláshoz,

a nemzeti emelkedéshez, az irodalmi megújulás a népies műköltészetéhez, s ez a magyar irodalom új dicsőségéhez vezetett. E fejlődés folyamának képe hézagossá és egyoldalúvá lesz Kriza és Szentiványi Mihály neve és működése igaz méltatása nélkül. A mi a népiességgel elve nevében és által történt, hihetőleg létrejött volna nélkülök is; mert ez átalakulás az idők szellemében volt, melyet megállítani nem lehetett volna. De a kik a fejlődő időnek e hatalmas és még ekkor ismeretlen, legfőleg sejtett fuvalmát hatásosabban s tisztábban felfogták, még ekkor is helyet érdemelnek az úttörők sorában. Az erdélyiek tudják e két férfiú irodalmi működését, de az irodalomtörténet fősvény méltatásukban. Szentiványi Mihály különösen ma alig említetik. Nevére valami fényt Gyulai Pál vetett Krizáról írt emlékbeszédében. Egyike volt azon férfiaknak, a kiknél nagy remények támadtak már első föllépésénél. Életét s küzdelmeit meglehetősen feltárta Jakab Elek a *Figyelő*-ben írt két cikkében. Szentiványi 1813-ban született a régi Marosszéken s ama székely szellemben nevelkedett, a mit művei mutatnak. Tanulmányait Kolozsvárrt végezte, és bizony nem sokan voltak Erdélyben, a kiknek az új életre kelő Magyarország felől szabadabb eszméi lettek volna Szentiványinál. Azonban szerencsétlen szerelme Rediger Eszter iránt s egy követválasztásnál kisebbségben maradása 1841-ben, kedélyét úgy elkesezték, hogy vége halál lett 1842-ben. Pedig kezdetben egész lelkesedéssel csüngött az életen s az irodalmon. 1839-ben részt vett a *Remény* című zsebkönyv kiadásában, melyet ekkor Kriza szerkesztett s a kolozsvári Unitarium Collegium ifjúsága adott ki. E zsebkönyvnek később megjelent két évfolyamát ő szerkesztette, melyben töle több költemény és elbeszélés jelent meg, a mik majdnem szokatlan hatást keltettek főleg azért, mert Erdélyben jelentek meg, hol a magyar irodalom iránti érdeklődés akkor meg volt szakadva. Toldi Ferencz kedvező bírálata őt az irodalmi pályára vonzza. Szentiványi bár kevés eredetiséget mutatva, de tehetséggel indult e hivatásnak. Nyelv és izlés tekintetében Vörösmarty hatása alatt áll; azonban székely népdalaiból már a jövő költészetnek hangja szól hozzánk, s a mit ezekben mond, hatályos egyéni érzéssel s mégis népiesen dalolja. Kriza János a *Vadrózsák*-ban kiadta Szentiványi székely dalait. Működésének súlya azonban elbeszéléseire esik. Egyike ő a kor jobb prózai elbeszélőinek. Ily műveit Kemény Zsigmond és Kriza együttesen akarták kiadni, s 1843-ban meg is jelent az I. kötet, melynek jövedelméből sírja fölé csinos gránit emlékoszlopot emeltek. Nevét még általánosan énekelt dalai mellett is elfeledték.

Életét Kemény Zsigmond és Gyulai Pál egykor meg akarták írni, de abban maradt. Dalai azonban maig is élnek, melyek némelyikéhez Bereczki Sándor orsz. képviselő irt dallamot, s a kik a *«Bekecs alatt Nyárád tere»* című s más népdalait éneklük, kevesen tudják, hogy ezekben Szentiványi szép lelkéből ragyog egy-egy világos sugár feléjük.

Kriza János emléke mint költő is élénkebb Szentiványiénál. Fellépésök tökéletesen egy időre esik, ugyanazon 1839-iki *Remény* tette nevöket ismertté s népszerűvé Toldynak a *Figyelmező*-ben megjelent bírálata következtében.

Kriza élete simább, egyszerűbb a Szentiványiénál s fejlődése, iránya következetesebb. Valóban Erdély vad hegyei közt, melyekről sebes folyamok rohannak alá, s a népben erős szenvedélyek laknak, csendesebb élet alig folyt le, mint a Krizáé. Születése s gyermekkori benyomásai, thoroczkói lakása 9—14 éves koráig, tanulása a székely-kereszturi gymnasiumban, hol a maros-, udvarhely- és háromszéki unitárius székelyfiúk gyűlnek össze, különböző tájbeszédeiket vive magukkal: a legfontosabbak, mik Kriza gyermek- és ifjúkorából kiemelendők. Folyton és igen sokat tanult, kivált 18 éves korában Kolozsvárra jötte után. Azonban kedélyének frissesége, a népies zamat és humor, melyekből a költészet egy-egy sugara mosolygott, nem engedék, hogy kora vén vagy pedans legyen. Nagy hatással volt rá az a szabad szellem, az itt élő politikai kitűnőségek és az a nagy értelmi erő, mely Kolozsvárt mindig központtá tette s mely ma is az itt tanuló ifjút eltölti a tudás vágyával. Az 1834-iki emlékezetes országgyűlés, Wesselényi nagy példája, s az általa hirdetett első reformeszmék Krizára is nagy hatással voltak. 1835-ben egyháza két évre külföldi egyetemekre küldötte, honnan betegén térve vissza, 1838-ban kolozsvári unitárius pap és a thelogia tanára lett. Mint már pap, szerkesztette az 1839-iki *Remény*-t, melynek mindhárom évi folyamában részt vett, azonban legtöbbet írt az elsőbe. A költemények igen nagy része tőle van, az akkori szokás szerint különféle álnevek alatt: Aranyosi, Ajtavári, Ivánfi, Szendefi, Tündefi, Taraczk Iván, Vadormi. Valóban úgy tünt fel, mintha egyszerre egy csoport ifjú költő állott volna elé, kiket szokatlan székes költői erővel s üde hanggal áldott meg a természet, kik íme ellesték a népi kedély titkos zenéjét. Egyébaránt csakugyan Krizán és Szentiványin kívül néhány erdélyi ifjút ekkor minden előzmény nélkül, mondhatnám csodaképen ihletett meg a népies költés lelke, habár csak dalokban. Így az 1839-iki folyamban ott van Gálffi

Sándor, ki utóbb mint gyűjtő tevékeny részt vett a *Vadrózsák*-ban. Érdekes az 1840-iki évfolyamban Tiboldi István, kitől hat népdal van közölve szintén a *Vadrózsák*-ban, s ki már ekkor több mint negyven éves székely unitárius kántor volt, «öreg székely bárdus», — mint Kriza hívja.

Azonban mindannyi közül Kriza működése a legértékesebb s hatása is legállandóbb volt. Az érintett birálat is leginkább az ő költeményeit emelte ki. Azt lehet mondani, hogy Kriza gyermek- és ifjúkori népi benyomások hatása alatt költött, s ily dalai a közvetlen ellesést s az élet frissességét lehelik.

Mondhatni, hogy ezek az első népdalok a magyar irodalom időrendjében, melyeken a műköltés idomító keze nyoma nem látszik. Lehetetlen a Kisfaludy, Czuczor s még a Vörösmarty népdalait is igazi népdaloknak venni. Inkább népies ízt, a népiest utánzót, népszerűt feltüntetni akarók ezek. Tulajdonképen pedig a népköltés fölvétele a műköltésbe. A műköltés gazdagodása, megelevenedése a népköltés által nem abban áll, ha a népet utánozzák hangjában, szólásmódjában, szokásaiban; ez nem volna gazdagulás, csak a mesterkedés egy módja, s ama formaiság túlbecsüléséhez vezetne, melyet Erdélyi János kelmeiségnek nevezett. A gazdagulás az összeolvadásban áll itt. Azaz abban, ha a műköltés nagyobb-szerű eszméivel, felséges tudásával válik népivé, vagy inkább beveti őket a honi talajba s ott termeszt meg, ott ápolja s növeszti fel a költés bájos virágaivá. Abban áll a gazdagulás, ha a műköltő egyénisége legdrágább kincseit, ragyogó eszméit ama keretekbe foglalja, miket a nép nyújt neki sokféle formákban vagy azon virágok természetes illatával lehelteti át költését, miket a nép természetes földje terem. E népi költés lesz aztán igazi *népies műköltészétté*, a mint már egyszer irtam. Tudom, hogy a műköltés nemesítését, vagy összeolvasztását a népivel nem Kriza hajtotta végre, ezt Petőfi és Arany János tették; azonban Kriza ennek oly élénk tudatát birta lelkében s oly világos ujjmutatást adott rá, mit lehetetlen kevés számú dalaiból is észre nem venni. Igen szép például ez: «Az én vágyam» című dalában, melyet Erdélyben ma is énekelnek:

A kis leány kertjibe'
Rózsát szed a keblibe,
Nem tudja a kis szedő,
Maga legszebb rózsátó stb.

Másfelől az is való, hogy Kriza a nép hangulatát is a legtermészetesebb egyszerűséggel tudta kifejezni. Dalai közül három fog-

lalkozik a katonaelettel. Azon hangulatát színezik ezek a székely legénynek, midőn katonának menni kellett akarva, nem akarva. Forrása e daloknak tehát mély fájdalom, hogy meg kell válni a hazától, az egyszerű élet minden viszonyaitól, melyek a kedély részeivé lesznek s kiegészítik a lelki életet. A székely nép határőr volt s mint ilyen egyszerre földműves, katona, családapa. E sokféle mozzanatok olvadnak össze a «Székely katona bucsúja»-ban. A francziák ellen kell menni s elmegy a székelység java:

Útja nem víg, nem is porzik,
Könnyek záporától ázik.

A vén székely unokáját siratja, az özvegyül maradt nő férjét s annyi leány szeretőjét. Mennyi mozzanat e rövid dalban, mennyi cselekvénye az életnek, mennyi színe az érzésnek! Maga a cselekvő élet van benne felfogva s dallá finomítva. Egy másikban a földjét szántogató határőr búslakodik, hogy katonának született, apja is az volt s háborúban veszett, anyja búban halt meg s most ő is megy:

Nyílj mélyebben te barázda,
Patakként foly könnyem árja,
Apámat háború,
Anyámat sok gond, bú
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység,
Komandóba, nincsen mentség,
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esméig

A harmadikban egy vagdalt katona szólal meg keservében, kinek legjobban fáj, hogy Székelyországot soha többé meg nem látja. Mintha ezekben a Rákóczi korbéli bujdosó szegény legények visszhangjait hallanók.

Ilyenek a szerelmi dalok is. Együttvéve Kriza 19 ilyen dalt írt s maga kiadta őket a Vadrózsákban. E többi dalok mindenike is vagy egyéni érzéseinek kifejezését adja, vagy egy-egy finomul ellesett cselekvény vagy szokás rajza a székely népeletből, mondhatnám egy-egy ethnologiai színekép. Megjelen, megszólal bennök a *kapuzábe*-t kérdező féltékeny legény, a kivándorló szegény legény, a megvetett legény, ki humoros bosszúra vágyik, a szerelem miatt beteg legény, a rátarti legény, a szeretőt kereső, a szerelem miatt bolond kedvében levő legény, ki elbeszéli, hogy a szerelem őt oly

jó dolgúvá tette, mint a villám, s ezt maga se tudta eddig; egy másikban meg a szénagyűjtés jelenetét olvasztja be a szív életébe. Az ártatlan szivek egyszerű élete szól ezekben fölöttébb vonzó hangon, lágy mosolylyal. Egyikben sincs valami mélyre ható, vad szenvedély, kitörő harag, valami része a viharnek, a mi Petőfi dalaiban oly fenséges, mint a természet zenéje; de mindenikben szerencsésen olvad össze a külvilág élete a belvilág érzéseivel.

Ez egyszerű, lágy kedély érezhető Kriza minden iratain, érezhető fordításain is, melyekbe kitünően egyesítette a magyar zamatot az idegen gondolatokkal. A skót Burns Róbert, úgy látszik, kedves költője volt. Fordított egyébként a vele kevésbé rokonkedélyű Hugo Victortól is. Gyulai jegyzi meg, hogy Burns Róbertnek nem lehetett volna hivatottabb fordítója, mint Kriza. Az *«Arató leány»* című átdolgozásban csakugyan minden jelesség megvan, s ily alakjában a skót és székely szellem rokon lehellete egyesül benne. A költő kalászmezőben látja egyedül a székely leányt, a mint kívét kötöz s dalol. Ily édesen nem dalol a pacsirta, nem a fülemüle, ily édesen a kakuk jósdala sem hallszik.

Mit énekel, ki mondja meg?
Egy régi székely bús regét
Talán a mult vizályiból,
És a csaták hős gyermekét?
Vagy tán a dal gyöngébszerű
Szerelmi kéj vagy szívterű?
Csoportos inség, gond mián
Danolt oly bánan a leány?

Valóban egészben oly kezdeményt mutatott e költés a népies téren, hogy Toldy buzdítva kiáltott fel Berzsenyivel:

Erdély! mennyköveid fornak benn, esküszöm, áldozz!

E felkiáltásban akármily jóakarató túlzás van is, de értéke el nem tagadható.

Kriza nemcsak népdalokat s a nép szellemében írt, hanem a korabeli műköltés hangján is szólt. E tekintetben miént epigrammafró inkább a csípős xeniakat kedvelte Szentmiklósy, Vitkovics módjára, s oly aesthetikai él, mi Kazinczy epigrammjait tanversekké, vagy oly lyrai hév, mi Vörösmartyéit Arany szerint összesűrtett ódákká teszi, Krizánál kevés van. Kevés számúak óda- és elegia-féle költeményei is, melyek kivált Vörösmarty hatását éreztetik. De Kriza nem az, mi Vörösmarty gyarló követői voltak, t. i. nem szónokias, nem modoros s a nyelv pattogó, vagy dagályos creje nem áll nála az

érzések melege helyett. A költészet minden egyéb, csak nem phra-seologia. Kriza átvette a nyelvújítás előnyeit, s e tekintetben Kazinczy volt rá nagy hatással, a szebb költői nyelv elbájolta Vörösmartynál, s ő felhasználta ezeket természete szerint. Kriza érzései inkább melegek vagy meghatók, de nem felrázók. A szénvedélynek egy hangja sincs nála, inkább a szelid érzelmességnek, mely kiválóan szereti az emlékeket. *A Ven körtefa* című különösen jellemző és szép. A férfiú búján át nézi ebben a gyermekkor örömeit s biztos hangon színezi azt, a mit mélyen érez. E közvetlenség elbájoló. *A Székelykő alatt* címűben is, mely ép ily tisztán mutatja az érzés amaz igazságát, mely megengedte, hogy közel jusson a megéneklendő tárgyhoz s így lelke melegségét ráönthesse. Azon emlékeiről szól ebben, melyeket thoroczkói tartózkodásából őrzött meg, s a nagyapai ház, a munkás, hitben élő nép erősebben újul meg lelkében, midőn újból e helyre jó, édesb a szabadság is itt, s távoznia mélyen fáj.

Mindez szép kezdete egy költői pályának, de Krizánál egyszers-mind vége is. 1842-től alig ír költeményt, legfőlebb egy-egy ódát ünnepélyes alkalomra. *A Kolozsvári Albumban* 1862-ben is jelent meg pár költeménye, azonban nem kiválóbb értékű. Az a költői melegség, mely e verseiben oly rokonszenves, átköltözött családi és hivatali életébe s ezekre meleg derűt vont mindazok tanúsága szerint, kiknek alkalmuk volt ezt közelről szemlélni. Úgy látszik, az élet terhei, gondjai, betegeskedései elfordíták kedvét az írástól s ezek miatt nehezen hajlott arra, hogy leírja, a mit oly mélyen gondolt és melegen érzett. Maga írja egy helyt nejéhez: «De minek rajongok én, kit a mindennapi élet sok ügybajával úgy benyűgözött, hogy a fényes álmokról már rég le kelle mondanom. Az én életem poesiséből csak te maradtál meg lelkem, s a mi szeretett gyermekeink, ti vagytok az én megtestesült dalaim, s míg titeket Isten bírhatnom enged, addig minden más álmokról s örömekről lemondani könnyűség nekem.» Midőn költeményei összegyűjtéséről volt szó, ugyancsak erre vonatkozva írja: «ha az én lelkem ily régen elpattogatott szikrái közt találhatnánk vagy egyet, a mely még képes volna gyűjtani. Sok bajba került, míg összetérfítgettem néhányat az én eltévedt szülőteim közül; annyira el volt foglalva egész életpályám papi, tanári s ujság-írói foglalkozással, hogy egészen odahagytam volt ezt a tündérországot, s most csak mipt régi édes álom képeire emlékezem s az azon bűbajos világban töltött óráimra.»

Azokban az, mit a magyar költészet érdekében tett, mégsem végződik itt, hanem folytatását lelte gyűjtéseiben. Valóban Kriza

költői pályájának alig gondolható szebb folytatása a *Vadrózsák*-nál. Ugy látszik, hogy még tanuló korában nyert valami ösztönt a székely nép dalainak, balladáinak, mondáinak összegyűjtésére s ama nyelvészeti érték fejtegetésére, mely a székely tájnyelvben később oly fontos lőn. Tény az, hogy 1843-ra, midőn a népies műköltészetre a legszebb hajnal volt felderülendő, Kriza már az I-ső kötettel készen volt s előfizetést hirdetett rája, azonban a részvétlenség miatt nem jelenhetett meg. Kriza kedveszegetten tette félre nagybecsű gyűjteményét; hanem bővítéséről nem mondott le, talán bízva a csendesen hallgató idők éréseben. Valóban a *Vadrózsák* ügye nyugodott 1859-ig. Ekkor történt, hogy Gyulai Pál az erdélyi muzeum közgyűlésén felolvasást tartott egy pár székely népballadáról s egy-két töredékről, érdekelve általában a székely népköltést. Gyulai e felolvasásában fájjalja, hogy a székely népköltés oly szegény dalban, balladában egyaránt s legkivált felemlítette, hogy a török foglalás, ama harczok, melyek oly hasonlóak a keresztényeknek a mór hódítókkal Spanyolországban vivott harczaihoz, hogy nem termékenyítették meg hasonló gazdag tartalommal a magyar népköltést is. Krizát föllelkesíti a felolvasás a czáfolatra. Élénk mozgást indít meg a *Vadrózsák* tárgyában, megmutatni, hogy a székely nép fentartott sok mindent a multból, s tragikus jeleneteit őrzötte meg a hegyein fekvő lovagvárak életének, tud amaz összeütközésekről, melyek a szenvedély nehéz csatáiban nyilatkoznak s melyeknek annyi érzés, annyi drága viszony esik áldozatul; megőrzött sok mindent a szenvedésekből és feláldozásokból s maig is dalba szövö a szív édes álmait, dallal kíséri az élet sokféle jeleneteit s dallal altatja el vagy enyhíti keserveit. Meg is jelent 1863-ra az első kötet gróf Mikó Imre áldozata következtében. Érdekes dolog, hogy habár Kriza gyűjteménye időrendben legelső, valóságban jóval elébb jelent meg az Erdélyi Jánosé s ez épen székelyföldi gyűjtésekben legszegényebb. Ez még inkább megerősítette azt a nézetet, hogy a Székelyföldön kevés a dal. Kriza az ország érdeklődését hatósan és állandólag a Székelyföldre irányozta s pedig nemcsak a költés, hanem a nyelvészet szempontjából is. A székely balladákról azóta elméleteket írnak s ama rokonság, mit stíljokban a skót népballadákkal mutatnak, meglepő befolyását mutatják a helyi, égalji viszonyoknak a népköltésre. Gyűjtései nyelvészeti szempontból is kitűnők. Mindent a különböző nyelvjárások hangszínezése szerint jegyzett fel, s e czélra egészen új abc-t csinált. A székely nyelvjárásokról szóló értekezése a kötet végén maig is a legjobb e tárgyról, s 1863-ban az Akadémia a Sámuel-díjjal tüntette ki. Gyűjtésében leginkább tanítványai s benső barátja Gállfy Sándor

segítették. Maga kitűnő rendező volt s élénk érzékkel volt megáldva a fontos és mellékes dolgok iránt. Előtte érdekes a legutolsó szófordulat, kifejezés, hangzat vagy kiejtésbeli eltérés és eredetiség; hiszen ezek mindenike jellemző vagy a nyelvre, vagy a vidékre, vagy a kedélyre, vagy az észjárásra.

Az első kötet sikere új gyűjtésekre ösztönzé Krizát, elrendezte gyűjtései *II-ik kötetét* is s felküldte az Akadémiának. Fájdalom! Ő épen akkor halt meg 1875-ben, mikor az Akadémia elhatározta a *Vadrózsák* e második kötetének kiadását s a Kisfaludy-társaság költeményeit akarta összegyűjteni. Nem igen lehetett volna szebb ünnepet előkészíteni számára, mint ezzel. Azonban megérnie nem adatott meg, neki ez ünnep előtt kelle eltávoznia. Műveinek kiadása maig késik.* Úgy látszik, csak az élők érdemlik meg a sietést. Meglehet, sőt valószínű, hogy úgy versei, melyek közt kéziratban maradtak is vannak felküldve, valamint gyűjtéseinek második köteté még új szempontokat fognak nyujtani költői arczképének megalkotására, mely egyszersmind az ember legszebb arczképe is lesz. Nagyon valószínű, hogy akkor e kis dolgozat, mely azokat nem vehette figyelembe, fölöttébb hiányosnak fog mutatkozni. Azonban azt hiszem, annyit sikerült megmutatnom, hogy Kriza költő volt, Gyulai Pál mellett legspecialisabb erdélyi költő. Erdély költőkben meglehetősen szegény, pedig költői tárgyban nagyon gazdag. Régibb költőink nagy vonzalommal fordultak Erdély történetéhez tárgyért, s valóban Jósika Miklós, kivált Kemény Zsigmond fölséges képeit adta a lélek ama vad erejének, melyben a bűn és erény egyaránt cselekvő természetű, mint a hogy Cserey is rajzolja históriájában Erdély férfait. Eszembe jut e ponton Déryné mondása is, ki e század elején Kolozsvárat bejárva a Bánffy-ház képes termeit s meghallva e képek élő alakjainak történeteit, bámulva kiáltott fel: mennyi tragoedia! Valóban, mennyi tragoedia, de költője mégis oly kevés. Erdélynek tragoediafró kell, s én érzem, hogy lesz is, a ki e haza történelmébe oly szemekkel tekint be, mint Kemény Zsigmond, s életre kelti ama hősoeket, kikben nem volt ingadozás s akaratjokban nem gyengeség. Azonban visszatérek Krizához. Kriza egyike Erdély költőinek, kik nemcsak Erdélyben születtek, de fejeztek is ki valamit, vontak is be valamit a költészet ama bűvös fátyolával, mi tisztán erdélyi. Jól érzem, hogy habár Kriza kedélyében benlakott is a költés ama melege, a mely nélkül talán az életnek sincs semmi értéke, mégis nem volt egész lelkével költő.

* Költeményeit összegyűjtöttem s nemsokára kiadja a Kisfaludy-társaság.

Innen van, hogy Kriza költészetének ismertetésével nincs kimerítve az ember ismertetése, mely mindenképpen felett bámulandó benne. Mi volt Kriza családjában, egyházában, a tanári széken, mi volt mint egyházának feje, mi volt az életben, a társadalomban: az mind nem tűnik ki e kevés sorból. Azonban kedélyének költői melegségében érzem ama légkört, mely mind e működéseit megaranyozza s behozza egy csendes harmóniás egészbe. Általában meg vagyok győződve, hogy a költészet nemcsak a költői művekben nyilatkozik, hanem az emberi tettekben is. Az Isten halhatatlan jósága nem adhat nagyobb adományt az emberi kebelnek, mint az érzést, mely minket midőn leginkább emberekké tesz, egyszersmind a szeráfok légkörébe emel fel s tisztábbá teszi boldogságunkat, megennyhíti fájdalmainkat, megnyugtatja keserveinket. E költői érzés maga egyszersmind a vallásos hit ama fölséges philosophiája, mely megnyugtat, kibékít az élet ingadozásaival. Ha jól sejtem, Krizának lelkét hatályosan eltölté ez érzés. Kedélyében soha sem volt pessimizmus, midőn tenni kellett valami jobb érdekében és sohasem volt felzúduló, kibékülni nem tudó ingerlékenység egyéni szenvedéseinek súlya alatt. Azt látom, hogy Kriza Channingről írt rövid előszavában biztos fonalat ad kezünkbe, hogy mi szerint kell őt megítélnünk. Én e rövid életrajzban vallomásokot látok s hiányosnak tartanám Kriza írói működését e nélkül. Általában is igaz az, hogy kedélye legigazabb vallomásaival senki sem marad adós. Kriza Channingben ama tulajdonokat dicséri, miket úgy látszik, a bölcs férfi legszebb érényeinek tart, hogy bírja a bölcsesség szeretetét s a szeretet bölcsességét, ama gyöngéd érzelmet és ihlettséget, mely regényes bájjal vonja be az ember lényét. Bizonyára Krizának is megvoltak küzdő napjai, a fáradtság és elégtelenség néha szóltak belőle is; de évről évre mindinkább megszerzé a benső békét magával, a világgal s megnyerte ama keresztényi csendes derűtséget, mely «boldogítva őt, azokat is áthatá, kik lelke és jelleme befolyását tapasztalták».

Ferenczi Zoltán.

* * *

3. KRIZA, MINT MISSIONARIUS.

Krizáról az én emlékezetem a harminczas évek közepéig megy fel. Kriza jó, Kriza érkezik, ki menjen elébe, ki fogadja? e felett töprenkedtek. Mikor a berlini Akadémiáról haza jött, egész ekléziája elébe ment, mert mint kolozsvári pap jött haza.

Megújult közöttünk a jó emlék, mit a főtanodában maga után

hagyott. Megújult kortársai s azok emlékezete, kik az olvasó-kört alapították, iskolatársaié, Szentiványi Mihályé, ki később szerkesztő, Fejér Mártoné, ki később sok politikusnak volt tanácsadója; megújult az adoma, hogy az olvasó-egylet Kriza ama mondásából indult ki, hogy: *az olló nem koppantó*, vagyis, hogy: *az iskolai törvényeket kiegészítik az illemszabályok*.

Diákkora a Wesselényi «*Balítéletek*», a Széchenyi «*Hitele*» s a Farkas Sándor «*Északamerikai Útazása*» hatásával, Erdély ébredésével esett össze.

Mikor külföldi Akadémiákról haza jött, az «*Olvasó-egylet*» közlönye már egy sereg félig becses dolgozatot tartalmazott. Az ifjúságnak eszébe jutott egy kötet kiadása. Kriza adta a «*Remény*» címet; ő kéretett fel szerkesztőjének. Nemcsak formába öntötte a formátlan gondolatokat, odáig ment, hogy mint akkor más szárnypróbálgatót nem akart kihagyni, nevemre is faragott egy versikét.

Következtek azután az évek, évtizedek, mikor aztán mindnyájunk barátja volt s nem volt senkinek ellensége, de neki sem volt senki. *Krisztusi jellem. Terjesztette a hitet, a műveltséget, előljárt a mordban.* Valódi missionárius volt!

De hogy címekre térjek.

Egy napon, 1868 őszén, Bécsben, hol akkor néhány hónapot töltöttem, egy papias arcú fiatal ember, világi papi ruhában belép Kriza egy levelével. De érkezett hozzám Krizától is levél, melyben tájékozást kér. Pater *Forster* volt, kilépett klerikus vagy pap, már nem emlékszem. Az unitárius vallást akarta terjeszteni, Bécsben unitárius ekléziát alapítani. Feladatom az volt, hogy az unitarismus alapelveit megismertessem. Szállása atyja házában volt, valamelyik külvárosban; házsámát kérdeztem: csak annyit mondjak a bérkocsisnak — felelé: «*Abgebranntes Haus*» s rendben leszek. Mennyire meglepett, midőn a leégett ház romjai helyett, egy nagy új ház előtt állottunk meg. Itt adtam némi útasftást az istenitiszteletről s pár nap múlva meghívót kapok templomozásra.

Nőmmel megjelentünk. Valami zenede-helyiség volt a templom. Harmincz forint volt a díj, mit Erdődy grófné fizetett.

Szép rendben ültünk, nők, férfiak vegyesen, nem mint mi szoktunk. Egy emelvényen oltár és gyertyák. Pár percz múlva megjelent papunk valami papi ornátusban, misézett, prédikált. A hallgatóság előkelő volt, zenészek, művészek, írók s néhány aristokrata nő. Lehattunk vagy százan. S mondhatom, hogy a katolikus czeremóniákkal feldiszített unitárius istenisztelet engem meglepett. Mikor némely

hozzáadásokra megjegyzést tettem: «jól van ez így — válaszolt — itt a ceremónia egy része nélkülözhetetlen, ha célt akarunk érni».

Mi ez után következett: a Bécsben helyt, a Bécs környékén formálódni kezdett unitarizmus, hogy Kriza nem akarván közbenjáró lenni, mint nevezte ki magát Pater Forster püspöknek s miként ment össze az új secta, hosszas volna elbeszélni. De egyszersmind nehéz is, mert adatai nem jöttek nyilvánosságra.

Ha e kénytelen missionáriusság Krizának nem sikerült, *sikerült a másík, mit már az előtt kezdett, az erdélyi unitáriusoknak az angol és észak-amerikai unitáriusokkal való szorosb viszonyba hozása, mely gondolatát és művét veje az 1881-iki londoni, s az 1882/83-iki amerikai útjában s ennek szép eredményeivel szerencsésen befejezte.*

Kövüdy László.

* * *

4. EMLÉKEZÉS KRIZA JÁNOSRA, MINT HITOKTATÓMRA.

Vallásos leányka voltam. Kora gyermekségem óta szerettem az unitárius hitvallást, vágyva mentem a templomba és bár nem egészen értettem, élvezve hallgattam szeretve tisztelt papunk egyházi beszédeit, melyek ihletett, szívhez szóló hangja, bensőségteljes, keresetlen szavai oly jól beléillettek e tiszta vallás keretébe, mint a szónok tiszteletre gerjesztő magas alakjával, nemes metszésű, komoly arczával az egyszerű fejr templom magas boltívei közé. Vallásos voltam, öntudatlanul, bárha a mit a templomban hallottam, inkább a szívemre hatott, mintsem eszemmel is fel tudtam volna fogni.

Hogy vallásomat nemcsak átérzve szeressem, hanem észszel megértve, lelkemmel felfoghassam, azt annak a felejtethetlen, eszményi papi alaknak köszönhetem, a ki serdülő koromban a confirmáció alkalmával annak ismereteibe bevezetett. Ma is, annyi év múltán, büszke vagyok rá, hogy kedvencz tanítványa voltam; komoly figyelmem, melylyel tanítását követtem, vallásos lelkesültségem kellemesen hatott rá, és szívemben mély hálát érezve, vettem el a szeretett hitoktatóm kezéből az első úrvacsorát.

Eltelt néhány év, nagy leány lettem és igen nagy élvezetet találtam az olvasásban. Egyszer Volney francia írónak «*Palmyra romjai*» című, nagy feltűnést keltett bölcsészeti munkája került a kezembe. A címkép egy óriási templom romjait ábrázoló Sphinx képe volt; a templomnak rengeteg oszlopai, melyek mellett az emberek csak hangyanagyságúaknak tündek fel. Habozva fogtam

olvasásához, szokatlan iránya kezdetben elijesztett, de az érdekes irály csakhamar lebilincselte, s bár tartalma fájdalmat okozott, mohón elolvastam.

Az író, útazása közben Palmyra romjaira akadva, a letűnt valóságok fölött elmélkedik és e közben azt igyekszik bebizonyítani, hogy a keresztény vallás is, mint annyi más, költői képzelem alkotta mese, Jézus költött alak, születése, halála és feltámadása a naprendszer változatainak allegorikai megtestesítése. Szerinte minden vallás csak chimera, ezen a földön csak egy a valóság: az anyag. Lám, a templom, az anyag, még fennáll, mikor már a vallás, melyet benne ünnepelek, az Istenek, melyeket benne imádtak, eltűntek, elmerültek az évezredek folyamában.

E könyv elolvasása kimondhatatlan fájdalommal töltött el s mikor bevégeztem, fájdalom zokogásba tört ki. Hogyan! hát mindaz, a mi lelkemet annyi ihlettel s oly buzgó áhítattal töltötte el, csak mese? Az a hit, mely az emberiségnek, különösen a nőnek támasza, vezére s vigasztalója az élet rögös utain? a mely bátorítója a csüggedőnek, reménye a szenvedőnek, mentővára a kísértéssel küzdőnek, csak költői rege? S az a magasztos, isteni alak, a keresztény vallásnak megteremtője, az emberiség megváltója csak egy költő agyában szülemlett ábrándkép legyen?

Ezek a töprenkedő kérdések annyira elfoglaltak, hogy másra gondolni sem tudtam. Nem érdekelt semmi, elvesztettem álmomat, nem kellett az étel, egészségem is kezdett hanyatlani e lelki küzdelmek hatása alatt.

Templomba menni sem voltam képes, bár néha vágyódtam oda. De félttem, hogy kételkedő lelkiállapotomban utolsó illuziómat is elvesztem, és aztán? . . . Hit nélkül, vallástalanul élni? . . . Szörnyű gondolat!

Végre egyszer mégis templomba mentem. Hevesen dobogó szívvel foglaltam el megszokott helyemet és szorongó tekintettel néztem fel a szószéken megjelenő, rajongásig szeretett, egykori hitoktatóm asketái komolysága mellett is jóságos arczára.

Azt hiszem, képzelődtem, de nekem úgy tetszett, hogy rám nézett, észrevette az arczomon kifejeződő aggodalmat s előbb rosszaló, majd szánó pillantást tesz rám.

A mint beszélni kezdett, már hangja, a melyen szólott, mély, érczes rezgésével jótékonyan hatott rám. Szavai lelkem mélyére hatottak, a belőlük kiáradó magasztos igazságok legyőzték annak háborgását; a beszéd folyamában nem illuzióim, de kételyeim fosz-

lottak szét és tűntek el ködpáráként az igazság fényes világosságától. Köny ömlött alá arczomon, ismét feltalált hitem s vallásos érzetem örömkönye.

Sok, nagyon sok év telt el azóta, az ifjú lányból nagyanya lett, de ama beszéd benyomásai e napig megmaradtak lelkemben. Nem egy bölcsészeti munkát olvastam azóta, az idők folyamán sok, nehéz csapás súlyosodott rám; de sem azoknak sophismái, sem ezeknek fájdalmai többé nem ingatták meg asszonyi szelidségű hitoktatóm által megszilárdított hitemet, mely azóta is sokszor segített győzedelmeskednem, emezeket Istenben való bizalommal és megnyugvással viselnem, mely — érzem — hű kísérőm lesz életemnek még hátra levő folyamán is.

Fanghnt-Gyujtó Izabella.

* * *

5. EMLÉKEZÉS KRIZA JÁNOSRA.

Horatiusról írják, sőt egy költeményében maga is érinti, hogy a szegénység ösztönözte volna a versírásra. De az ösztönzés hiába lesz vala, ha hiányzik benne a költői tehetség, a költészet amaz aranyere, mely évezredek fényét és életét kölcsönözte nevének és költeményeinek. E mellett volt neki Maecenása és Sabinuma, s ezek a szűk anyagi helyzet közvetlen behatásaitól megkímélték őt; így az anyagi szükség terheitől menten, szabad röptet vehetett költői ihlete. Így lett ő két világ s a művelt emberiség költője. Kriza János Horatiussal sorsának két adományában osztozott: szerény vagyoni helyzetében és mint lyrikus, a dal égi adományában. Ha a sors neki is pártfogót és birtokot juttatott volna, melynek jövedelme mellett idejét s erejét gondtalanul a költészetnek szentelhesse, írói híre nem maradt volna csak Magyarország határai közt, de ódái és népdalai európaivá emelték volna, mert főleg ó-székely balladái igyis feledhetlenné tették őt, örök életűvé nevét a magyar irodalomban.

Hajós János.

* * *

6. GRÓF KÁLNOKY DÉNES LEVELE AZ ÜNNEPÉLYT RENDEZŐ BIZOTTSÁGHOZ.

Tisztelt Bizottság!

Köszönöm azon figyelmét, hogy néhai Kriza János Püspök és költő emlékünnepeére meghívni sziveskedtek; egyszersmind sajnosan vagyok kénytelen nyilvánítani, hogy a kegyelet ezen ünnepélyére gyengélkedő állapotom miatt személyesen megjelenni szerencsés nem

lehetek — és csakis azon óhajommal vehetek részt, mely szerint kívánom, hogy a nemzet részéről nyilvánult ezen kegyelet ne egyedül az ünnepelt maradandó emlékét alkossa, hanem az ifjabb nemzedéknek egyszersemind ösztönül szolgáljon, hogy az unitárius Státus valamint eddig, úgy jövőre is a Honnak számos kitünő és jeles férfiakat adhasson.

Miklósvár, 1882. július 30-án.

A tisztelt bizottságnak híve
Gr. Kálnoky Dénes.

* * *

7. PÉTERFI SÁNDOR FELSŐ-FEJÉRKÖRI ESPERES LEVELE KRIZA SÁNDOR NAGY-AJTAI LELKÉSZHEZ.

Kedves Tisztelendő Úr!

Vettem a kolozsvári főtanoda nagyon tisztelt Igazgatóságának pecsété alatt az ifjúsági bizottság felszólítását, melyet is áldott emlékü Kriza János N.-Ajtán állítandó születési emléktáblája ügyében nekem megküldeni sziveskedett. Én ezen lekötelező felszólítást teljes illő tisztelettel fogadtam s részemről minden lehető megtettem, azaz néhány nap mulva köri közgyűlésünk tanácskozásai tárgyává tettem, mely tagjai és valamennyi jelenlevő egyénei száma arányában elég szívesen határozott. Az eredmény igazolni fogja szavaimat; a Tisztelendő Úr méltóztasson tudomásul venni ezen részemről is megteendőnek tartott jelentésemet.

Igy hát, hála Istennek! oly korban élünk, melyben holta után is még mind élő derék Püspökünk felejthetetlen epigrammja teljes hatást gyakorol a szívekre:

Benkő sírja előtt Ajtán, vad túske van örül,
Hálátlan honnak kő-szíve rajta szobor . . .

és a sok tekintetben nemesbült tanuló ifjúság egy szívvel és lélekkel valósítja, mihez a komolyabb korúak is szívesen beleegyezve kezét nyújtják, hogy N.-Ajtán is lehető örök emléke álljon annak, hogy: «*Kriza János nem magának élt és nem magának halt meg!*» Rom. 14. 7. és e szerint a «*Kriza*»-család egyik lesz (lett) azok közül, melyről Isten mondja: *Ezer izig cselekszem irgalmasságot azokkal, kik szeretnek engemet.* 2. Móz. 20. 6.

Kedves Tisztelendő Úr! Ott lehetek-e július 30-án, előre nem vagyok képes magamnak a jelenlehetés örömét és boldogságát megígérni; «mert én a szó teljes értelmében beteg vagyok», oly beteg, mely ellen nem tehet a legigazabb emberi akarat se. Itt csak az Isten tehet és segíthet rajtam. De lélekben minden esetre, a képzelet

és gondolat szárnyain oda repülni és önöket, a közelebbieket és a távolabbiakat, kik a dicsőült Kriza emlékére és az ő szeretteire áldást mondnak, üdvözölni el nem mulasztom. Ezeket kérem, legyen szives tudomásul venni. Én is a néhai Kriza János tisztelői közé tartozom, ezer hála kötelez engem arra. Fogadja őszinte szives üdvözlétem, ki teljes tisztelettel ajánlom magamat a Tisztelendő Úrnak

Héviz, 1882. július 11-én.

atyafi szolgája:

Péterfi Sándor m. k.,
unitárius pap, f. fejeerköri esperes.

* * *

II. KÖLTEMÉNYEK.

1. KRIZA SZÜLŐHÁZARA.

E ház szülte Krizát; e mező nevelé meg erőstre;
Itt hallá legelőbb zengeni a csalogányt.
E susogó erdő visszhangzá honfi-keservét,
E szálló felhő vitte nehéz soháját.

Sirja pedig távol... De ti vadrózsák a pagonyban
Nyiljatok! édes dalt zengeni ne szűnj, csalogány!
És te sebes felhő, vidd el sohajunk, könnyűnket!
Hogy sírjára legyen: dal, könyű, fris koszorú!

Szász Károly.

* * *

2. ÖZVEGY FOHÁSA.

Oh mely titokzatos, Uram, tanácsod,
A mely körültem már oly sok sírt ásott,
Hogy köny-fátylamon át bármerre nézek:
Mindenfelől rémít a bús enyészet...

Hány szép remény, óh hány! biztatott egykor,
Mint a virág a fán szép kikeletkor —
Míg egyszer kései dér jön váratlan,
És a virág, im, lehull elhervadtan.

Óh! mely büszkén néztem én daliámat!
 Hivén, hogy ilyen több soha se' támad —
 Milyen fényes jövőjére gondoltam,
 S egyszer csak hozták — jaj Istenem! — holtan!

— És egymást, ah! milyen hiven szerettük,
 Mióta kezeink' egymásba tettük,
 S rögös útunkon víva, együtt járva —
 Ő elbukott, s én élek, mint egy árva . . .

Aztán, két unokámat, tettük sírba,
 Édes jó lányommal még együtt' sírva,
 Mig ő is elszállt, egy szép holdas este,
 Hogy, kik előre mentek felkeresse . . .

Szivem szeretti közül maradt egy még,
 Boldog frigyünkből ki első szülemlék,
 De ő is, hajh! mint korhadt rom elomlott,
 S én majd hogy nem már egymagam bolyongok!

Nagy Isten, oh! vess véget haragodnak,
 Megtört szolgáló lányod' el ne hagyjad,
 Hogy, kik az enyémeek között még élnek,
 Azokban és azoknak, oh, hagyd éljek!!

Szász Béla.

* * *

3. KRÍZA.

Rég alszik immár hűvös hant alatt,
 Maga elment, de neve itt maradt;
 Emlékét tiszta, szerető szivek
 Híven borongó gyásza őrzi meg.

Nem volt ő soha zordon, viharos
 Csatak iszonyát éneklő, dalos;
 Lantja, ha pendült: egyszerű dala
 Zengő mezők lágy visszhangja vala.

Ember volt, nem több, nem is kevesebb,
De annyi másnál buzgóbb, nemesebb!
Lelke szeplőtlen, szive tiszta, jó,
Szeretni sárig el nem lankadó.

Élete nem volt kalandos, merész,
De szép, hibátlan kerek egy egész,
Mint körvonal, mely bármi nagyra nyúl:
Kezdő pontjába visszakanyarúl.

Mint a Szaharán kelő napkorong,
O is a porból kelt ki egykoron;
S hogy megfutá a fényes pályatért:
A porba szépen ismét visszatért.

Fakab Ödön.

* * *

4. MESEMONDÓ PÁSZTOR.

Volt egyszer, volt nem is régen,
Székelyek közt, szép Erdélyben,
Mesemondó pásztor.
Idő óvja, őrzi hírét,
Emlegetik áldott nevét
Hej, megannyi százszor!

Hol az ég is szebben kéklik,
S a hol édes, bús regéit
Sugja az *Olt* habja,
Zöld erdőnek szent zugásán,
Vadgalambok zokogásán
Növelte fel apja.

S hogy a zekét levetette,
Papi köntöst vőn helyette,
S a nép között jára,
Közre vették, hozzá mentek,
S áhitattal — mint a szentnek —
Hallgattak szavára.

Szerénység volt a köntöse,
Bölcsesség volt a fővegje,
Szelidség vezére,
Igazság a pásztorbotja;
Krisztus lábnyomát tapodja,
 S *szeretet* a bére.

És a merre útját vette,
 Gyepes síroknak felette,
 Bedőlt romok táján, —
 Megszólint a völgy bozótja,
 S régi mese, régi nóta
 Kelt a szellő szárnyán.

És ő érzi, és ő hallja,
 Mit regél a romok dalja,
 S elmereng fölötte.
 S a mint zengi bokor, csalit,
 A síroknak virágait
 Bokrétába szedte.

A beszédes fűszálakat
 Meg-meglesve, az álmokat
 A mint hajtja, úzi —
 A bokrétát — csupa ének! —
 Kedves székely nemzetének
 Kebelére tűzi.

Mennyi bús dal! . . . Régi mese!
 Kötekedők szerelmese.
 Dévaj nóta, táncz is . . .
 Mesemondó öreg pásztor, . . .
 Isten áldja száz meg százszor
 Pihenő porát is!

Gabányi Arpád.

* * *

5. IGAZ KÖLTŐ ÉS IGAZ PAP.

A nép szive, lelke él a dalban,
 Szellem-élte benne halhatatlan:
 Nép szelleme sugalt és ez hítt el
 Igaz prófétákat igaz hittel;
 A lángész is lángját nála gyűjtá,
 Egy világot teremteni újjá,
 Melyben ismét ég az Isten arcza,
 És összhangra vál' az ember harcza,
 A szeretet pálmaágát nyújtja,
 A hit éled, remény éleszt újra.
 E szellemtől nyert Kriza sugalmat:
 Így lett igaz költő és igaz pap.

Hegedűs István.

* * *

6. KRIZA JÁNOS EMLÉKE.

1882. július 30-án.

Ki a költészetnek fényes csarnokába,
 Mintegy kézen fogva, egykor bevezettél:
 Nagy szellem, jóltevőm! . . . Ünneped zajában
 Erőtlen hangom is gyenge visszhangra kél . . .
 Erőtlen és gyenge, de tiszta, mint patak,
 Mely a sziklamélynek kebelén felfakad.
 Míg mások te néked koszorúkat kötnek:
 Emlékedre szemem könnyei ömölnek!

Lánglelkű apostol, ihletett népdalnok!
 Ma ünnep zajától zendül az a hajlék,
 A hol bölcsőd ringott, a hol nagy szellemed
 Már a játszó gyermek szeméből kilátszék . . .
 Hadd ékitse márvány a szülői házat,
 Mely keblében rejtett, mely először látott!
 Míg mások tenéked koszorúkat kötnek:
 Emlékedre szemem könnyei ömölnek! . . .

Én csak sírod látom, nagy halott, a melyben
 Szerető fiaddal néma éj borult rád . . .
 Szerető fiaddal, ki korán lehervadt
 S elviselni szived nem bírálát . . .
 Ah! mi láttuk szivedtépő saskeselyét,
 Nagy lelked gyötrelmét, lángoló keservét! . . .
 Mig mások te néked koszorúkat kötnek:
 Emlékedre szemem könnyei ömölnek! . . .

Kialudt a bánat égető tűzével,
 Öntudatlan alszol a nagy éjszakában . . .
 Lantodnak zenéjét s a te ébredésed
 Remegő szívünkkel, várjuk — mind hiába;
 De mi ez? Sirodnál lángol «*Hóreb bokra*» . . .
 Szellemed él, fényt vet jövő századokra! . . .
 Mig mások te néked koszorúkat kötnek:
 Emlékedre szemem könnyei ömölnek! . . .

Rédiger Géza.

* * *

7. KRIZA.

I.

Dalnok főpásztor, születésed háza jelölve:
 Szép aranyos márvány hirdeti nagy nevedet.
 Ámde ezerszeresen ragyogóbban fénylik előttünk
Vadrózsáidnak harmatozott levelén! . . .

II.

A múzsák s próféták lelke világíta benned,
 Mint ama *tűszoszlop*: népedet úgy vezetéd! . . .

III.

Égő *csipkebokorban* látták egykor az Istent:
Vadrózsáidban — isteni szellemedet!!

Rédiger Géza.

VII.

AZ EMLÉKTÁBLA ÉS AZ ÜNNEPÉLY
KÖLTSÉGEIRE ADAKOZÓK NÉVSORA.

Az adakozó neve	frt	kr.	Az adakozó neve	frt	kr.
a) a kolossvári unitárius főtanodában.			Rédiger Béla	2	40
Arkosi Lajos	8	—	Sipos József.	2	40
Fekete Lajos	4	—	Gerászim Emil.	2	40
Lázár Mihály	8	—	Deák Miklós	2	40
Böckel Samu	4	—	Boros Sándor	2	40
Gábor Albert	2	50	Csegezi László.	2	40
Török Sándor	4	—	Székely Ferencz	2	40
Kanyaró Ferencz.	4	—	Székely József tanár- jelölt.	1	—
Kancsag Viktor	4	—	László Miklós	2	40
Adorján Domokos	4	—	Durugy Ferencz	2	40
Fazakas Lajos	1	61	Orbók Ferencz	—	30
Pál Ferencz	3	—	Kovács Gábor.	2	40
Gothárd József.	4	—	Veres Ferencz.	2	40
Molnos Kálmán	1	61	Mátéfi Domokos	1	71
Csegezi Lajos	—	50	Firtos Dénes	2	40
Deák Lajos	1	—	Nagy Sándor	2	40
Kanyaró Pál	—	50	Gyöngyösi Lajos.	2	40
Rotháridesz Mihály.	4	—	Bihari Ödön.	2	40
Sárdi Gyula.	2	—	Csipkés Benedek.	2	31
Stolcz Károly	4	—	Ürmösi Kálmán	2	40
Sebes Lajos.	1	—	Albisi Béla	2	40
Gálffi Gyula.	2	—	Knöpfler Jenő	2	40
Fekete Ferencz	4	—	Knöpfler Lipót.	2	40
Pávai József.	3	50	Leményi Theofil.	1	80
Csifó Salamon.	2	40	Ferenczi Géza	—	40
			Bordi István.	1	60

Az adakozó neve	frt	kr.	Az adakozó neve	frt	kr.
Gábos Dénes	1	40	Ürmösi Jenő	5	—
László Sándor	1	60	Felföldi Béla	4	—
Szász Dénes	1	60	Paget Olivér	4	—
Raffaj András	1	60	Simai Miklós	2	—
Gvidó Béla	1	60	Ifjusági egyesület	25	—
Gálfalvi János	1	60	Ifjusági dalárda	5	—
Módi Mihály	1	31	Theologiai egyesület	8	—
V. Székely János	—	20	Vajda Sándor	—	50
Darkó Lajos	1	60	Vajda János	—	50
Dézi Mihály	1	60	Desbordes Jenő	—	20
Darkó Gábor	1	60	Szigeti Béla	—	10
Péterfi Lőrincz	1	60	Suszter Erich	1	—
Pál András	1	60	Szilágyi István	—	20
Iszlai Gábor	1	60	Szabó Sándor	—	10
Bencze Sándor	1	51	Kemény Árpád	—	20
Botár István	1	60	Kovács Miklós	—	20
Orbók István	1	60	K. Nagy Albert	1	—
Biró Lajos	1	60	Frank-Kis István	3	—
Máthé Sándor	1	60	Ajtai János	1	—
Gáll Ambrus	1	60	Móricz Károly	2	—
Pap László	1	31	Kaufman Sándor	—	15
Fekete Domokos	1	60	Gothárd Zsigmond	—	15
Antónia János	1	60	Osváth Gábor	2	40
Sárosi József	1	60	Boheczel Mihály	—	30
Ürmösi Sándor	1	60	Csiszér Ákos	—	10
Moldován József	1	20	Dombi Lajos	—	20
Adámosi Antal	1	60	Desbordes Guszti	—	30
Herman Vilmos	1	20	Dali Mihály	—	10
Barabás András	1	11	Gálfalvi Ferencz	—	10
Szabó Mózes	—	20	Gelei Gyula	—	10
Fekete József	—	20	Gál József	—	20
Nagy Samu	—	20	Albert Áron	—	30
Tompa János	1	20	Bokros Ádám	—	30
Reschner György	—	60	Teutsch Herbert	1	—
Némethi Kálmán	1	—	Benczédi Domokos	—	20
Barabás József	1	40	Csiszér Ákos	—	10
ifj. Székely János	1	—	Debreczeni Kálmán	—	30
Velits Zoltán	1	60	Dali János	—	30
Nagy Elemér	—	50	Hunvald Sándor	—	50
Heller Ignác	1	40	Hutflesz Károly	—	50
Gál József	—	20	Imre Sándor	—	10
Pap Sándor, egyetemi hallgató	3	—	György Farkas	—	10
			Horváth Kálmán	—	50

Az adakozó neve	ft	kr.	Az adakozó neve	ft	kr.
Kalocsán Gyula	—	10	Rozenberger Mihály	—	10
Nesztor Emil	—	10	Germán János	—	20
Pagani Viktor	—	14	Keresztes Ákos	—	50
Sárdi Samu	—	50	Wettenstein József	—	50
Ürmösi Jenő	—	10	Wettenstein Áron	—	50
Roediger Jenő	—	20	Peielle Róbert	—	30
Jánki Aladár	—	20	Együtt: 273 ft 57 kr.		
Molnár Sándor	—	50			
Nemes József	—	30	b) <i>A főtanoda ifjúsága</i>		
Nagy Elek	—	10	<i>általrendezett majális</i>		
Péter Sándor	—	15	<i>jövedelméből . . . . .</i>	130	15
Rauszek Béla	—	50			
Strobel Vilibál	1	—	c) <i>Az ünnepély napján</i>		
Ürmösi János	—	10	<i>Nagy-Ajtán rendezett</i>		
Albisi Ákos	—	30	<i>táncszivigalom jövedel-</i>		
Agh Ferencz	—	40	<i>méből . . . . .</i>	175	69
Ancsán Ágoston	—	10			
Bugyán János	—	20	d) <i>A sepsi körtől . . . . .</i>	48	24
Dávid Márton	—	20	Együtt: 627 ft 65 kr.		
Erdődi Andor	—	50			
Geraszim Laurián	—	20	e) <i>A tordai közléptanoda-</i>		
Hutflesz Viktor	—	50	<i>ban:</i>		
Kecskés Péter	—	20	Raffaj Zsigmond köz-		
Adler Mór	—	10	tanító	4	50
Barabás Dénes	—	30	Pap Gábor	—	30
Egyed Balázs	—	20	Baranyai Károly	—	20
Csobánczi Géza	—	20	Darkó József	—	20
Gruber Gyula	—	50	Borbély Sándor	—	40
Gothárd Zsiga	—	50	Gálfi Lőrincz	—	20
Nagy Zoltán	—	50	Darkó Áron	—	30
Rauszek Jenő	—	50	Maté László	—	40
Kappel Izidor	—	20	Bölöni Pál	—	30
Krémer Jenő	—	20	Baczoni Kálmán	—	20
Lázár János	—	10	Kovács László	—	30
Molnár Jenő	—	50	Nagy József	—	20
Mihály János	—	10	Varga Dénes tanár	1	—
Pál Miklós	—	20	Dali Vilmos	—	20
Roediger Béla	—	40	Tanka Sámuel	—	40
Szabó Sándor	—	20	Frajanovits János	—	10
Pázsint Mihály	—	10	Pálfi Mózes	—	15
Tompa Kamil	—	40	Fodor József	—	10
Orbán Sándor	—	50			
Kaufman Sándor	—	20			

Az adakozó neve	frt	kr.	Az adakozó neve	frt	kr.
Pálfi Dénes	—	20	Szathmári Gyula	—	30
Fekete Mihály	—	20	Geréb Zsigmond	—	20
Tarsoly Árpád	—	15	Cseh Gábor	—	20
Együtt: 10 frt.			Cseh Béla	—	20
f) <i>A székely-keresztúri</i>			László Zsigmond	—	20
<i>középtanodában:</i>			Simén Endre	—	40
Lőfi Jenő	—	20	Vas Domokos	—	20
Karácson István	—	20	Vári Albert	—	20
Kis Elemér	—	50	Gálfi János	—	20
Borbély Sándor	—	20	Sándor Balázs	—	40
Nagy Lajos	—	20	Lőrinczi Dénes	—	20
Kádár Lajos	—	20	Pap Mózes	—	20
Benke Elek	—	20	Sikó Áron	—	20
Ambrus János	—	20	Sándor Géza	—	20
Ütő Béla	—	30	Pál Ferencz	—	20
Dán Theophil	—	40	Vas Albert	—	20
Szathmári István	—	50	Kapusi Péter	—	30
Haller Péter gróf.	1	—	Murvai Mózes	—	50
Szabó Mihály	—	20	Steiner Mózes	—	25
Lőfi Endre	—	20	György Vilmos	—	60
Vajda Ákos	—	20	Gyarmathi Dénes	—	20
Német Albert	—	20	Benczédi Sándor	—	20
Kis Aladár	—	40	Gyöngyösi Sándor	—	20
Vitályos Ákos	—	20	Orbók Gyula	—	20
Bodor Mihály	—	20	Szász Miklós	—	20
Bedő Sándor	—	20	Balogh Péter	—	20
Nagy Gábor	—	20	Imre József	—	20
Ádám Mózes	—	20	Sipos Elek	—	5
Bartalis József	—	20	József Dénes	—	10
Simó János	—	20	Lőfi Ödön	—	20
Orbók Béla	—	20	Simó Lukács	—	10
Menyhárt János	—	15	Csoma Dénes	—	10
Gyöngyösi Béla	—	20	Nagy Péter	—	20
Némethi Gábor	—	20	Biró Lajos	—	20
Kábdébó Antal	—	20	Nagy Mózes	—	10
Karácson Endre	—	20	Simó Pál	—	20
Ütő Károly	—	20	Steiner Áron	—	15
Hadházi Sándor	—	20	Szathmári Elek	—	30
Kovács Imre	—	30	Demeter Sándor	—	10
Orbók Lajos	—	20	Buzogány János	—	10
			Szabó Dénes	—	22
			Zoltán Albert	—	21
			Végh József	—	15

Az adakozó neve	ftt	kr.	Az adakozó neve	ftt	kr.
Orbók Kálmán	—	20	g) <i>A thoroçzkői eklézsiá-</i>		
Inczeffi Albert	—	20	<i>ban :</i>		
Csifó Károly	—	20			
Péterfi Aron	—	20	A szt. eklézsia	10	—
Gálfalvi István	—	30	Koronka Antal	1	—
Varga Zsigmond	—	50	Vernes Simon	1	—
Bedő Sándor	—	15	Simon József	2	—
Osváth Dénes	—	10	Pálfi János	2	—
Fülöp Mózes	—	10	Vaska Béla	1	—
Kozma László	—	20	Botár Andor	1	—
Boros Károly	—	10	Balog György	1	50
Márkos Ferencz	—	10	Király Ferencz	1	—
Máthé János	—	10	idősb Zsakó István	3	50
Kádár János	—	15	Csongvai Lőrincz	1	—
Dvarzsak Tamás	—	20	Ékárt István	1	—
Szatmári József	—	20	Asztalos Gábor	—	50
József Lajos	—	10	ifj. Zsakó Ferencz	—	50
Vas József	—	10	Zsakó János (posta-		
Bartalis Sámuel	—	10	mester)	2	—
Lázár Kálmán	—	15	Botár János (vámos)	1	—
Nagy Simon	—	20	Vernes István	—	50
Németh Ödön	—	10	Botár Anna, Vernes		
Fábián János	—	10	Istvánné	—	50
Murvai Dénes	—	20	Zsakó József	1	—
Szenkovics Aurél	—	30	Pál Simon és családja	1	—
Fülöp Zoltán	—	30	Vernes Istók	1	—
Pálfi Zoltán	—	36	ifj. Botár István	1	—
Szabó Frigyes	—	15	Borbély Márton	1	—
Szalontai Károly	—	15	Simon Miklós (belső)	1	—
Jakab Ferencz	—	20	ifj. Kriza István	1	—
Szabó András	—	15	idősb Borbély Péter és		
Fodor János	—	10	Ferencz	1	50
Gagyi László	—	25	ifj. Zsakó János	2	—
Horváth Károly	—	20	Pál János	1	—
Nagy András	—	18	Simon Miklós	1	—
Dombi Ferencz	—	20	Botár János (dékány)	1	—
Rácz Árpád	—	15	idősb Zsakó János	—	50
Palatka Domokos	—	20	Györke János	—	50
Pál István	—	15			
Dombi Gyula	—	20	Együtt: 36 ftt 50 kr.		
Együtt: 25 ftt 27 kr.					

h) *A fennebbiekhez járultak még az ünnepély alkalmával a következők:*

Daniel Gábor	4	frt	—	kr.
Jakab Elek	3	»	—	»
Hajós János	1	»	—	»
Zathureczky József	4	»	—	»
Ferencz József	1	»	—	»
Kovács János	3	»	—	»
Nagy István	3	»	—	»
Ferencz Ákos	1	»	—	»
Türkösi Sámuel	2	»	—	»
Jakab Gyula	1	»	—	»
Török József.	—	»	40	»
Berde Ferencz	1	»	—	»
Bartók Albert	1	»	—	»

Együtt: 25 frt 40 kr.

A fennebbiek szerint az összes bevétel	724	frt	82	kr.
Kiadás	544	»	50	»
Tiszta jövedelem	180	frt	32	kr.

Ehhez adva a kolozsvári főtanoda tanári kara által adott koszorú megváltási díját — 50 frtot — összesen 230 frt 32 kr., mely összeg elhelyeztetett a *kolozsvári takarékpénztárba* (s maig 271 frt 17 krra növekedett. *Szerk.*)

